T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SABRİ TANDOĞAN'IN EĞİTİM FELSEFESİ

FATMA GÜL ÇOHADAR

Danışman : Prof. Dr. Aytekin DEMİRCİOĞLU
Jüri Üyesi : Prof. Dr. Beyhan ZABUN
Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Hacı Ahmet ŞİMŞEK

KASTAMONU-2026

TAAHHÜTNAME

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu; ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını, bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini bildirir ve taahhüt ederim.

Fatma Gül ÇOHADAR

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SABRİ TANDOĞAN'IN EĞİTİM FELSEFESİ

FATMA GÜL ÇOHADAR
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANA BİLİM DALI
DANIŞMAN: PROF. DR. AYTEKİN DEMİRCİOĞLU

Bu çalışma, son dönem düşünürlerinden Sabri Tandoğan'ın insan problemini merkeze alarak geliştirdiği fikirleri doğrultusunda, eğitim felsefesine mercek tutmayı ve eğitim felsefesini sistematik biçimde ele alarak onun düşünce mirasını bilimsel bir çerçevede değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada Tandoğan'ın modern eğitim yaklaşımlarıyla kurduğu paralellikler incelenmiştir. Böylelikle hem Türk-İslâm düşünce geleneğinde özgün bir eğitim anlayışı ortaya koyan Tandoğan'ın fikirleri analiz edilmiş hem de modern eğitime dair yeni bir bakış açısı sunulmuştur. Bu çalışma eğitimi tek bir yaklaşımın tam olarak kuşatamayacağı kadar geniş bir olgu olarak hem bireyi hem de toplumu dönüştürme kapasitesine sahip, dinamik ve çok katmanlı bir yapı olarak ele almıştır. Çalışma, kaderci ve edilgen birey anlayışı yerine, bilinçli tercih yapabilen, ahlâkî sorumluluk üstlenen ve toplumsal dönüşümde etkin rol alan bireylerin yetiştirilmesinde eğitimin rolünü ortaya koymayı amaçlamaktadır. Eğitim, bu perspektifte, özü koruyarak çağın koşullarına uygun yöntem ve üsluplarla bireylere sunulan dinamik ve yaşayan bir süreçtir. Bu yaklaşım hem geleneğin taşıyıcılığını ve evrensel değerlerin korunmasını gerekli kılar, hem de değişen zamanın ihtiyaçlarına göre yeni metotlar ve uygulamaların geliştirilmesini zorunlu görür. Dolayısıyla eğitim, özü değişmeyen değerlerin *zamanın ruhuna uygun yollarla* bireylere aktarılmasını esas alan bir mahiyet taşır. Bu perspektif, bir yandan modern eğitim psikolojisinin kavramlarıyla (öz-düzenleme, öz-denetim), diğer yandan tasavvufi geleneğin bütüncül etik anlayışıyla aynı zeminde buluşmakta; böylece eğitim sürecini hem entelektüel hem ahlâkî hem de toplumsal boyutlarıyla içkin bir bütünlük içinde konumlandırmaktadır. Araştırmada nitel yöntem kullanılmış; literatür taraması ve doküman incelemesi yoluyla elde edilen veriler analiz edilmiştir. Bu kapsamda Tandoğan'ın eğitim felsefesinin temel ilkeleri belirlenmiş ve modern eğitim yaklaşımlarıyla karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Bu çalışma sonucunda, Sabri Tandoğan'ın felsefesinin çağdaş eğitim anlayışlarında yaşanan değer ve anlam krizine alternatif bir yaklaşım sunduğu; ahlâkî ve manevi temellere dayalı bütüncül bir eğitim modeli ortaya koyduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu yönüyle çalışma, Sabri Tandoğan'ın düşünce mirasını eğitim felsefesi bağlamında sistematik biçimde değerlendirmeyi ve ilgili literatüre katkı sağlamayı hedeflemektedir.

ANAHTAR KELİMELER: Sabri Tandoğan, Karşılaştırmalı Eğitim Felsefesi, Sorumluluk Duygusu, Kültür Sentezi, Akıl ve Gönül Bütünlüğü.

Haziran 2026, 165 Sayfa

ABSTRACT

MSC THESIS

EDUCATIONAL PHILOSOPHY OF SABRİ TANDOĞAN

FATMA GÜL ÇOHADAR

KASTAMONU UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE
DEPARTMENT OF PHILOSOPHY
SUPERVISOR: PROF. DR. AYTEKİN DEMİRCİOĞLU

This study aims to examine the philosophy of education in line with the ideas developed by the contemporary thinker Sabri Tandoğan, who placed the human problem at the centre of his work, and to evaluate his intellectual legacy within a scientific framework by systematically addressing the philosophy of education. The study examines the parallels Tandoğan draws with modern approaches to education. In doing so, the study not only analyses Tandoğan's ideas, which present a unique understanding of education within the Turkish-Islamic intellectual tradition, but also offers a new perspective on modern education. This study approaches education as a dynamic and multi-layered structure—one that possesses the capacity to transform both the individual and society—and recognises that it is a phenomenon too broad to be fully encompassed by any single approach. The study aims to highlight the role of education in fostering individuals who are capable of making conscious choices, assuming moral responsibility, and playing an active role in social transformation, rather than promoting a deterministic and passive understanding of the individual. From this perspective, education is a dynamic and living process presented to individuals through methods and styles suited to the conditions of the age, whilst preserving its essence. This approach necessitates both the preservation of tradition and universal values, whilst also deeming it essential to develop new methods and practices in line with the needs of changing times. Consequently, education embodies a nature that is based on conveying values whose essence remains unchanged to individuals through means appropriate to the spirit of the times. This perspective, on the one hand, draws upon modern educational psychology's...

KEYWORDS: Sabri Tandoğan, Comparative Educational Philosophy, Sense of Responsibility, Cultural Synthesis, Unity of Mind and Heart.

June 2026, 165 Page

TEŞEKKÜR

Sabri Tandoğan'ın eğitim felsefesini bu tez vesilesiyle çalışmak ve onun düşünce dünyasına girmek, bana adeta ışıklı bir evrenin kapılarını açmış gibi oldu. Sevilen bir eser okunurken kitabın bitmesini hiç istemez insan. Bende de bu çalışma buna benzer bir etki bıraktı. Bu zevkli çalışma nedeniyle tezim plânladığım sürede tamamlanmış oldu. Bu da benim için ayrı bir kazanımdı.

Geçmiş yıllarda eğitimci olarak görev yaptığımdan dolayı, her zaman bu alana ilgi ve alâkam olmuştur. Lisans döneminde bitirme tezimi de İbn Haldûn'un eğitim felsefesi üzerine yapmıştım. Eğitim-öğretim konusu toplumun alt yapısını oluşturan temel olması bakımından önemlidir.

Bu çalışmaya başlamadan önce beni tez yazma sürecine en güzel şekilde hazırlayan, her adımda nelere dikkat edilmesi gerektiğini öğreten, sorulan her soruyu en ince ayrıntısına kadar aydınlatarak, bana daima destek olan, yol gösteren değerli Danışman Hocam, Prof. Dr. Aytekin Demircioğlu'na sonsuz teşekkürü bir borç bilirim. Lisans döneminde ders aldığım bütün hocalarıma da, bana kattıkları önemli değerler için ayrı ayrı teşekkür ediyorum.

Tez konusunu düşünürken, Sabri Tandoğan'ı çalışmam konusunda "Sabri Bey'i yakından tanıyorsun. Onu en güzel şekilde sen anlatırsın." diyerek, beni cesaretlendiren, teşvik eden, değerli dost, Gülay Somuncu Hanım'a (Başbakanlıkdan emekli) çok teşekkür ediyorum.

Ayrıca yıllar önce, Sabri Bey'in vefatından sonra, böyle bir çalışma yapacağım henüz söz konusu değilken, bana Sabri Tandoğan'ın internet sitesindeki önemli kaynak teşkil eden yazışmaların; bir kısmı da çocuk eğitimiyle ilgili olan bölümlerinin çıktılarını, dosyalayıp ulaştıran Senem Valenta Hanımefendi'ye sonsuz teşekkürler.

Bu çalışmanın eğitimcilere, anne-babalara ve sorumluluk duygusu taşıyan toplumun bütün fertlerine bir nebze olsun faydalı olması en büyük temennimdir. Sabri Tandoğan üzerine çalışmalar yapacak olan yeni neslin gençlerine de ilham olması ümidiyle selâm, sevgi ve saygıların hiç bitmeyecek olanı ile...

Fatma Gül ÇOHADAR

Kastamonu, 2026

İÇİNDEKİLER

Sayfa

TEZ ONAYI ..... **ii**
TAAHHÜTNAME ..... **iii**
ÖZET ..... **iv**
ABSTRACT ..... **v**
TEŞEKKÜR ..... **vi**
İÇİNDEKİLER ..... **vii**
1. GİRİŞ **1**
1.1 Araştırmanın Amacı ve Önemi 18
1.2 Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları 19
1.3 Araştırmanın Yöntemi 20
2. SABRİ TANDOĞAN'IN HAYATI VE DÜŞÜNSEL MİRASI **22**
2.1 Hayatı 22
2.2 Yüksek Öğrenimi ve Danıştay Yılları 26
2.3 Eserleri ve Bilgi Paylaşımı 28
2.3.1 Gönül Sohbetleri Dizisi 28
2.3.2 Şiir Kitabı Bekleyiş 29
2.3.3 Rainer Maria Rilke Kitabı 32
2.4 Tandoğan'ın Etkilendiği Düşünürler 32
2.4.1 Anadolu'nun İç Aydınlığı Yunus Emre 36
2.4.2 Mevlânâ ve Ömer Hayyam'ın İnsan Anlayışı 41
2.4.3 Münir Derman 44
2.4.4 Batı Düşüncesinin İzleri: Rilke, Shakespeare, Dostoyevski ve Diğerleri 48
2.4.4.1 Rainer Maria Rilke ve sanatın dönüştürücü gücü 49
2.4.4.2 Shakespeare ve insan doğasının evrenselliği 50
2.4.4.3 Dostoyevski ve insan ruhunun derinlikleri 51
2.4.4.4 Çehov ve insan ilişkilerinin incelikleri 53
2.4.4.5 Montaigne ve deneme kültürü ile eleştirel düşünce 55
2.4.5 Modern Türk Edebiyatının İzleri: Tanpınar ve Türk Şiiri 57
2.4.5.1 Tanpınar, Heidegger ve kuantum zaman anlayışı arasında bir bağlantı 60
2.4.5.2 Türk şiiri ve Tandoğan'ın hafızasında yer eden şairler 61
3. TANDOĞAN'IN EĞİTİM FELSEFESİNİN TEMELLERİ **64**
3.1 Sabri Tandoğan'ın Eğitim Felsefesinde Sentez Anlayışı 65
3.2 Garaudy'nin Gelecek Tasavvuru ile Tandoğan'ın Sentez Anlayışının Karşılaştırmalı Analizi 68
3.3 İnsanı Bütüncül Olarak Tanıma Arayışı 71
3.3.1 Bütüncül Bağlamda Manevi Terbiyenin Eğitime Dâhil Edilmesi 73
3.4 Aile Kökeni ve Kültürel Miras 75
3.4.1 Aile ve Çocukluk Deneyimlerinin Eğitim Felsefesine Etkisi 77
3.4.2 Anadolu İrfanının Temsilcisi Babaanne: Ayşe Tandoğan 78
3.4.3 Annesi Sabiha Tandoğan'ın Kişilik Eğitimindeki Rolü 80
3.5 Tandoğan'da Tefekkür ile Toplumsal İlişkilerin Dengesi 82
3.6 Değerlerin Toplumsal Bütünleşmeye Katkısı 83

3.7 Değerler ile Eleştirel Düşüncenin Sentezi ... 86
3.8 Tandoğan'ın Düşüncesinde Toplumsal Sorumluluk Bilincinin Eğitime Yansımaları ... 88
4. TANDOĞAN'IN EĞİTİM FELSEFESİNİN TEMEL İLKELERİ ... 94
4.1 Sözün Eğitsel Gücü ve Tutarlılık İlkesi ... 94
4.1.1 Eğitimde Peygamber Modeli ve Tutarlılık İlkesi ... 95
4.2 Eğitimde Sevgi ve Saygı Temelli Yaklaşımın Önemi ... 99
4.3 Doğu ve Batı Kültürlerinin Sentezi ... 102
4.4 Eleştirel Düşünceye Açıklık ... 105
4.5 Yaşayarak Öğrenme ve Örnek Olma ... 108
5. TANDOĞAN'IN EĞİTİM FELSEFESİNDE İNSAN EĞİTİMİNİN BOYUTLARI ... 111
5.1 İnsanda Şehvet Yönetimi ... 111
5.2 Duyguların Eğitimi ... 114
5.3 Olgun İnsan Tipi ve Önemi ... 117
5.4 Eğitimde Görgünün Önemi ... 119
5.5 Zaman Yönetimi ... 124
5.5.1 Heidegger, Tandoğan, Kuantum Fiziği ve Tasavvufta Zaman Kavramı ... 126
5.5.2 Zaman Tasavvurunun Tandoğan'ın Eğitim Felsefesine Yansıması ... 128
5.6 Tandoğan'ın Düşüncesinde Sohbetin Eğitsel ve Manevi Boyutu ... 131
5.6.1 Sabri Tandoğan'ın Düşüncesinde Kültürel Aktarım ... 133
5.6.2 Klasik Geleneğin Işığında Tandoğan'ın Sohbet Anlayışı ... 135
5.6.3 Sohbetin Eğitimdeki İşlevi ... 136
5.6.4 Gönül Sohbeti ve Varlığın Özüyle Temas ... 137
5.6.5 Varlığın Özüyle Temasın Eğitime Yansıması ... 137
6. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER ... 140
6.1 Sonuç ve Tartışma ... 140
6.2 Öneriler ... 148
6.2.1 Somut Müfredat Önerileri ... 150
6.2.1.1 Yerli düşünce ve değerler temelli zorunlu dersler ... 150
6.2.1.2 Disiplinler arası yaklaşımın güçlendirilmesi ... 151
6.2.1.3 Değerler ve karakter eğitimi odaklı kazanımlar ... 151
6.2.1.4 Metin merkezli ve yorumlayıcı öğrenme etkinlikleri ... 152
6.2.1.5 Öğretmen yetiştirme programlarının yeniden yapılandırılması ... 152
6.2.1.6 Seçmeli dersler ve atölye çalışmaları ... 152
KAYNAKLAR ... 154
EKLER ... 162
EK A Model Müfredat Taslağı ... 163

1. GİRİŞ

Eğitim, bir toplumun varlığını sürdürmesine ve gelişmesine katkı sağlayan en önemli unsurlardan biridir. Toplumu oluşturan bireylerin eğitimi ise o toplumun genel karakterini ve şahsiyetini şekillendirir. Bu nedenle eğitim felsefesi, yalnızca bilgi aktarımını değil, aynı zamanda bireyin değer dünyasını ve şahsiyet gelişimini de kapsayan bütüncül bir yaklaşımı gerekli kılar.

Çocuk dünyaya gözlerini açtığı andan itibaren ilk karşılaştığı ve en yakın etkileşim içinde bulunduğu çevre ailedir. İlk izlenimler ve temel kazanımlar büyük ölçüde aile ortamında şekillenir. Bu bakımdan eğitimin ilk tohumları ailede atılır. Zamanla çocuk, aile çevresinden çıkarak dış dünyaya doğru açılır ve giderek genişleyen bir etkileşim alanı içinde yer alır. Bu süreçte okul ve toplum, bireyin eğitiminde önemli rol üstlenen diğer temel çevreler olarak devreye girer.

Tandoğan'a (2013b, s. 107) göre eğitim, insanın sahip olduğu potansiyeli ortaya çıkarma ve onu olgunlaştırma sürecidir. Bu durumu, bir kuyumcunun ham bir elması sabır ve incelikle işleyerek kıymetli bir mücevhere dönüştürmesine benzetir. Bu benzetme, eğitimin kısa sürede sonuç veren bir faaliyet olmadığını; emek, sabır ve özen gerektiren uzun soluklu bir süreç olduğunu göstermektedir. Nitekim bireyin sahip olduğu yeteneklerin ortaya çıkması ve gelişmesi, ancak doğru rehberlik ve uygun eğitim ortamıyla mümkün olabilmektedir. Bu yönüyle eğitim, insanın iç dünyasında saklı bulunan değerleri ortaya çıkaran ve onu hem zihnî hem de ahlâkî bakımdan olgunlaştıran bir inşa süreci olarak değerlendirilebilir. Böylece eğitim, Tandoğan'ın (2011a, s. 128) düşüncesinde yalnızca bilgi kazandıran bir faaliyet değil; aynı zamanda insanın şahsiyetini inşa eden ve onu hakikatle buluşturan temel bir terbiye süreci hâline gelir. Ona göre bilgi amaç değil, daha insanca yaşamayı sağlayan bir araçtır.

Günümüz dünyasında yaşanan hızlı sistem ve paradigma değişimleri, eğitim sistemlerini de doğrudan etkilemektedir. Dijital teknolojilerin yaygınlaşması, küresel rekabetin artması ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin önem kazanması, eğitimin içeriğinin zamana ve koşullara bağlı olarak sürekli değişmesini gerektirmektedir (Demircioğlu, 2021, s. 77). Bu değişim yalnızca mevcut uygulamaların

iyileştirilmesini değil, aynı zamanda bireylerin değişen dünyaya uyum sağlayacak bilgi, beceri ve değerlerle donatılmasını sağlayacak stratejilerin benimsenmesini de zorunlu kılmaktadır.

Eğitimin kuramsal temelleri, tarih boyunca filozoflar tarafından farklı perspektiflerle ele alınmıştır. Aristoteles (2024, s. 15), *Metafizik* adlı eserine "Bütün insanlar doğuştan bilmek isterler" önermesiyle başlar ve bilme arzusunu insanın tabiî bir yönelimi olarak temellendirir. Platon, eğitimin amacını iyi vatandaş yetiştirmek olarak görürken, Sokrates evrensel ve sonsuz bilgiye yönelimi vurgulamıştır. Sokrates, eğitime yaklaşımını "Atinalıları uyandırıp, hayatın anlamı ve kendileri için gerçekten iyi olan üzerine sevk etmek" şeklinde ifade etmiş ve bunu ahlâkî bir reform olarak ortaya koymuştur (Cevizci, 2019, s. 71). Bu klasik yaklaşımlar, eğitimin insanın bilgi arayışı ve ahlâkî gelişimiyle yakından ilişkili olduğunu ortaya koyarken, modern dönemde eğitim düşüncesi farklı boyutlar kazanarak bireyin deneyimleri ve toplumsal yaşamla ilişkisi üzerinde yoğunlaşmıştır.

John Dewey (2008; akt. Karadağ Yılmaz, 2021, s. 23), eğitimi yaşamın ta kendisi olarak tanımlar. Modern pedagojinin dönüm noktalarından biri olarak, eğitimi bireyin deneyimleriyle şekillenen sürekli bir süreç olarak görür. Pestalozzi ise eğitimi, çocuğun içsel doğasına uygun bir "kendini gerçekleştirme" süreci olarak değerlendirmektedir. Emile Durkheim (1961; akt. Karadağ Yılmaz, 2021, s. 34) eğitimi toplumun sürekliliğini sağlayan bir araç olarak görür ve çocukları sosyal hayata hazırlamanın eğitimin temel işlevlerinden biri olduğunu savunur. Bu bağlamda Durkheim, okulları "sosyalleştirme kurumları" olarak niteler. Çocuklar bu süreçte toplumun kurallarını ve normlarını öğrenir. Waller (2011; akt. Karadağ Yılmaz, s. 34) okulu, toplumun küçük bir modeli olarak değerlendirir. Çocuklar burada disiplin, birlikte hareket etme ve sosyal etkileşim deneyimi kazanırlar. Benzer şekilde Kumar ve Ahmad (2008; akt. Karadağ Yılmaz, 2021, s. 24), eğitimi öğretmen, çocuk ve toplumun iş birliğiyle yürütülmesi gereken bir süreç olarak ele alır. Bu düşünürlerin tanımları, eğitimin yalnızca bilgi aktarımı olmadığını; bireyin fiziksel, zihinsel, duygusal, ahlâkî ve toplumsal yönleriyle çok boyutlu bir gelişim süreci olduğunu göstermektedir.

Türkiye ve çağdaş düşünürler perspektifinde ise eğitim, birey-toplum ilişkisi üzerinden ele alınmaktadır. Cemaloğlu ve Sönmez (2021, s. 1-13), eğitimin toplumdan bağımsız bir yapı olmadığını; aksine toplumsal sistemin kurucu ve dönüştürücü bir unsuru olduğunu vurgular. Yazarlar, Taymaz'ın (2019), eğitimi "insan ile yaşam arasında bir köprü" olarak tanımladığını aktarmaktadır. Bu yaklaşım, eğitimin bireyin toplumsal yaşama katılımını ve değer edinimini mümkün kılan dinamik bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır. Benzer biçimde, Yusuf Kaplan (2022, s. 14) toplumun medeniyet krizi yaşadığını ve tarih bilincinin önemini vurgulayarak köklere dayalı bir eğitim sisteminin gerekliliğine işaret etmektedir.

Eğitim üzerine yapılan tanımlar, yalnızca farklı düşünürlerin bireysel görüşlerini değil, aynı zamanda içinde bulundukları dönemin bilimsel paradigmasını, dünya anlayışını ve toplumsal ihtiyaçlarını da yansıtmaktadır. En genel anlamda eğitim, "insanları belli amaçlara göre yetiştirme süreci" olarak tanımlanmaktadır (Fidan, 1996, s. 4, akt. Demircioğlu, 2021, s. 83). Benzer şekilde eğitim, "bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme süreci" olarak da ifade edilmektedir (Ertürk, 2016, s. 12, akt. Demircioğlu, 2021, s. 83). Karadağ Yılmaz (2021, s. 24-25), eğitimi önceden belirlenmiş amaçlar doğrultusunda planlanan ve bireyin çok yönlü gelişimini hedefleyen sistemli bir süreç olarak tanımlar. Ulusavaş (1997) ise bireyin karşılaştığı problemlere bilimsel ve yaratıcı çözümler üretebilme becerisinin geliştirilmesi gerektiğini vurgular. Bu yaklaşım pragmatist eğitim felsefesi ile uyumludur. Pragmatizm, bilginin doğruluğunu pratik sonuçlarıyla değerlendirir ve öğrenmeyi deneyim, etkileşim ve problem çözme süreçleriyle ilişkilendirir (Demircioğlu, 2021, s. 88-89). MacIntyre (2019, s. 163) pragmatist yaklaşımda, bireyin kendi faydasını öne almasının ötekinin haklarını ihlal etme riskini beraberinde getirdiğini ifade eder.

Başaran (1984; akt. Karadağ Yılmaz, s. 25) ve Tandoğan (2003, s. 131) ise eğitimi bireyin hayata hazırlanma süreci olarak ele alır ve eğitimin toplumsal işlevlerini vurgular. Bu yaklaşım, yeniden inşacı eğitim felsefesiyle paralellik gösterir. Yeniden inşacılık, eğitimi toplumsal dönüşümün aracı olarak görür ve bireylerin yalnızca topluma uyum sağlayan değil, toplumu geliştiren aktörler olması gerektiğini savunur (Demircioğlu, 2021, s.100). Benzer biçimde, Ulusavaş (1997; akt. Karadağ Yılmaz,

2021, s. 25), iş birliği, üretkenlik ve toplumsal katılımı vurgulayarak sosyal işlevselcilik yaklaşımını yansıtır. Bu yaklaşımda eğitim, toplumsal düzenin sürekliliğini sağlayan ve bireylere toplumun norm ve değerlerini kazandıran bir kurum olarak ele alınır. Başaran (1988; akt. Karadağ Yılmaz, s. 25-26), eğitimi dört temel amaç doğrultusunda ele alır: Bireyin kültürlenmesi, toplumsallaşması, üretkenliğinin geliştirilmesi ve bireyselleşmesi. Bu amaçlar, bireyin toplumsal değerleri öğrenmesini, normlara uyum sağlamasını, kendi yetkinliklerini kazanmasını ve yaratıcı potansiyelini ortaya çıkarmasını kapsar. Bu kuramsal ve çağdaş çerçeve, Sabri Tandoğan'ın eğitim anlayışını anlamak açısından da önemlidir. Nitekim Tandoğan da eğitimi yalnızca bilgi aktarma süreci olarak değil, bireyin kültürel, ahlâkî ve manevi yönlerini geliştiren bir süreç olarak ele alır.

Eğitimin bireyde akıl yürütme, eleştirel düşünme ve değerlendirme becerilerini geliştirmesi bağlamında, ilerlemecilik ve eleştirel pedagoji yaklaşımlarıyla da uyumludur. İlerlemecilik, eğitimi çocuğun ilgi ve ihtiyaçlarına dayanan, deneyime ve araştırmaya açık, demokratik bir süreç olarak görür (Demircioğlu, 2021, 98-100). Eleştirel pedagoji ise bireylerin toplumsal, ekonomik ve kültürel eşitsizlikleri fark ederek bunları sorgulamasını ve dönüştürmesini amaçlar. Bu çerçevede eğitim, yaşam boyu devam eden çok boyutlu bir süreç olarak bireyin bilişsel, sosyal ve etik yönlerden olgunlaşmasını sağlar.

Tandoğan'a (2011a, s. 165) göre "Eğitim, bir insan tarafından, başka bir insana uygulanan eylemdir. Bu eylemle amaçlanan, eğitilen kişiye geleneklerin, duyguların ya da sağduyunun gerekli ve yararlı bulduğu, kimi kültürel katkıları sağlamaktır. Eğitim, insanı insan yapmak, hazreti insan durumuna getirmektir." Tandoğan'ın bu yaklaşımı, eğitimin nihai amacının yalnızca bilgi ve beceri kazandırmak olmadığını; aynı zamanda bireyi değerlerle donatarak ahlâkî ve karakter bakımından olgun bir şahsiyet hâline getirmek olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle onun eğitim anlayışı, günümüzde önem kazanan değerler ve karakter eğitimi yaklaşımlarıyla da örtüşen bütüncül bir perspektif sunmaktadır. Ayrıca Tandoğan'ın "Hazreti insan" ifadesi, İslâm düşüncesinde insanın ahlâkî ve manevi olgunluğunu ifade eden "İnsan-ı kâmil" anlayışıyla da ilişkilendirilebilecek bir anlam ufku taşımaktadır. Tandoğan'ın eğitim anlayışı, eğitimin bireysel gelişimden toplumsal sorumluluğa, ahlâkî olgunlaşmadan

kültürel aktarım sürecine kadar uzanan çok yönlü bir perspektif sunmaktadır. Nitekim Tandoğan (2018, s. 107), eğitimi insanın yaratılışındaki bütüncüllüğe uygun, tevhidî temellere dayanan bir süreç olarak tanımlar ve eğitimin insanın varoluşsal amacını destekleyen derin bir anlam taşıdığını vurgular. Ona göre "Öğrenmek ve yaşamak, birbirini tamamlayan iki unsurdur." Öğrenilen bilgi, soyut olmaktan çıkıp, hayat içinde somut olarak görünmelidir. Yaşantıya aktarılmalıdır.

Tandoğan'ın (2011a, s. 66) "Eğitilen insan; niçin dünyaya geldiğini bilen, varoluşundaki hikmeti idrak eden kimsedir. O artık sürüye dahil bir varlık olmaktan kurtulmuş, duyan, düşünen, hisseden, soran, araştıran, inceleyen, mukayese yapan bir şahsiyet hâline gelmiştir." şeklindeki eğitimin amacına yönelik düşüncesi, bireyin özgün bir şahsiyet kazanmasını ve hayatı bilinçli bir şekilde anlamlandırmasını hedeflemektedir. Bu anlayışa göre eğitim, bireyi düşünme, sorgulama ve hakikati arama yetisini geliştiren bir terbiye sürecidir. Böylece insan, hayatın anlamını kavrayabilen ve karşılaştığı olayları bilinçli bir bakış açısıyla değerlendirebilen olgun bir şahsiyet hâline gelmektedir. Bu yönüyle Tandoğan'ın eğitim anlayışı, bireyin sürü psikolojisinden uzaklaşarak bağımsız düşünebilen ve sorumluluk sahibi bir şahsiyet geliştirmesini amaçlamaktadır. Bununla birlikte Tandoğan (1994a, s. 79); Tandoğan (2009a, s. 106-111) eğitimi, bireyin iç dünyasını şekillendiren ahlâkî bir terbiye süreci olmakla birlikte, toplumsal yapı ile sürekli etkileşim içinde gerçekleşen canlı bir oluş olarak ele almaktadır. Eğitimin amacı, bireyin hayata hazırlanması ve toplumun kültürel, etik, evrensel ve öz değerlerini aktaracak sorumluluk bilincinin geliştirilmesidir. Toplumun her bir ferdinin eğitim bilincine sahip olması gerektiğine vurgu yapan Tandoğan, bu bağlamda örnek olmanın önemine değinmiş ve örnek yaşamları her fırsatta dile getirmiştir. Mevlâna'nın pergel metaforunda olduğu gibi, insanın bir ayağı öz değerlerine sabit, diğer ayağıyla tüm ilim ve bilgi alanlarını kuşatacak biçimde hareket etmesi, Tandoğan'ın eğitim metodunun temelini oluşturur. Bu yaklaşım, gelenek ile modernlik, yerel ile evrensel arasında bir karşıtlık değil; tamamlayıcı bir ilişki üzerine kuruludur. Böylece birey, hem kendi kimliğini muhafaza edebilmekte hem de çağın bilgi ve düşünce dünyasıyla bağlantı kurabilmektedir.

Her çağın devinimi ve ifade biçimi farklıdır; bu nedenle eğitim de her çağın insanına uygun bir tarzda sunulmalıdır. Kimliği ve şahsiyeti oluşturan öz değerleri koruyarak

çağın getirdiği yeniliklere uyum sağlamak, bireyin bütüncül gelişimi açısından kritik bir öneme sahiptir. Öz değişmiyor, hep aynı, ama şekiller, görünüşler farklıdır. Tandoğan (2003, s. 70) insanlık kültürünün çeşitliliği ve zenginliğini bu farklılıkların ortaya koyduğunu belirtir ve bu farklı insanları bir araya getirecek kuvvetin sevgi olduğunu söyler. Yunus'lar ve Mevlânâ'lar ulaşmış oldukları evrensel sevgi yoluyla, bugün bile çok farklı ülkelerin insanlarını bir araya getirebiliyorlar. Eğitim, yalnızca bilgi aktarmak değil, insanın iç dünyasını, ahlâkî yönünü ve toplumsal ilişkilerini geliştiren bir süreçtir. Modern dünyada eğitimin çoğu zaman ölçülebilir başarıya indirgenmesi, insanın manevi boyutunun ihmal edilmesine yol açmıştır. Oysa insan, yalnızca aklıyla değil, kalbi, sosyal ve psikolojik yönleriyle de eğitilmesi gereken çok boyutlu bir varlıktır. Bu perspektifler, eğitimin hem bireyin özüne saygı duyan hem de onu bütüncül olarak ele alan bir yaklaşım içinde düşünülmesi gerektiğini göstermektedir.

Tandoğan (2003, s. 66-67), öğrenilen bilginin yaşama tatbik edilmediği sürece hiçbir anlam taşımadığını, bilgi hamallığının bireye fayda sağlamayacağını belirtir. Ona göre eğitimin ayrılmaz unsurları; davranış, nezaket, zarafet, ölçü, edep ve öz denetimdir. Bu anlayış Aristoteles'in erdem ve orta yol kavramıyla örtüşür. Aristoteles (2019, s. 114), erdemi "orta yol" üzerinden değerlendirir; aşırılık ve yetersizlikten kaçınmanın bireyin karakter gelişiminde temel olduğunu vurgular. Tandoğan'a (2009a, s. 15) göre ise denge, uyum ve âhenk, hayatın değişmeyen ana kanunudur ve bu dengenin ölçütü "ilm-i tevhid"tedir. Maddî ve mânevî değerleri birleştiren bu anlayış, eğitim felsefesini bireyin hem içsel hem de toplumsal gelişimiyle bütünleştirir. İslâm düşüncesinde orta yol kavramı, eğitim anlayışında dengeyi vurgulayan bir yaklaşımdır. Tandoğan'ın eğitim anlayışı da bu çerçevede, bireyin hem öz değerlerini koruyarak hem de çağın bilgi ve düşünce dünyasıyla uyum içinde gelişmesini sağlayan bütüncül bir yaklaşım sunmaktadır.

Aristoteles (2019, s. 147-149), iyi ve kötü eylemlerin istemli olup olmadığını sorgulayarak Sokrates'in "hiç kimse isteyerek kötü değildir" şeklindeki görüşünü yeterli bulmaz; ahlâkî eylemlerin yalnızca bilgi eksikliğiyle açıklanamayacağını savunur. Ona göre hem iyi hem de kötü eylemler, bireyin bilinçli tercihleriyle ilişkilidir. Bu nedenle insan, eylemlerinden ahlâken sorumlu tutulabilmesi için akıl ve

irade sahibi olmalı; bilinçli seçim yapabilme yetisine sahip bulunmalıdır. Böylece Aristoteles, ahlâkî sorumluluğu güvence altına alan temel unsurun istemli tercih olduğunu ortaya koyar. Bu yaklaşım, ahlâk eğitiminin yalnızca doğruyu bilmeye değil, doğruyu isteyerek seçmeye ve bu seçimi alışkanlık hâline getirmeye dayanması gerektiğini göstermektedir. Nitekim Aristoteles'e (2019, s. 124-125) göre erdem, teorik bilgiyle değil; tekrar, uygulama ve süreklilik yoluyla kazanılır. Dolayısıyla ahlâk eğitimi, bireyin karakterini biçimlendiren uzun soluklu bir süreçtir ve eğitim bu süreçte akıl ile iradenin gelişimini sağlayan temel araçtır. Bu yönüyle Aristoteles'in erdem anlayışı, eğitimin nihai amacının salt bilgi aktarımı değil, iyi insan yetiştirme olduğunu temellendiren güçlü bir felsefî zemin sunmaktadır.

Bireyin akıl ve irade gelişimi, Sabri Tandoğan'ın eğitim anlayışında da merkezi bir yere sahiptir. Tandoğan (2009a), eğitimi yalnızca bilişsel donanımı artıran bir süreç olarak değil; bireyin ahlâkî ve iradî olgunluğunu geliştiren bütüncül bir yapı olarak ele alır. Ona göre eğitimin başarısı, toplumu oluşturan fertlerin tutum ve davranışlarıyla örnek olmasına bağlıdır. Tandoğan (2011a, s. 112), eğitimin temelini örnek olma, sohbet yoluyla rehberlik, öz disiplin kazandırma, sorumluluk bilinci geliştirme ve duygu eğitimi gibi ilkeler üzerine kurar. Bu yaklaşım, Aristoteles'in (2019) *Nikomakhos'a Etik*'te ortaya koyduğu erdem anlayışıyla önemli ölçüde örtüşmektedir. Her iki düşünür de eğitimin nihai amacını, bilgi yüklemesi değil; erdemli ve dengeli insan yetiştirme idealiyle ilişkilendirir. Tandoğan'a (2011a, s. 52) göre her çocuk başlı başına bir âlem. Önemli olan dengeli, ölçülü bir sevgi, saygı, incelik, edep ve sabırla onu anlamaya gayret etmektir. Çocuk ruhunda açılan en küçük bir tahribat, onu haksız yere incitmek, azarlamak ömür boyu onun hassas ruhunu yaralar. Aynı şekilde, çocuğu şımartmaya götüren ölçüsüz sevgi de çocuğun dengesini sarsacaktır. O bakımdan gerçek eğitim, uygun ortamların oluşturulmasıyla birlikte, bireyin kendi özünü tanıması ve bu özle uyumlu bir yaşam kurmasıyla mümkündür. Bu yaklaşım, modern eğitim psikolojisindeki öz-düzenleme ve öz denetim kavramlarıyla olduğu kadar, tasavvuf düşüncesindeki nefis terbiyesi anlayışıyla da örtüşmektedir. Bu noktada, bireyin iç dünyası, niyeti ve öz denetimi üzerine yapılan bu vurgu, Batı felsefesinde özellikle Kant'ın ahlâk anlayışında da merkezi bir ilke olarak karşımıza çıkar.

Nitekim Gökberk'in aktardığına göre (1985, s. 407), Immanuel Kant'ın ahlâk felsefesinde eylemin ahlâkî değeri sonuçtan ziyade niyete dayanır. Kant'a göre koşulsuz olarak iyi olan tek şey "iyi niyet"tir. Bir davranışın ahlâkî sayılabilmesi, bireyin eğilimlerinden ya da dışsal fayda beklentilerinden bağımsız biçimde, ödev bilinciyle gerçekleştirilmesine bağlıdır. Bu çerçevede ahlâk, aklın buyruğuna uygunluk üzerinden temellendirilir. Ancak MacIntyre (2019, s.113), Kant'ın bu yaklaşımını eleştirerek ahlâkı tarihsel ve toplumsal bağlamından kopardığını ileri sürer. Ona göre Kant, ahlâkî değeri öznenin niyetine indirgerken erdem, karakter ve gelenek kavramlarını ikinci plana itmiştir. Bu durum, ahlâkı yaşayan bir pratik olmaktan çıkararak soyut ve evrensel kurallar sistemine dönüştürür. Zira MacIntyre'a (2019, s. 167) göre erdemler, belirli bir toplumsal pratik ve gelenek içinde anlam kazanır. Dolayısıyla ahlâk, yalnızca formel kurallara uygunluk değil, karakter inşasıyla yakından ilişkilidir. Tandoğan'ın (2003, s. 7-8) ahlâk anlayışı da niyeti önemsemekle birlikte, Kant'tan farklı olarak niyeti yalnızca aklî bir ilkeye indirgemez. Tandoğan'da niyet, akıl ile gönlün birlikte işlediği, sevgi, merhamet ve sorumluluk bilinciyle şekillenen içsel bir yöneliştir. Ona göre insanın yaptığı işin değerini belirleyen, yalnızca ne yaptığı değil; hangi niyetle, hangi ahlâkî hassasiyetle ve hangi gönül hâliyle yaptığıdır. Bu yönüyle Tandoğan'ın yaklaşımı, Kant'ın niyet ahlâkını dışlamadan, onu duygusal ve manevi boyutlarla tamamlayan bir çerçeve sunmaktadır.

Eğitim bağlamında değerlendirildiğinde Tandoğan (2011, s. 46) niyet terbiyesinin, yalnızca kurallar ve ilkeler yoluyla değil; örnek şahsiyetler, yaşantılar ve hayatın içinden tecrübeler aracılığıyla gerçekleşeceğini hayatın içinden verdiği örnekler yoluyla ifade eder. Bu yönüyle Tandoğan'ın eğitim anlayışı, Kantçı niyet ahlâkını toplumsal ve pedagojik bir zemine taşıyarak daha yaşanabilir bir ahlâk modeli ortaya koymaktadır. Sonuç olarak Kant ve Tandoğan, ahlâkın temelinde niyetin belirleyici olduğu konusunda birleşmektedir. Ancak Kant, niyeti aklın evrensel yasasına dayandırırken; Tandoğan, niyeti akıl-gönül dengesi içinde ele alarak insanın ahlâkî olgunluğunu bütüncül bir biçimde açıklamaktadır. Bu durum, Tandoğan'ın düşüncesini Kantçı ahlâk anlayışını tamamlayan ve insanî boyutunu derinleştiren özgün bir yaklaşım hâline getirmektedir. Nitekim İslâm ahlâkında niyet, yalnızca aklî bir yönelim değil; kalbin yönelişi ve kulun Allah ile kurduğu bilinçli ilişkinin ifadesidir. "Ameller niyetlere göredir" Buhari, (2011); Müslim, (2020) hadisinde de

ifade edildiği üzere, bir davranışın değeri, niyetin samimiyeti ve ihlâsıyla doğrudan ilişkilidir. İslâm ahlâkında niyet, ahlâkî eylemi ibadete dönüştüren temel unsurdur. Bu yönüyle niyet, yalnızca eylemin ahlâkî değerini değil; insanın varoluşsal yönelimini ve kulluk bilincini de belirleyen merkezi bir kavramdır. Bu bağlamda niyet bilinci kazanmamış bir bireyin davranışları, biçimsel olarak doğru görünse dahi, değer ve kalıcılık bakımından noksan olacaktır. Bu noktada eğitim felsefesi, bireyin onun davranışlarının arkasındaki değer yapısını şekillendirmek, sorumluluk duygusunu geliştirmek ve eylemleri anlamlandıracak ahlâkî temelleri inşa etmek zorundadır. Dolayısıyla hadis, eğitimi niyet eksenli, anlam merkezli ve ahlâkla bütünleşik bir süreç olarak konumlandırmakta; modern eğitim yaklaşımlarında zaman zaman ihmal edilen içsel eğitim boyutunun gerekliliğini vurgulamaktadır.

MacIntyre'ın Kant'a yönelttiği bu eleştiriler, Sabri Tandoğan'ın ahlâk ve eğitim anlayışıyla önemli bir kesişim noktası sunmaktadır. Zira Tandoğan, ahlâkı yalnızca niyet veya ilke düzeyinde değil, insanın hayatın içinde, somut ilişkiler ve örnek şahsiyetler aracılığıyla kazandığı bir karakter inşası olarak ele alır. Nitekim MacIntyre'ın (2019, s. 19), "Benim liberalizme yönelik eleştirim, en iyi insan yaşamının, yani erdem geleneğinin hakkıyla somutlaştığı bir yaşamın, ortak iyiliği tesis etmeye yönelmiş topluluk biçimlerinin inşa edilmesi ve sürdürülmesiyle meşgul olan kişilerin yaşamı olduğu yönündeki yargımdan türemiştir. Bu ortak iyilik olmaksızın insan için en üstün iyiye ulaşmak mümkün değildir." sözü; hadislerin anlam dünyasından süzülmüş olan "Allah'ı en çok memnun eden ibadet, insanları sevmek ve onlara hizmet etmektir" sözünü hayatının merkezine alan Tandoğan'ın (1994a) ahlâk ve eğitim anlayışı ile paralellik arz eder. Enis Doko (2025), *"MacIntyre ahlâk anlayışımı nasıl değiştirdi?"* başlıklı yazısında, modern toplumun temel sorununu; verimlilik, üretkenlik ve yönetim odaklı bir anlayışın belirlemesi olarak tanımlar. Doko'ya göre bu yaklaşım, erdem, karakter ve anlam gibi kavramları toplumsal hayatta tâli hâle getirmiştir. MacIntyre ise ahlâkın yeniden inşa edilebileceğini savunur; ancak bunun yeni bir sistem icat ederek değil, ahlâkî muhakemenin anlamlı olduğu geleneklerle yeniden bağ kurmak yoluyla mümkün olacağını ileri sürer. Doko'nun aktardığı üzere MacIntyre, modernitenin bireyi ahlâkî gelenekten ve ortak iyilik fikrinden kopardığını belirtir. Bu bağlamda liberalizmin, temel ahlâkî ve manevî değerler karşısında tarafsız kalma iddiasını eleştirir.

MacIntyre'a göre söz konusu "tarafsızlık", aslında başlı başına bir ahlâkî tutumdur ve erdemin gelişimini engellemektedir. Nitekim MacIntyre, yaşayan geleneği geçmişin statik bir tekrarı olarak değil; ilkelerin zaman içinde sınandığı, dönüştürüldüğü ve derinleştirildiği, iyi yaşam anlayışının tarihsel ve toplumsal bir tartışma zemini olarak tanımlar. Bu yaklaşım, kültürel sürekliliğin yalnızca geçmişe bağlılıkla değil, aynı zamanda o mirasın yeniden yorumlanması ve yaşatılmasıyla mümkün olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu çerçevede, gelenek ile toplumsal varlığın devamı arasındaki ilişki somut örneklerde daha açık biçimde görülmektedir. Nitekim Samiha Ayverdi (2014, s. 30), *Millî Kültür Mes'eleleri ve Maârif Dâvâmız* adlı eserinde, bir toplumun bekâsı ve sürekliliğinin temel şartının, asırlar boyunca belirli bir coğrafyada yoğrularak oluşmuş medeniyet değerlerini tanımak ve bu değerlerden beslenmek olduğunu vurgulamaktadır. Ayverdi, Almanya'nın iki dünya savaşında iki kez büyük yıkıma uğramasına rağmen, tarihî ve kültürel köklerine yönelerek kendisini yeniden inşa edebildiğine dikkat çeker. Alman toplumunun, geçmiş medeniyet birikimini ve destan dönemlerinin romantizmini yeniden keşfederek modernleşme sürecine dâhil etmesi, "Alman mucizesi"nin ortaya çıkmasında belirleyici olmuştur. Bu örnekten hareketle Ayverdi (2014, s. 31-32), Türk toplumunun da kendi "millî romantizmini" idrak etmesi gerektiğini ifade eder. Ona göre bu romantizm, bulanık ideolojik yönelimlerin ürünü olan hayalci bir arayış değil; aksine, hakiki ve özgün medeniyetimizin bilinçli bir şekilde kavranmasıyla mümkün olabilecek sahici bir diriliştir "Roma hukuku 550 sene ölü kaldıktan sonra, 11. ve 12. asırlarda yeniden canlandırılmıştır. Nasıl ki bir ölü hukuk sistemi, milli ve yeni müesseselerle birleşerek aktüel bir anlayış doğurmuşsa, bizde de bugün, geçmişin geleceğe söyleyeceği çok şey vardır." Bu bağlamda eğitim, bireyin içinde yaşadığı kültürel mirası tanımasını, anlamlandırmasını ve yeniden üreterek geleceğe taşımasını sağlayan temel bir değerler aktarım alanı olarak önem kazanmaktadır.

Türk kültürünün kendi köklerinden koparılarak yabancı tesir ve ideolojilerin hizmetine girmiş olduğunu belirten Ayverdi, eğitim yoluyla gerçekleştirilen bu durumun kendi kendine düşman nesiller meydana çıkmasına neden olduğuna dikkat çekmektedir. Bu eğitimin sonucunda da nesillerin aşağılık kompleksine girmesi kaçınılmaz olmaktadır. Ayverdi (2014, s. 31) "...Eski medeniyetimizi restore edip onu, câhil ve gâfil bırakarak

yabancı hayrânı kıldığımız nesillerin önüne bütün ihtişâmı ile koymalı, işe kendi kendimizi uyandırmaktan başlamalıyız" diyerek çözüm yolunun kendini ve kendini kendi yapan değerlerini tanıyarak, anlamaktan geçtiğini vurgulamaktadır. Sabri Tandoğan'ın ahlâk ve eğitim anlayışının temel referansı da tıpkı Ayverdi gibi, İslâm ahlâkı ile yoğrulmuş olan medeniyetimizdir. Onun sohbetlerinde ve kitaplarında yer alan örnek şahsiyetler Türk-İslâm medeniyeti ile beslenmiş kültürün temsilcileridir. Bu bağlamda Tandoğan, toplumun her bireyini; tarihî, kültürel ve ahlâkî birikimini, yeni nesillere aktaran canlı bir medeniyet taşıyıcısı olarak görmektedir. Ona göre eğitim, geçmişle bağını koparmış bireyler yetiştirdiğinde anlamını yitirir. Tandoğan'ın aile içi eğitim, örnek şahsiyetler ve yaşantıya dayalı öğrenme vurgusu; Ayverdi'nin işaret ettiği "hakiki ve özgün medeniyetin idraki" düşüncesinin pedagojik karşılığı niteliğindedir. Bu bağlamda Tandoğan'ın eğitim anlayışı, millî romantizmi soyut bir nostaljiye hapsetmeden, onu insanın gündelik hayatında, ahlâkında ve sorumluluk bilincinde somutlaştıran bütüncül bir yaklaşım sunmaktadır. Bu çerçevede her iki düşünürün görüşleri, modern eğitim sistemlerinde sıklıkla ihmal edilen değer, sorumluluk ve kültürel süreklilik unsurlarının yeniden düşünülmesi gerektiğini ortaya koymakta; eğitimi yalnızca bilgi üretimi değil, insan yetiştirme faaliyeti olarak ele alan bütüncül bir perspektif sunmaktadır.

Benzer biçimde "Felsefesi olmayan milletin mektebi olamaz" diyen Topçu (2017, s. 15-16) her milletin eğitim sisteminin kendine özgü olması gerektiği fikrinden hareketle kaleme aldığı *Türkiye'nin Maarif Davası* adlı eserinde, "Gençlik geleceğin tohumudur" Topçu, (2017, s. 19) diyerek, eğitimin medeniyet inşasındaki belirleyici rolüne dikkat çeker. Topçu'ya göre her çağın gençliği, ancak kendi enerjisini yönlendirebildiği değer dünyası içinde yaşayabilir. Bir milletin geleceği ise önceki nesillerin ektiği tohumların gençlik tarafından nasıl yeşertildiğiyle şekillenir. Bu düşüncesini dünya tarihinden çarpıcı örneklerle temellendiren Topçu (2017, s. 19), ilk İslâm dünyasında yetişen gençliğin insanlığa hayır ve hizmet yarışında yer aldığını; Batı'nın romantizm devrini yaşadığı dönemde Beethoven, Goethe, Lamartine ve Victor Hugo gibi düşünür ve sanatçıların, eserleriyle insanlığa umut, aşk ve iman duygularını yeniden hatırlatmış olduğuna dikkat çekmektedir.

Bu çerçevede Ashab Devri, İslâm medeniyetinin teşekkül ettiği ilk safhayı temsil etmektedir. Osmanlılar ise bu aşk ve iman temelli medeniyet ağacına yeni bir aşı yaparak onu tarih sahnesinde yeniden canlandırmışlardır. Gençliğin, içinde bulunduğu çağın değer hükümlerinden beslenerek şekillendiğini vurgulayan Topçu'ya (2017, s. 21) göre, 17. yüzyıla kadar dünyanın en heybetli gençliğini yetiştiren milletimiz, bu tarihten sonra söz konusu şahsiyet inşasında çözülme yaşamış ve zamanla yorgun düşmüştür. Topçu, bu çözülmenin yeni bir "gençlik aşısı" ihtiyacını doğurduğuna işaret eder. Yeniden diriliş amacıyla yapılan hamlelerin ise kalıcı bir netice veremediğini belirten Topçu (2017, s. 26), bu durumun temel sebebini, toplumun kendi benliğinden uzaklaşarak Batı'yı taklit etme eğilimine bağlamaktadır. Ona göre köklerinden kopmuş, öz değerleriyle bağını yitirmiş ve kendine yabancılaşmış bir toplumun varlığını sürdürebilmesi mümkün değildir.

Topçu'nun dikkat çektiği bu yabancılaşma ve köksüzleşme olgusunun, günümüz toplumunda çeşitli sosyal problemler şeklinde tezahür ettiği görülmektedir. Nitekim son yıllarda gençlerin son derece önemsiz ve gerekçesiz nedenlerle şiddet ve cinayet eylemlerine yönelmesinin giderek yaygınlaşması, toplumun ahlâkî, eğitsel ve kültürel dokusunda ciddi bir çözülmeye işaret etmekte; bu tablo, toplumsal yapının kendini yeniden inşa etmesi gerektiğine dair açık bir alarm niteliği taşımaktadır.

Bu noktada, toplumsal yeniden inşanın en önemli dayanaklarından biri olarak tarih bilinci ve kültürel süreklilik anlayışı öne çıkmaktadır. Nitekim Tandoğan'a göre (2003, s. 113) "... Her olay, arkasında bir dünya gizler. Dünü bilmeyen, bugünü anlayamaz. Bugünü anlamayan, yarına yönelemez. Bugün, isterse, dünden çok şey öğrenebilir. Geleceğe adım atabilmek için düne tutunmak lâzım..." Bu ifade, Tandoğan'ın tarih bilincine verdiği önemi ve geçmiş, bugün ile gelecek arasındaki sürekliliği esas alan düşünce anlayışını yansıtmaktadır. Ona göre eğitim, yalnızca içinde bulunulan zamanı anlamaya yönelik bir faaliyet değil, aynı zamanda geçmişin birikimini kavrayarak, geleceği inşa etme sürecidir. Bu bakımdan tarih bilinci, bireyin kültürel kimliğini tanımasına, toplumsal değerleri anlamasına ve geleceğe daha sağlam bir perspektifle yönelmesine imkân sağlayan önemli bir eğitim unsurudur.

Tandoğan (2009a, s. 67-68), gençliğin "...daima gerçekler peşinde koşan, hiçbir zaman kaybetmekten korkmayan, hem pozitif alanlarda kendini geliştirip hem de mânevi yönden şahsiyetini oluşturarak milletine ve tüm insanlığa hizmet amacı güden..." bir nitelik taşıması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda kendi köklerinden beslenmeden, taklitçi ve yüzeysel modellerle yetiştirilen bireylerin kimlik bunalımı yaşayacağına dikkat çekmektedir. Tandoğan, eğitimin asli görevinin genç bireyi kendi medeniyet birikimiyle barıştırmak ve onu daha iyiye, güzele ve doğruya ulaşma cehdiyle donatmak olduğunu ifade etmektedir. Bu yönüyle Tandoğan'ın eğitim anlayışı, Topçu'nun eleştirdiği yabancılaşmaya karşı, akıl ile gönül dengesini esas alan, sorumluluk sahibi ve şahsiyetli bir gençlik yetiştirmeyi hedefleyen bütüncül bir yaklaşım sunmaktadır. Nitekim Tandoğan'ın ortaya koyduğu bu eğitim anlayışı, onun insan ve toplum üzerine geliştirdiği derin düşünceler ile hayat tecrübesiyle yakından ilişkilidir. "İnsanı ilgilendiren her şey beni de ilgilendirir" düsturu ile hareket eden Tandoğan (1994a, s. 77), insan ve toplum üzerine derin gözlemler yapmış; bunları eserlerinde ve sohbetlerinde dile getiren 21. asrın önemli mütefekkirlerinden biridir. 1960 yılında Danıştay'a tetkik hâkimi olarak giren ve uzun yıllar Danıştay 2. Daire Üyeliği görevinde bulunan Tandoğan, meslekî hayatı boyunca edindiği tecrübeyi, yaratılışına (fıtratına) uygun olarak insanı huzura ve mutluluğa götürecek, tekâmülüne hizmet edecek ahlâkî ve manevî düşüncelerle birleştirmiştir. Ona göre eğitim, okul sıralarına indirgenemeyecek kadar geniş bir süreçtir. Eğitim, aile ortamı ve görgü ile birlikte toplumun bütün fertlerinin her hâl ve davranışında ortaya çıkan, sorumluluk bilinciyle yaşatılması gereken bir etkileşim mekanizmasıdır.

Tandoğan (2011, s. 57-60)'a göre "herkes, en yakınlarından başlayarak, çevresindeki bütün insanlardan sorumludur." Sorumluluk duygusu, Tandoğan düşüncesinde temel bir kavram olarak öne çıkmaktadır. Tandoğan (2013b, s.95-97), görgüyü insanın toplumsal ve kişisel gelişiminde temel bir unsur olarak değerlendirmektedir. Ona göre sevgi, saygı, ölçü, denge ve öğrenme merakı gibi değerler insanın fıtratında doğuştan mevcuttur. Ancak birey, ailesinden ve yakın çevresinden aldığı yanlış yönlendirmeler sonucunda bu saf fıtratını kaybedebilir. Bu noktada görgü hem bireyin karakterini hem de toplumsal ilişkilerini şekillendiren başlıca araçtır. "Kültürün temeli de görgüdür." diyen Tandoğan (2013b, s. 96-97)'a göre, Çocuk erdemleri aileden görecek, o da yaşantısında doğal olarak uygulayacaktır. Toplumun değerler sisteminin görgü üzerine

inşa edildiğini vurgulamaktadır. Çocuğun ilk eğitim alanı olan aileden edindiği intibalar, zihninde oluşan kayıtlar, onun karakterinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla çocuğa hâl ve davranışlarıyla örnek olabilecek düzeye erişmesi için öncelikle ailenin eğitimli olması önem kazanmaktadır.

Tandoğan (2006, s. 100)'ın olaylara bakışında, yorumlamasında, fikirlerinin mihenk taşı Kur'an ve Hadislerdir. Peygamber'in Salallahu Aleyhi ve Sellem (sas). yaşantısından damıttığı fikirler onun için önemlidir. Ona göre çocukların terbiyesinde de en büyük rehber, Kuran-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflerdir. Tandoğan (2011b, s. 58), Çocuk eğitimindeki en ince noktanın Peygamber'in (sas) bir Hadisine dayanarak, tutarlılık ilkesi olduğunu, anne babanın ve aile büyüklerinin kişilikleriyle ve yaşantılarıyla örnek olmaları gerektiğini vurgular. Bu bağlamda, aşağıda işlenen konulardan birinde yer alan, Peygamber'in (sas) hayatından bir örnekten yola çıkarak Tandoğan (2006a, s. 95), "Çocuk terbiyesinin ana ilkesi, yapamayacağınız şeyi söylememek, ama söylediğimiz şeyi de ölüm pahasına olsa yapmak" olduğuna dikkat çeker. Ona göre "Çocuk ruhunu çelişkiler kadar altüst eden hiçbir şey yoktur." İşte bu yaklaşım, Tandoğan'ın sadece kuramsal bir çerçeve sunmakla kalmayıp, kendi hayatı, davranışları ve eserleriyle de somut bir şekilde bütünleştiğini göstermektedir.

Sabri Tandoğan, yalnızca bir hukukçu değil, aynı zamanda yaşam biçimi, eserleri ve sohbetleriyle de geniş bir çevreye tesir etmiş bir münevverdir. Onun hayatı, çok yönlü ilgi alanları ve derin kültürel birikimiyle şekillenmiştir. Tıp, felsefe, ilahiyat ve hukuk gibi farklı disiplinlerde öğrenim görmesi, Tandoğan'ın insanı bütüncül bir bakış açısıyla tanıma, anlama ve değerlendirme arzusunun bir göstergesidir. İnsanı beden, ruh, fikir ve toplumsal yönleriyle tanıma gayesi, onun eğitim anlayışının da temelini oluşturmuştur. Ancak Tandoğan (2009a, s. 65) için "Önemli olan satırlarda kalmayıp, öğrenilenlerin yaşantıya yansıtılmasıdır." Ona göre kullanılmayan bilgi işe yaramaz.

Tandoğan'ın çocukluk ve gençlik yılları, saygı, sevgi, incelik, İslâmi edebe dayalı görgü kuralları üzerine inşa edilmiş bir aile ortamında geçmiştir. Annesi Sabiha Hanım ve Babaannesi Ayşe Hanım'ın sabır, sevgi ve incelikle yürüttüğü yetiştirme süreci, küçük yaşlardan itibaren Tandoğan'ın eğitim anlayışının manevi temellerini oluşturmuştur (Göktaş, 2024). Çocukluk yıllarında evlerinin terasında kurduğu çadırda

yalnız kalarak yaptığı derin düşünceler (Tandoğan, 2013, s. 37), onun hem içe dönük bir sorgulayıcı hem de dışa dönük bir sosyal birey olmasını sağlamıştır. Bu yaşam deneyimleri, onun eğitim anlayışının temel taşlarını oluşturmaktadır. Küçük yaşlardan itibaren kitaplara duyduğu ilgi, şiire, sanata ve güzelliğe olan bağlılığı, onun entelektüel kişiliğini beslemiştir. Yunus Emre ve Mevlânâ'dan, Rilke ve Dostoyevski'ye uzanan geniş bir ilham kaynağı yelpazesi, Tandoğan'ın hem Doğu hem Batı kültürünü özümsemesine imkân tanımıştır.

Eserlerinde ve sohbetlerinde eğitime özel bir yer veren Tandoğan (1994a, s. 80), eğitimi yalnızca bilgi aktarımı olarak görmez. Ona göre eğitim, bireyin aklı kadar gönlünü de aydınlatmalı, insanı bütün yönleriyle olgunlaştırmalıdır. Hayatın her ânını insanın gelişmesi ve tekâmülü için bir fırsat gören Tandoğan, bütün hayatı okul kabul eder, kendisi de bu okulun ebedi öğrencisidir. Öğrenme aşkı ve heyecanını bir ömür boyu sürdürdüğünü ifade eden Tandoğan, her an büyük bir dikkat ve uyanıklık içinde, her olaydan bir ders, hikmet çıkarır, Yunus Emre'nin mısrasındaki "Her dem taze doğarız bizden kim usanası" hâlini yaşardı. Bu yönüyle Tandoğan'ın eğitim anlayışı, hem bireysel gelişimi, dikkati, sorgulamayı, öğrenme merakını canlı tutan hem de toplumsal barışı hedefleyen canlı bir mahiyet taşımaktadır. Tüm bu unsurlar, Tandoğan'ın eğitim felsefesinin akıl ve gönül bütünlüğü, bireysel olgunlaşma ve toplumsal sorumluluk temellerini oluşturduğunu göstermektedir. Bu çalışma, onun eserlerinden ve yaşamından hareketle bu temel ilkeleri açığa çıkarmayı, eğitim anlayışını somut örneklerle irdelemeyi amaçlamaktadır. Böylece tez, Tandoğan'ın eğitim felsefesi ile günümüz eğitim yaklaşımları arasındaki bağın anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Çağlar değiştikçe ifade şekilleri de farklılaşır. Bu nedenle her çağın insanına onun anlayacağı tarzda seslenmek önem kazanır. Sabri Tandoğan, bir ömür boyu, okuyarak, duyarak, düşünerek, hissederek elde ettiği kültür birikimiyle, hayatı ve insanı derinden kavrayabilmiş, her hâli ve her sözü ile hayatın ve insanın ayrı yönlerini göstermiştir. Tandoğan, yaşadığı çağı aşan ön görüye ve geniş ufka sahip bir şahsiyet olarak öne çıkar. Ona göre "İnsan hayatında öz değerler değişmez ancak bu değerlerin beyânı, ifade ve sunuluş biçimleri; zaman, mekân, çağlar, devirler, şartlar ve toplumsal bağlamlara göre farklılık göstermektedir" (Tandoğan, 2003, s. 70-71). Nitekim bu

durum Kur'an-ı Kerim'de (55/29) Rahman Sûresi'nin 29. Ayetinde yer alan "Allah her an yeni bir şe'ndedir." ifadesiyle, varlık alanında süreklilik arz eden bir oluş ve değişime işaret etmektedir. Bayraktar Bayraklı (2012) Mealinde bu anlamın "Her an yeni bir yaratma hâlindedir" şeklinde karşılanması, değişimin yalnızca yüzeysel değil, varoluşun temel dinamiklerinden biri olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çerçevede her ne kadar öz itibarıyla değişmeyen sabiteler bulunsa da zamanın akışı içinde şartların, biçimlerin ve görünümlerin farklılaşması kaçınılmazdır. Dolayısıyla tarihsel süreçler, çağlar ve toplumsal yapılar arasındaki değişimin daha belirgin hâle gelmesi doğal bir durum olarak değerlendirilebilir.

Bu bağlamda zamanı doğru okuyabilmek, onun beraberinde getirdiği yeniliklerin farkında olmak ve değişen koşullara uygun tutum ve stratejiler geliştirmek hem bireyler hem de toplumlar açısından hayati önem taşımaktadır. Nitekim Tandoğan (2003, s. 70-71)'ın "...Öz değişmiyor, hep aynı. Ama şekiller, görünüşler farklı. İnsanların içinde yaşadıkları durum ve o durum karşısında almış oldukları tavır, onların hayat çizgisini meydana getiriyor..." Şeklindeki ifadesi, kaderci ve edilgen bir anlayışı reddeden; insan iradesini, sorumluluğunu ve bilinçli tercihini merkeze alan realist bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Bireyin içinde bulunduğu tarihsel ve toplumsal şartlar belirleyici olmakla birlikte, bu şartlar karşısında sergilenen tutum, bireyin ve toplumun yönünü tayin eden asıl unsurdur. Bu anlayış, kaderi mutlak bir zorunluluk olarak değil; irade ve bilinçle anlam kazanan bir imkân alanı olarak ele almaktadır. Bu düşünce eğitime uyarlandığında, eğitim sürecinin değişen zamanın gereklerine duyarlı, ancak öz değerlerini muhafaza eden dinamik bir yapıda olması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Eğitim, bireyi pasif biçimde kaderine razı olan bir özne hâline getirmekten ziyade; değişen toplumsal koşulları doğru analiz edebilen, sorumluluk üstlenen ve iradesiyle yön tayin edebilen bireyler yetiştirmeyi amaçlamalıdır. Aynı şekilde toplumlar da kendi tarihsel bağlamlarını dikkate alarak, çağın ihtiyaçlarına cevap verebilen yenilikçi politikalar ve eğitim anlayışları geliştirmek durumundadır. Bu yönüyle Tandoğan'ın yaklaşımı, değişim karşısında edilgenliği değil, bilinçli uyumu ve ahlâkî sorumluluğu önceleyen bir eğitim ve toplum tasavvurunu temsil etmektedir.

Tandoğan (2003, s. 70-71)'ın öz değerlerin değişmezliğine, fakat ifade biçimlerinin çağa göre yenilenmesi gerektiğine dair görüşü, doğrudan onun eğitim felsefesi ile ilişkilidir. Çünkü O, eğitimi yalnızca bilgiyi aktaran statik bir süreç olarak değil; özü koruyarak, çağın şartlarına uygun bir biçimde bireylere sunulan dinamik bir süreç olarak görmektedir. Bu yaklaşım, eğitimde hem geleneğin ve evrensel değerlerin korunmasını, hem de çağın ihtiyaçlarına uygun yöntem ve üslupların geliştirilmesini zorunlu kılar. Dolayısıyla Tandoğan'ın eğitim anlayışı, özü değişmeyen değerlerin, zamanın ruhuna uygun yollarla bireylere aktarılmasını esas alan bir mahiyet taşır. Buna benzer şekilde Şahin (2021, s. 53), insanın tarihsel bir varlık olduğunu, geçmişte oluşan ve günümüzde devam eden kültür mirasının gelecek kuşaklara aktarımının eğitim yoluyla sağlandığını belirtir ve eğitimin geçmiş, şimdi ve gelecek arasında köprü vazifesini üstlenen bir güç olduğunu belirtir.

Bu anlayış, Tandoğan'ın eğitim kavramını toplumun günlük yaşamındaki etkileşimlerle nasıl bütünleştirdiğini anlamamıza da ışık tutmaktadır. Tandoğan eğitimi, toplumun her bir bireyinin bütünüyle her hâl ve davranışında ortaya koyması gereken, sorumluluk bilinciyle yürütülmesi icap eden önemli bir etkileşim mekanizması olarak değerlendirir. Bu nedenle, bireylerin birbirleriyle olan ilişkilerinden, mahalle yaşamına, sosyal hayattaki küçük ayrıntılardan kültürel etkileşimlere kadar geniş bir yelpazede eğitici unsurların bulunduğunu vurgular. Bu bağlamda aşağıda "Tandoğan'ın Düşüncesinde Toplumsal Sorumluluk Bilincinin Eğitime Yansımaları" başlıkta irdelenen; bir mahalle şekercisinin toplumun yapılanmasında üstlendiği rolü örnek gösterir. Gönül Sohbetleri'nin birinci cildinde yer alan "Şekerci Şükrü Amca" (Tandoğan, 1994a, s. 20) başlıklı yazısı buna güzel bir örnektir. Bu çalışmada, Tandoğan'ın reel hayatın içinden gözlemlediği ve aktardığı somut örnekler aracılığıyla, onun eğitim anlayışının temelleri ve bu anlayışın toplumsal yansımaları incelenmiştir. Ayrıca bu çalışmada Sabri Tandoğan'ın hayatı, düşünce dünyası ve eserleri incelenirken, basılı kaynaklar, *Gönül Sohbetleri* külliyatı ve çeşitli yazılı belgelerden yararlanılmıştır. Bunun yanı sıra, araştırmacının Tandoğan ile yaklaşık yirmi yıl süren yakın dostluğu (1995-2015) süresince edindiği kişisel gözlemler de çalışmanın nitel verilerini destekleyici mahiyette kullanılmıştır. Araştırmacı, Tandoğan'ı yakından tanıma fırsatı bulmuş, onun günlük yaşamına, insan ilişkilerine ve düşünsel yaklaşımına doğrudan tanıklık etmiştir. Bu gözlemler,

çalışmada yer alan bazı yorumların ve tespitlerin dayanak noktalarından birini oluşturmakta; ancak nesnellik ilkesi korunarak, gözlemler yalnızca yazarın kişisel tanıklığı olarak değerlendirilmiştir.

1.1 Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışma, son dönem düşünürlerinden Sabri Tandoğan'ın insan problemini merkeze alarak geliştirdiği fikirler doğrultusunda eğitim felsefesini ele almayı ve onun düşünce mirasını bilimsel ve sistematik bir çerçevede değerlendirmeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda çalışma, Sabri Tandoğan'ın hayatı, eserleri ve birebir gözlemlerinden hareketle, onun eğitim felsefesini ortaya koymayı; aynı zamanda bu yaklaşımı modern eğitim anlayışlarıyla karşılaştırmalı bir okumaya tabi tutmayı hedeflemiştir. Özellikle Tandoğan'ın akıl-gönül, madde-mânâ, dünya-ahiret gibi ikilemleri karşıtlık değil, bütünlük ve sentez içerisinde ele alan yaklaşımı; toplumsal etkileşimler bağlamında geliştirdiği eğitim anlayışı ile bireyin manevi ve entelektüel gelişimi üzerindeki etkileri incelenmiştir.

Bu çalışmanın amacı, eğitimi yalnızca bilişsel kazanımlar üzerinden ele alan dar çerçevenin ötesine geçerek, ahlâkî, iradî ve felsefî boyutlarıyla bütüncül bir eğitim anlayışını ortaya koymaktır. Bu doğrultuda Aristoteles'in erdem temelli eğitim yaklaşımından; Kant'ın ödev ve niyet merkezli ahlâk anlayışına kadar ve benzer şekilde birçok düşünür ve Sabri Tandoğan'ın insanın yaratılışına uygun, irade ve sorumluluk merkezli eğitim anlayışı karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Ayrıca Kur'an'da vurgulanan değişim ve süreklilik ilkesi çerçevesinde, eğitimin öz değerlerini muhafaza ederken çağın gerektirdiği yeniliklere nasıl uyum sağlayabileceği tartışılmıştır. Çalışma, kaderci ve edilgen birey anlayışı yerine, bilinçli tercih yapabilen, ahlâkî sorumluluk üstlenen ve toplumsal dönüşümde etkin rol alan bireylerin yetiştirilmesinde eğitimin rolünü ortaya koymayı amaçlamıştır.

Bu araştırma, Sabri Tandoğan'ın eğitim felsefesini hem bireysel hem de toplumsal boyutlarıyla ele alması bakımından önem taşımaktadır. Tandoğan, eğitimi yalnızca okul veya aile ile sınırlı bir süreç olarak görmeyip, toplumun tüm fertlerinin davranış ve etkileşimlerini kapsayan bütüncül bir yaklaşım sunmaktadır. Dolayısıyla araştırma,

onun akıl ve gönül bütünlüğüne dayalı eğitim anlayışını akademik bir çerçevede tartışarak ve modern eğitim düşünceleriyle karşılaştırarak, bilgi aktarımının ötesinde bireyin manevi ve entelektüel gelişimine vurgu yapmıştır. Ayrıca Tandoğan'ın biyografik ve kültürel birikimi, onun eğitim felsefesini anlamak açısından önemli bir kaynak teşkil etmektedir; bu bağlamda tez, somut yaşam örnekleri üzerinden değerler eğitimi, eleştirel düşünme ve toplumsal sorumluluk gibi konulara da ışık tutmaktadır.

2015'te Hakka yürüyen Sabri Tandoğan'ın "*Hayatı ve Tasavvufi Görüşleri*" üzerine Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü / Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalında Doç. Dr. Öncel Demirdaş danışmanlığında, Enes Göktaş tarafından, 2024 yılında yüksek lisans tezi olarak bir çalışma yapılmıştır.

Türkiye'de henüz Sabri Tandoğan'ın eğitim felsefesi üzerine akademik çalışma bulunmadığı göz önüne alındığında, bu araştırma ile literatürdeki boşluğu karınca kararınca doldurması ve gelecekte yapılacak çalışmalara temel oluşturması umulmaktadır. Araştırma, Sabri Tandoğan'ın gözlemleri ve düşünceleri ışığında günümüz eğitim anlayışına yönelik çıkarımlar yapılmasına imkân sağlayacağı ve özellikle değerler eğitimi, eleştirel düşünme ve toplumsal sorumluluk gibi konularda eğitimciler için rehber niteliğinde olması umulmaktadır.

1.2 Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Bu araştırma, Sabri Tandoğan'ın çocukluk ve gençlik yıllarından itibaren kazandığı kültürel birikim, gözlemleri ve eserlerinden hareketle onun eğitim felsefesini kapsamlı biçimde incelemektedir. Araştırma, Sabri Tandoğan'ın yaşam öyküsünden yola çıkarak bireysel deneyimlerinin, toplumsal çevresinin ve dönemin kültürel ikliminin onun düşünce dünyasına etkilerini ortaya koymayı amaçlamıştır.

Araştırmanın bir diğer boyutu, Tandoğan'ın beslendiği entelektüel kaynakların, özellikle etkilendiği düşünürlerin, klasik eserlerin ve çağdaş fikir akımlarının eğitim anlayışına nasıl yansıdığına odaklanmış; onun yalnızca bir eğitimci olarak değil, aynı zamanda bir fikir insanı, şair ve kültür adamı olarak çok yönlü kişiliği de incelenmiştir. Edebiyat, şiir ve sanatla kurduğu derin ilişki, Tandoğan'ın düşünce dünyasının estetik yönünü göstermesi bakımından ayrı bir önem arz etmektedir. Onun sanata, edebiyata

ve kültürel faaliyetlere bakışı, eğitim anlayışının tamamlayıcı unsurları arasında değerlendirilmiştir. Ayrıca, toplumsal yapıya, değerler eğitimine, görgü ve kültür ilişkisine dair görüşleri de araştırmanın kapsamına dahildir.

Bütün bu boyutlar dikkate alındığında, araştırma yalnızca Tandoğan'ın eğitim felsefesini tanımlamakla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda günümüz eğitim anlayışıyla karşılaştırmalı bir okuma yapmayı da hedeflemiş, böylelikle hem bireysel gelişimde hem de toplumsal bütünleşmede eğitimin rolü üzerine yeni değerlendirmeler yapılmasına zemin hazırlanmıştır. Bununla birlikte, araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Öncelikle, araştırmada Sabri Tandoğan Beyefendinin doğrudan eğitimle ilişkili olmayan biyografik ayrıntıları kapsam dışında bırakılmıştır. Bunun yanı sıra, Tandoğan'ın düşüncelerinin farklı disiplinlerle (örneğin sosyoloji, psikoloji, siyaset bilimi) olan bağlantıları bu çalışmada yalnızca eğitim bağlamıyla sınırlı tutulmuştur. Dolayısıyla araştırmanın odak noktası, onun çok yönlü fikir dünyasını bütünüyle değil, özellikle eğitim felsefesini ve eğitime ilişkin görüşlerini, deryada katre misali ortaya koymuştur.

1.3 Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemine dayalı olarak hazırlanmıştır. Nitel araştırma, bireylerin deneyimlerini, algılarını ve olaylara yükledikleri anlamları derinlemesine incelemeyi amaçlayan bir yöntemdir. Yıldırım ve Şimşek (2018)'e göre nitel araştırma; gözlem, görüşme, doküman analizi gibi tekniklerin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda bütüncül bir yaklaşımla ortaya konmasına yönelik bir süreçtir. Bu yönüyle nitel araştırma, incelenen olguyu sayısal verilerle ölçmek yerine, yorumlamaya ve anlamlandırmaya dayalıdır.

Araştırmanın temel amacı Sabri Tandoğan'ın eğitim felsefesini ortaya koymak olduğu için, onun eserleri, yazıları, söyleşileri ve biyografik verileri nitel içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Nitel içerik analizi, araştırmacının belirli temalar çerçevesinde metinleri incelemesine, verileri kategorileştirmesine ve anlamlı bütünler oluşturmasına imkân sağlamaktadır (Creswell, 2016). Dolayısıyla, bu çalışmada nitel araştırma yöntemi, Tandoğan'ın düşüncelerini kendi bağlamı içinde değerlendirmek

ve eğitim anlayışına ilişkin kavramsal bir çerçeve oluşturmak amacıyla tercih edilmiştir.

2. SABRİ TANDOĞAN'IN HAYATI VE DÜŞÜNSEL MİRASI

2.1 Hayatı

Sabri Tandoğan, 17 Ağustos 1934'te Ankara'da dünyaya gelmiştir. Konya/Ermenekli hâkim Rüştü Bey ile Rodoslu edebiyat öğretmeni Sabiha Hanım'ın tek oğludur. Çocukluk ve gençlik yılları, eğitim hayatı, evlilik ve emeklilik dönemleri Ankara'da geçmiştir. Üç buçuk yaşında başlayan okuma ve öğrenme aşkı ise hayatı boyunca devam etmiştir. Tandoğan, temel eğitimini, "çocuk şahsiyetinin ilk yedi yılda şekillendiğine" inanan annesinin bilinçli yaklaşımı ve Anadolu irfanının örnek temsilcilerinden biri olan babaannesi Ayşe Hanım'ın katkılarıyla almıştır. Böylece Allah'ın insana bahşettiği doğal yetenekler de küçük yaşlardan itibaren onun şahsiyetinin gelişimini beslemiştir (Göktaş, 2024, s. 9; URL-1, 2025). Nitekim çocukluk yıllarında aile ortamında edindiği bu değer temelli eğitim anlayışı, ilerleyen yıllarda geliştirdiği eğitim ve insan tasavvurunun şekillenmesinde önemli bir zemin oluşturmuştur.

Tandoğan'ın düşünce dünyasının şekillenmesinde Anadolu irfan geleneği ve tasavvuf düşüncesinin de önemli bir yeri bulunmaktadır. Küçük yaşlardan itibaren saygı kökenli, dinî ve ahlâkî değerlerle, akıl-gönül uyumlu bir ilişki içinde yoğrulan aile ortamında yetişmesi, onun insan ve hayat anlayışını derinden etkilemiştir. Özellikle Yunus Emre'nin insan sevgisini, hoşgörüyü ve gönül merkezli yaklaşımı esas alan düşünceleri, Tandoğan'ın eğitim anlayışında belirgin izler bırakmıştır. Bu yönüyle Tandoğan, Anadolu'nun köklü irfan geleneğinden beslenen ve insanı hem maddî hem de manevî yönleriyle ele alan bütüncül bir düşünce çizgisi geliştirmiştir.

İlkokula başladığında edebiyat öğretmeni annesinin etkisiyle, "hepsi okunmuş olmak üzere bir kitaplık dolusu kitabı olmuştu." Kitapların yanı sıra, günlük gazeteler, dergiler okumuş, 15 yaşına geldiğinde çeşitli dergilerde yazıları yayınlanmaya başlamıştı (Tandoğan, 2009a, s. 64; Göktaş, 2024, s. 10). Erken yaşlarda başlayan okuma merakı, Tandoğan'ın düşünce dünyasının şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Ailesinin teşvikiyle küçük yaşlardan itibaren kitaplarla kurduğu yakın ilişki, onun zihnî gelişimini desteklemiş ve öğrenmeye karşı güçlü bir ilgi duymasını

sağlamıştır. Özellikle edebiyat, şiir ve düşünce eserleriyle erken yaşta tanışması, farklı fikir dünyalarını tanımasına ve sorgulayıcı bir bakış açısı geliştirmesine katkıda bulunmuştur. Bu durum, ilerleyen yıllarda Tandoğan'ın eğitim anlayışında önemli bir yer tutacak olan okuma, düşünme ve anlamlandırma süreçlerinin temellerini oluşturmuştur. Bu erken kazanımların dikkat çekici somut örnekleri, onun çocukluk ve gençlik yıllarında yaşadığı hatıralarda da görülmektedir:

Okula gittiği ilk hafta, öğretmen harfleri öğretirken, küçük Sabri Bey gülümsemiş, bunu fark eden öğretmeni, neden güldüğünü sorunca onun okuma yazma bildiğini anlamıştı. Çantasından çıkardığı Shakespeare'in "*Venedik Taciri*" adlı piyesini uzatarak "gel bakalım, bunu okuyabilir misin?" demiş, küçük Sabri Bey, tiratları bir tiyatro sanatçısı gibi okuyunca öğretmen ikna olmuş ve "Sen istediğin kitabı getirip okuyabilirsin." (Tandoğan, 2009a, s. 128) diyerek ona özgürlük tanımıştı. Shakespeare'in bir piyesinden pasajları küçük yaşta bir tiyatro sanatçısı edasıyla okuyabilmesi, onun üstün yeteneğini ortaya koymuştur.

Lise öğrenimi sırasında Tandoğan'ın derslere olan ilgisi ve akademik disiplini dikkat çekicidir. *Gönül Sohbetleri* dizisinin yedinci cildinde yer alan "Sayın Sabri Tandoğan ile söyleşi" (Tandoğan, 2009a, s. 122) başlıklı röportajda lise yıllarına dair bir hatırası şöyledir: Sömestr tatili öncesinde öğretmeni, öğrencilere Fransız İhtilâli'ni kitaplardan okumalarını ödev olarak vermiştir. Bunun üzerine Tandoğan, Albert Sorel'in üç ciltlik *Fransız İhtilâli* eserini temin ederek tatil süresince okumuştur. Tatil dönüşünde öğretmen, "Kimler çalıştı?" diye sorduğunda sınıf sessiz kalmış, yalnızca Tandoğan el kaldırarak çalıştığını belirtmiştir. Tahtaya çağrıldığında ise "Fransız İhtilâli'ne geçmeden önce, bu ihtilâli hazırlayan sosyal, siyasal ve ekonomik sebeplere bir göz atalım" diyerek sunumuna başlamıştır. Onun bu yaklaşımı karşısında öğretmeni şaşkınlığını gizleyememiş, yerinden kalkarak "Kürsüye gel, senin yerin burası" demiştir. Tandoğan, bu süreçte tam dört ders saati boyunca konuyu arkadaşlarına anlatmıştır (Tandoğan, 2009a, s. 128).

Eğitim hayatı boyunca okuduğu tüm okulları birincilikle bitiren Tandoğan (2009a, s. 129), henüz ilkokul yıllarında arkadaşlarının sorunlarına çözüm bulabilecek olgunlukta bir düşünce yapısına sahipti. Çocukluk hatıralarını aktarırken,

arkadaşlarının ailevi sıkıntılarını kendisiyle paylaştıklarını ve onlara nasıl davranmaları gerektiği konusunda önerilerde bulunduğunu ifade etmektedir: "...gelirlerdi, babam beni çok dövüyor, ne yapayım? Derlerdi, dertlerini anlatırlardı. Ben de onlara ne yapmaları, nasıl davranmaları gerektiğini anlatırdım." Bu yönüyle Tandoğan, küçük yaşlardan itibaren sorun yaşayan arkadaşlarının başvurduğu bir çözüm kaynağı hâline gelmiştir.

Nitekim Döner (2025), İlsam Akademi Dergisinde yazdığı bir makalede "Sabri Tandoğan, yaşadığı sosyal çevrede insanın manevî buhranlardan kurtuluşuna çareler sunmaktadır. O, insanoğlunun, Allah'la, sanatla, güzellikle; sohbeti vesile kılarak, irtibatının sağlanması gerektiğine dikkat çekmektedir." sözüyle Tandoğan'ın bilinen bu özelliğine vurgu yapmıştır.

Çocuk yaşlarında bu olgunluğa nasıl eriştiğine dair sorulan bir soru üzerine Tandoğan (2009a, s. 129) şöyle cevap verir: "Çok küçük yaşlardan itibaren çok iyi bir gözlemciydim." Bu olgunluğun kaynağı, kendisinin de belirttiği gibi, güçlü gözlem yeteneğidir. Çok küçük yaşlardan itibaren, annesiyle misafirliğe gittiklerinde çevresindekileri dikkatle izlediğini, onları etüt ettiğini ve bundan çeşitli sonuçlar çıkardığını söylemektedir. Gözlem yapma alışkanlığının ise hayatı boyunca sürdüğünü vurgulamaktadır. Bu durum, çocukların yalnızca yaşlarına göre değil, yaşadıkları çevreye, deneyimlerine ve gözlem yeteneklerine göre de farklı olgunluk düzeylerine erişebileceklerinin göstergesidir. Ayrıca Tandoğan'ın küçük yaşlarda empati kurma becerisine, sosyal farkındalığa ve içgörüye sahip olarak çocuklukta eriştiği psikolojik olgunluk seviyesini göstermektedir. Nitekim Göktaş (2024, s.22), *Sabri Tandoğan'ın Hayatı ve Tasavvufi Görüşleri* başlıklı yüksek lisans tezinde bu durumu şöyle izah etmiştir: "Onun vesilesiyle pek çok insanın hayatı müspet yönde değişmiş, dünya görüşlerine yeni bir ışık ve yeni bir renk katılmıştır. Onu tanıyıp hayatlarının bambaşka bir hüviyet kazandığını, mutluluk ve yaşam enerjilerinin arttığını ifade eden pek çok insan olmuştur."

İnsanların problemlerine ferâsetle yaklaşması ve çözüm bulma kabiliyeti hayatı boyunca devam etmiş; her dönemde bilgeliğine ve düşüncelerine başvurulan bir kişi olmasını sağlamıştır. Bu bağlamda intihardan döndürdüğü kişiler, çeşitli manevi,

psikolojik hastalıklara düçar olanlara da şifa kaynağı olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte, onun bu derin insanî yönü yalnızca toplumsal alanda değil, aile hayatında da kendini göstermiştir.

1962 yılında Danıştay'da savcı olan Rânâ Hanım ile hayatını birleştiren Sabri Tandoğan, eşiyle birlikte 44 yıl süren örnek bir evlilik hayatı yaşamıştır. Tandoğan (2006, s. 9) evliliklerini Resulullah'ın (sas) Hz. Hatice ile yaptığı evliliğinden sonra, kâinatın en güzel evliliği olarak tanımlar. 44 yıl içinde aralarında bir kez bile münakaşa olmadığını belirtir. Evlendikleri ilk gün, evlerine adım atmadan önce Sabri Bey (Tandoğan, 2018, s. 111), "Rânâ'cığım, gel seninle bir anlaşma yapalım" demiş, Rânâ Hanım, "Ne gibi" diye şaşırınca, "Bu evde ne senin ne de benim dediğim olacak. Yalnızca Allah'ın ve Resululah'ın dediği olacak. Var mısın?" Rânâ Hanım "Varım" diye anlaşmayı onaylayınca, ömür boyu bu anlaşmaya sadık kalmışlar, o bakımdan evlerinde bir kere bile münakaşa olmamıştır. Rânâ Hanım, her zaman zarif, edepli, dikkatli, saygılı bir Hanımefendiydi. Tandoğan (2006c, s. 9-12), Rânâ Hanım'ın her zaman, hayatta her durum karşısında daima itidal içinde, edeple, saygıyla tavır aldığını belirtirdi. Böylece Tandoğan'ın sağlıklı, uyumlu ve mutlu bir evlilik hayatı yaşaması, onun entelektüel gelişimine katkı sağlamıştır. Hakikat yolunda el ele gönül gönüle birbirlerine daima destek olarak yürümüşlerdir.

Sabri Bey, eşi Rânâ Hanımı yazıya ve resme teşvik etmiş, Rânâ Hanım, görenlerin hayran olduğu tablolar yapmıştır. Tuttuğu günlükleri; kitap olarak basılmış, birçok hanımın başucu kitabı olarak *Günlüğümden* (2003) adıyla yayınlanmıştır. Rânâ Hanım'ın (Tandoğan, 2003, s. 154) *"Günlüğümden"* adlı kitabında yer alan bir hatırasında yerlerin buzlu olduğu bir kış günü işe giderken, Sabri Bey ile yolda ettikleri sohbeti şöyle aktarmıştır; "İnsanın sağlığı ve huzuru, madde ile mânâ, iç ile dış, ruh ile beden arasında denge kurmaya bağlı. Bu dengeyi kurabilenler büyük insan oluyor. Büyük sanatkârlar, devlet adamları ve veliler böyle kimselerden oluyor." Sohbetin devamında, bu dengenin her alanda olması gerektiğine ve yolda yürürken düşenlerin ya hiç buza dikkat etmeden yürüyenlerin veya aşırı itina gösterenlerin olduğuna dikkat ettiğini belirtiyor. Ve daima itidal sahibi olmak gerektiğine vurgu yapıyor. Bu olay Tandoğan'ın içinde bulunduğu her ânı büyük bir dikkatle gözlemlediği ve olayları

tahlil ederek, yorumlayarak belli sonuçlara ulaşma alışkanlığını günlük hayatında bile taşıdığını gösteriyor.

Rânâ Hanım'ın 14 Şubat 2006 yılında vefatından sonra, Sabri Tandoğan eşinin yanında defnedilmek üzere önceden yer ayırtmış ve "öldükten sonra beni eşimin yanına gömün" vasiyetinde bulunmuştur. Böylece aralarındaki bağlılık ve sevgi, ölümden sonrasına da uzanmıştır.

2.2 Yüksek Öğrenimi ve Danıştay Yılları

Yüksek öğreniminde farklı disiplinlere yönelmiş olan Tandoğan; Hukuk, Tıp, Felsefe ve İlâhiyat Fakültelerinde öğrenim görmüştür. Tandoğan (2009a, s. 65), Bu tercihinin nedenini ise şu şekilde açıklamaktadır: "Benim hayatta tek ihtirasım oldu, o da insanı tanımak ve anlamaktı. Bununda bir nihayeti yok. Dört ayrı fakültede okumamın nedeni buydu. İnsanı ruh, beden, fikir ve sosyal yönleriyle bir bütün olarak anlayabilmek ve tanıyabilmek..." Tandoğan düşüncesinde insanı anlamak, hayatı da anlamaya açılan bir kapıydı.

Tandoğan'ın üniversite yılları, onun düşünce dünyasının daha da zenginleştiği ve farklı fikir akımlarıyla tanıştığı bir dönem olmuştur. Bu yıllarda yalnızca alanıyla ilgili derslerle yetinmeyip edebiyat, felsefe ve düşünce eserlerine yönelerek geniş bir okuma dünyası oluşturmuştur. Bu süreç, Tandoğan'ın insanı ve toplumu daha geniş bir perspektiften değerlendirmesine imkân tanımış; ilerleyen yıllarda geliştireceği eğitim ve insan anlayışının fikrî temellerini güçlendirmiştir. Gece gündüz sürekli okuduğunu ifade eden Tandoğan'ın okumaları çok yönlüdür. Edebiyat, tasavvuf, tarih, tıp, sosyoloji, psikoloji ve felsefe en çok ilgilendiği alanlardır. Güzel sanatlara da özel bir ilgi duyan Tandoğan edebiyat, şiir, müzik ve resimle daima ilgili olduğunu belirtirdi (Göktaş, 2024, s. 9-10). Ancak kendisi için önemli olan satırlarda kalmayıp, öğrenilenlerin hayata yansıtılmasıdır. Tandoğan'a (2009a, s. 65) göre kullanılmayan bilgi işe yaramaz.

Tandoğan (1994a, s. 77)'ın kültür birikimi sadece okuduklarıyla sınırlı kalmıyor, yeni çıkan bütün kitapları, dergileri, sanatsal faaliyetleri takip ettiği gibi; tiyatro, sinema, konserler, galerilerde resim sergilerini, bilim ve güzel sanatların her alanında verilen

konferansları, dergilerde yayınlanan şiirleri de takip ediyor, hepsinden haberdar oluyordu. Kendisi ile yapılan bir röportajda tüm bu sanatsal ve kültürel etkinlikleri izlemeye nasıl vakit bulabildiği sorulduğunda, "Geceleri iki üç saat uyuyarak ve bazan hiç uyumayarak... çevremde bana beyinsel bir şölen, ruhsal bir haz yaşatacak bunca kültür ürünü varken, bu güzelliklere sırtımı dönüp uyuyamıyorum." şeklinde cevap vermiştir. Bu yoğun kültürel birikim ve disiplinli yaşam anlayışı, onun meslek hayatında da belirleyici olmuştur. Meslek olarak Hukuk alanını seçen Sabri Tandoğan, 1960 yılında yapılan Danıştay sınavını birincilikle kazanmış; tetkik hâkimi olarak girdiği Danıştay'da 1982 yılında ikinci daire üyeliğine seçilmiş ve otuz dokuz yıl hizmet verdikten sonra, 1999 yılında emekli olmuştur. Emekli olduktan sonra da hiç boş kalmamış, insanlık kültürüne katkı sağlayacak olan, sohbetlerini, eserlerini, yazılarını ortaya koymuştur. Tandoğan (2009a, s. 66)'a göre: "Hayatın muhteşem iki olayı vardır. Birincisi sevmek, ikincisi hizmet etmek." Hayatı boyunca hep bu iki çizgi üzerinde ilerlediğini ifade eden Tandoğan, "insanları sevmek ve onlara hizmet etmekten daha büyük bir güzellik ve mutluluk düşünemediğini" söyler. Bir sanatçı hassasiyetiyle, her ânı değerlendirilerek, İslâmi bir estetik çizgisinde yaşadığı ömrünü, doğum günü olan 17 Ağustos 2015'te tamamlamıştır.

Son nefesine kadar, insanların kafalarındaki problemlere yönelik soruları cevaplamış, daha sağlıklı düşünmenin, hayat karşısında nasıl tavır alınması gerektiğinin üzerine engin tecrübeleri ışığında tavsiyelerde bulunmuştur. Vefatından birkaç saat önce bir talebesinin yönelttiği soruya Şeyh Galib'in, "Bîgânelerle ünsiyet etme" mısraıyla karşılık vermiş ve bu sözü derinlemesine açıklığa kavuşturmuştur (URL-2, 2025).

Böylece çocukluk, gençlik, iş ve evlilik hayatının her aşamasındaki örnek yaşantısını ölüm ânında da sürdürmüştür. Tandoğan son nefesine kadar insana yaraşır bir vakâr içinde bulunmuş, ölüm anını dahi, bir senfoninin son notaları gibi, bir eğitim ve örneklik olacak biçimde karşılamıştır. Kabri, hayatını geçirdiği Ankara'dadır. Vasiyeti üzerine kabirde ve ölüm sonrasında da beraber olmak istediği, çok sevdiği, saygı duyduğu, evlilikleri boyunca bir kez bile münakaşa edecek bir sebep bulamadıkları, kendi tabiriyle, "44 yıl cennet hayatı yaşadığı" (Tandoğan, 2006, s. 9-12) eşinin yanına defnedilmiştir.

2.3 Eserleri ve Bilgi Paylaşımı

Emeklilik sonrasında düşünsel birikimlerini yazıya aktararak ilk 4 cildini yazdığı *Gönül sohbetleri* dizisini 14 cilde tamamlamıştır. Ayrıca açtığı internet sitesi aracılığıyla 2009 yılı itibarıyla dünya nüfusunu oluşturan 7 milyar insanın düşüncelerine, görüşlerine ve sorularına açık bir platform oluşturmuştur. Dünyanın dört bir yanından gelen sorulara günü gününe cevap vererek, bilgi birikimini paylaşarak, sıkıntı ve bunalım içinde yaşayan günümüz insanlarına faydalı olmayı, onların içindeki iyilik ve güzelliği ortaya çıkarmayı hayatının temel amacı edinmiştir.

Tandoğan'ın (1994b) *Bekleyiş* adlı bir şiir kitabı mevcuttur. Ayrıca *Objektif ve Subjektif Tasarruflarda Yokluk* adlı bir eseri kaleme almıştır. *Objektif ve Subjektif Tasarruflarda Yokluk* başlıklı çalışması ise felsefi ve hukukî içerikli olup varlık ve yokluk meselelerini irdelemekte, insanın düşünsel boyutuna katkı sağlamaktadır. Alman Şair Rainer Marıa Rilke'nin hayatını ve sanatını konu alan eseri de Gönül Sohbetleri dizisinin 5. cildine eklenmiştir (URL-1, 2025).

2.3.1 Gönül Sohbetleri Dizisi

Tandoğan'ın eserleri, onun eğitim felsefesini anlamada önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Özellikle 14 ciltten oluşan *Gönül Sohbetleri* dizisi, bireyin içsel yolculuğu, manevi değerlerin önemi ve toplumsal sorumluluk bilinci üzerine yoğunlaşan metinler sunmaktadır. Tandoğan (1994, s. 82)'a göre gönül sohbeti: "İnancın ve düşüncenin, kültür ve sanatın, bütün bir ömrün birikiminin edep, zarafet ve incelikle çiçeklendiği bir güzelliktir." Ona göre "...konuşma da sohbet de kültürü taşıyan bir nehirdir."

Gönül Sohbetleri kitapları, Sabri Tandoğan'ın kültür birikimine vâkıf olan bir tv müdürünün Ona bir tv programında konuşmasını teklif etmesi üzerine başlamış ve her pazar günü TRT1'de saat 12.00 de "*Sabri Tandoğan'la Gönül Sohbetleri*" adıyla başlayan bu program Tandoğan'ın bir ömür boyu, büyük bir dikkat ve enerji harcayarak, gözlem yaparak, okuyarak, duyarak, düşünerek, hissederek elde ettiği entelektüel birikiminin ürünü olarak tezahür etmiş, büyük ilgi görmüş ve konuşma metinlerini isteyenler olmuştur. Fakat Tandoğan sohbetleri irticalen yaptığından elinde herhangi bir konuşma metni olmadığını, kâğıda bakarak sohbet olamayacağını ifade

edince üzülenler olmuş, bu nedenle Tandoğan'ın bu sohbetlerini kitap hâline getirme fikri doğmuş. Dostların ricasıyla TV programları olarak başlayan *Gönül Sohbetleri,* kitap olarak ortaya çıkmıştır. Tandoğan (1994a), *Gönül Sohbetleri* dizisinin birinci cildinin ilk sayfasına "Başlarken" adıyla giriş yapar ve bu kitabın yazılmasına onu iten kuvveti şöyle ifade eder:

> Mevlânâ, bir damla suyun denize faydası vardır der. Ben de bu Gönül Sohbetleri kitabının, çağımızın sıkılan, bunalan, ızdırap çeken insanlarına bir yudum su olmasını diliyorum. Sorunlar içinde bunalan, sıkılan bir tek kişiye dahi faydalı olabilir, onun gönlünde iyinin, güzelin, temiz ve yüce olanın ışığının yanmasına vesile olabilirsem, bunun benim için yerin üstünde ve altında olan her şeyden daha faydalı olacağına inanıyorum (Tandoğan, 1994a).

Tandoğan (1994a, s. 8), hayatta kötü, çirkin insan bulunmadığını; ancak içindeki güzelliklerin ve yüceliklerin ortaya çıkmasına imkân ve ortam bulamamış insan olduğuna dikkat çeker. Gönül sohbetlerinin insanın içinde zaten var olan güzelliklerin ortaya çıkarmasına zemin ve imkân sağladığına da vurgu yapmaktadır. *Gönül Sohbetleri* dizisi, insanın yaşamaktaki amacının ne olduğunu hatırlatan ve varoluş amacına uygun yaşamanın, nereden gelip nereye gideceğinin yol haritasını gösteren, anahtarlarını sunan bir yaşama sanatı rehberi mahiyetine sahiptir. Tandoğan'ın gönül sohbetlerinin önemine ilişkin görüşleri, aşağıda "Sohbetin Eğitimdeki İşlevi" başlığı altında irdelenmiş ve kapsamlı biçimde incelenmiştir.

2.3.2 Şiir Kitabı Bekleyiş

Bekleyiş (1994b) adlı şiir kitabı, Tandoğan'ın insanın varoluşsal sorgulamalarına ve bireyin iç dünyasına yönelik duyarlılığına edebî bir üslupla ışık tutmaktadır. Henüz 18 yaşında kaleme aldığı *"Dokuzuncu Senfoni"* (1994b, s. 10) başlıklı şiiri, onun sanat anlayışını ve hayat felsefesini yansıtan önemli bir örnektir.

Sabri Tandoğan'ın şiirlerinde, sevgi, inanç ve insanlık değerleri iç içe geçmiş bir bütünlük arz eder. O, şiiri yalnızca bir estetik ifade biçimi olarak değil, aynı zamanda insanın içsel olgunlaşmasını, duygu ve düşüncelere nizam vererek yaşamla barışmasını sağlayan bir araç olarak görür. "*Bekleyiş*" adlı iki bölümden oluşan şiir kitabının birinci bölümü "*İlkbahar Sesleri"*nde yer alan "*Dokuzuncu Senfoni*" şiiri, onun bu yaklaşımını açıkça ortaya koyar. Şair, evrensel sevgiyi insanın var oluşunun

temeli olarak ele alırken, inanç ve umudu da yaşama sevinciyle birleştirir. İçindeki insan sevgisini ortaya koyan bu şiir, onun bütün insanlığa şefkatle kucak açtığının bir göstergesidir.

Dokuzuncu Senfoni

Ben sevgilerin türküsünü söyleyeceğim
Belki şimdi, belki başka bir zaman
Karanlık gönüllere ışık serpeceğim
Sevgilerle dolan bakışlarımdan...

Hayatı ben sevdireceğim gayri
Yaşama gücünü yitirmiş insanlara
Ana sütü gibi duru ve ılık mısralarım
Derman olacak umutsuz kalanlara

Sevgisiz ve inançsız yaşayanlara
Önce sevginin tadını öğretmeliyim
Boş ve karanlık kalmış gönüllere
İnançtan nurlu ağaçlar dikmeliyim

Sevgisiz yaşanmayacağına inanmışım bir kere
İyi günlerin rüyasını görürüm
Umutlu ve aydın düşüncelerle uyanır
Çalışmadaki hazzı düşünürüm

Hepsinin derdini paylaşmaya hazırım
Ne kadar kederli varsa şu dünyada
Sarmak... sarmak ister onları kollarım
Sıcacıktan, kardeşçe, dostça

Cümle dertliler arasında da olsam
Hayatı sevdiririm onlara
Dostların yaşama sevincini bulacaksınız artık
En tatlı seslerle mısralarımda...

Aşkla inançla bağlanıp hayata
Kederlerden silkininiz
Sımsıcak sevgilerle uzatıyorum ellerimi
Geliniz...

Asırlar ötesine varmalı sevgilerimiz
Örnek olmalı gelecek nesillere
Vaktiyle yaşanmıştı diye
Dillerde söylenmeli türkülerimiz...

Duyuyor, biliyor, inanıyorum ki
Yaşamak sevgilerle güzel
El ele tutuşup ilan edelim
"Aşk gelicek cümle eksikler biter" (Tandoğan, 1994b, s. 10).

Bu şiir, Tandoğan'ın insan sevgisini merkeze alan dünya görüşünü yansıtır. Şiir boyunca, sevgisizliğin insanı nasıl karanlığa sürüklediği, buna karşılık sevginin, inancın ve paylaşmanın insan ruhunu nasıl yücelttiği dile getirilir. Şairin mısralarında

yer alan sıcaklık, hem insan sevgisine dayalı yaşam felsefesinin hem de manevî olgunluğunun bir yansımasıdır.

Şiirinde Tandoğan, "Hayatı ben sevdireceğim gayri / Yaşama gücünü yitirmiş insanlara" dizelerinde olduğu gibi, sevgiyi ve umudu yaşama kaynağı olarak ön plana çıkarır ve bu hususta kendi sorumluluğunu üstlenir. Beethoven'in dokuzuncu senfonisinden ve Yunus Emre'den ilhamla kaleme aldığı bu şiirde, Doğu ve Batı düşüncelerinin senteziyle beraber tevhidî bir yaklaşım sergiler ve sevgisizliğe karşı sevgiyi, umutsuzluğa karşı umudu, karanlığa karşı inancı, bir şifa unsuru olarak sunar. Bu yaklaşım, onun yaşamı boyunca da devam etmiş; insanlara dertlerinde destek olmak, çevresine yaşama sevincini aşılamak Tandoğan'ın temel hedeflerinden biri hâline gelmiştir.

"Çalışmadaki hazzı düşünürüm", mısrası ise onun hayat felsefesinin merkezinde yer alan çalışma ve üretme anlayışını yansıtmaktadır. Ona göre çalışma, yalnızca bireyin geçimini sağlamasına hizmet eden bir faaliyet değil; aynı zamanda insanın varoluşunu anlamlandıran, kendini gerçekleştirmesine imkân veren, ruhuna huzur ve sevinç katan bir değerdir. Bu yaklaşım, Tandoğan'ın eğitim felsefesiyle de doğrudan bağlantılıdır. Zira eğitim, bireyi sadece bilgiyle donatmakla kalmamalı; aynı zamanda çalışmanın hazzını keşfetmesini sağlayarak onu üretken, sorumluluk sahibi ve hayata olumlu katkılar sunan bir kişilik haline getirmelidir. Dolayısıyla Tandoğan'ın henüz genç yaşlarda kaleme aldığı bu mısra, onun evrensel bir sevgi anlayışına ulaştığını göstermektedir. Kendi ifadesiyle "Yaşama sanatı, yerdeki bir kum tanesinden, gökyüzündeki samanyoluna kadar bütün kâinatı kucaklamaktır." (Tandoğan, 1994a, s. 3). Bu sözüyle ulaştığı evrensel sevgi anlayışını ortaya koymaktadır. O, eğitim felsefesinin temellerini de bu sevgi, saygı ve incelik üzerine inşa etmiştir. Tandoğan'ın yazılarında olduğu kadar şiirlerinde de hayata, insana, hayvana, bitkilere ve cemadata duyduğu saygının ve sevginin yoğunluğu dikkat çekicidir. O tüm insanlığın problemlerine, sıkıntılarına duyarsız kalmamış, her zaman elinden geleni ardına koymamıştır.

Duygularını ve düşüncelerini her fırsatta kaleme alma itiyadını kazanmış olan Tandoğan (2013b, s. 105)'ın bu bağlamda sohbetlerinde aktardığı bir anısı şöyledir;

Danıştay'da iken, öğle arasında defterine bir şeyler yazdığını gören arkadaşı ona, "Ne yazıyorsun defterine?" Diye sorar. Tandoğan'ın yazdıklarını okuyan arkadaşının dikkatini şu cümle çeker: "Hayat, seni seviyorum." Onun bu hayata sevgiyi, saygıyı, içtenliği, samimiyeti, muhabbeti, yaşama sanatını, Allah aşkını öğretmek için gönderildiği; onu tanıyanların ortak görüşüdür. Nitekim yazar, Mehmet Doğramacı'nın Tandoğan (2009b, s. 28–52)'ı *Bir Muhabbet Çınarı* olarak değerlendirdiği, aynı başlıklı röportajı *Gönül Sohbetleri*'nin 8. cildinde yer almaktadır.

2.3.3 Rainer Maria Rilke Kitabı

Sabri Tandoğan'ın *Rainer Maria Rilke* adlı kitabı, Rilke'nin sanatını ve hayatını ele alan çalışmasıdır. Bu çalışma onun estetik duyarlılığını ve Batı edebiyatına vukûfiyetini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Bu eserler bütünüyle değerlendirildiğinde, Tandoğan'ın insanı hem maddi hem manevi boyutlarıyla; felsefi, edebî, estetik yönleriyle, yaşadığı mekân ve zaman ölçüsünde kavrama çabasında olduğu görülmektedir.

Dolayısıyla Tandoğan'ın eserleri, onun eğitim felsefesindeki bütüncül yaklaşımını somutlaştırmakta ve farklı disiplinlerden beslenen bir düşünce dünyasının tezahürü olarak değerlendirme olanağı sağlamaktadır. Rilke, Tandoğan'ın etkilendiği düşünürler arasında bulunması nedeniyle, "Rainer Maria Rilke ve sanatın dönüştürücü gücü" başlığı altında daha kapsamlı biçimde değerlendirilmiştir.

2.4 Tandoğan'ın Etkilendiği Düşünürler

Sabri Tandoğan'ın bilgi birikimi, herhangi bir çerçeveye sığdırılamayacak kadar geniştir. Kendisine yöneltilen," Dün ve bugün etkilendiğiniz simalar hangileridir?" sorusuna şu cevabı vermiştir: "... 'İnsanda gören göz, duyan kulak, hisseden kalp varsa kâinattaki her zerre onu irşâd eder' Ben de çok küçük yaştan itibaren, konuştuğum her şahıstan, okuduğum her kitaptan, dergiden, yazıdan bir şeyler öğrenmeye çalıştım. Herkese, her zerreye, saygıyla, edeple bakmaya çalışıyorum." (Tandoğan, 1994a, s. 85). Dolayısıyla, bu çalışmada sınır koymamak kaydıyla onun yazılarında ve sohbetlerinde atıfta bulunduğu isimlerden seçilen birkaç örnek, eğitim felsefesine etkisi bağlamında değerlendirilecektir.

Sabri Tandoğan'ın düşüncelerinin temelini Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in sözleri olan hadis-i şerifler oluşturmaktadır. Tandoğan'a (2003, s. 7) göre insanın zihnî, ahlâkî ve ruhî gelişimi bu ilâhî rehberlik doğrultusunda şekillenir.

Gönül sohbetleri'nin dördüncü cildinde "Hayır" başlıklı yazısında yer alan bu sözleri;

> Resulullah Efendimiz, "*Ya hayır söyle, yahut sus"* buyuruyor bir Hadis-i Şerifinde. Düşünüyorum: Bu Hadisin uygulandığı bir evde karı koca arasında hiç kavga gürültü olur mu? Münâkaşaya imkân var mı? Bu Hadisin uygulandığı bir işyerinde meslektaşlar arasında, sevgiden, saygıdan, yardımlaşmadan başka ne olabilir? Bu Hadisin uygulandığı bir ülke, bu Hadisin uygulandığı bir dünya cennet gibi olmaz mı? (Tandoğan, 2006a, s. 17).

Onun Peygamber'in Hadislerini bütün hayatına yayan anlayışını ortaya koymakta ve hakikate ulaşma yolunda benimsediği temel ölçütler arasında Hadisi Şeriflere verdiği önemi göstermektedir.

Bazen bir çocuktan bile öğrenilecek çok şey olduğunu ifade eden Tandoğan (2006a, s. 31)'ın eğitim anlayışı da bu temele dayalıdır; "Hayat bir okul, bizler onun ebedi öğrencileriyiz. İster beş yaşında bir çocukla konuşayım, ister doksan beş yaşında bir yaşlıyla konuşayım, hep onlardan bir şeyler öğrenmeye çalıştım." diyen Tandoğan için öğrenmek, son nefese kadar devam etmelidir. Her an dikkat ve teyakkuz içinde bireyin hem maddî hem de manevî açıdan olgunlaşması, değerleri hayatına yansıtabilmesi esastır. Böylece Tandoğan'ın eğitim felsefesi, bilgi aktarımını, kişilik eğitimiyle birleştirerek, akıl ve gönül bütünlüğünü esas alır. Ancak onun yazılarında, mısralarında ve sohbetlerinde sık sık atıfta bulunduğu şahsiyetler, düşünce dünyasının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Tandoğan'ın düşünce dünyası, Kur'an ve Hadisler ışığında, yalnızca kendi yaşam deneyimleri ve gözlemleriyle sınırlı kalmamış; farklı kültürlerden, dönemlerden ve geleneklerden birçok düşünür ve şahsiyetin etkisiyle zenginleşmiştir. Doğup büyüdüğü aile ortamında edindiği kültürel miras, aldığı çok yönlü eğitim ve hayatı boyunca sürdürdüğü entelektüel arayışlar, onu hem Doğu'nun hem de Batı'nın seçkin şahsiyetleriyle buluşturmuştur. Tandoğan, kimi zaman bu şahsiyetlerin eserlerinden doğrudan etkilenmiş, kimi zaman da onların hayat felsefesini kendi eğitim anlayışıyla bütünleştirmiştir.

Güzellikleri ve Hakikati kendine katarak, iki gününü birbirine eşit kılmayarak her an daha iyiye, daha güzele ve doğruya gitme heyecanı ve vecdi içinde olmuştur. Bu bağlamda Tandoğan (2006a, s. 81), her an daha mükemmele gitmekle yükümlü olduğumuzu ifade eder. Ona göre dehâ, dikkattir. Zerrede bütünü görebilmek önemlidir. Hayatın her anında, her ne iş yapılıyorsa, büyük bir dikkat, ciddiyet, saygı ve estetik duygu içinde olmak önemlidir. Bunu bir dünya görüşü, hayat felsefesi, davranış tarzı olarak benimsemek gerektiğine vurgu yapar. Tandoğan'ın bu bağlamda en çok etkilendiği ve takdir ederek örnek gösterdiği şahsiyetlerin büyük çoğunluğu, sade, yalın yaşantıları içinde kendi dünyasını kurabilmiş, sabrın, şükrün, teslimiyetin, en güzel örneğini sergileyen, halkın içinden insanlar olmuştur.

Onlara büyük saygı duyar ve işini büyük bir ciddiyetle en güzel şekilde yapan, çevrelerine beyefendiliğin, hanımefendiliğin ışığını yayan, temiz, dürüst, topluma karşı sorumluluk bilinci taşıyan bu insanlara, yazılarında ve sohbetlerinde sıklıkla yer verir. Tandoğan (2018, s. 142-143) Hukuk fakültesinde okurken onu en çok etkileyen şahsiyetin, efendiliği, saygılı tavrı, sevgi dolu, içten yaklaşımı ile kapıcı İrfan Efendi olduğunu belirtir. Onun nazarında mevki makam önemli değil, insanın hayata ve işine duyduğu saygı, sevgi dolu anlayış ve incelik dolu yaklaşımı önemlidir. Bu bağlamda günlük hayatını sade, mütevazı, edep ve incelikler içinde yaşayan insanlar, Tandoğan'ın en büyük, yaşayan, reel, örnek aldığı ve örnek gösterdiği kahramanları şunlardır: "Şekerci Şükrü Amca" (Tandoğan, 1994a, s. 20-23), "Boyacı Osman Efendi" (Tandoğan, 1994a, s. 18-19), "Ömer Efendi Hoca" (Tandoğan, 1994a, s. 24-25), "Şaziye Anne", "Hüsameddin Efendi" (Tandoğan, 2003b, s. 43-48) vd. Bu insanların bir toplumun varoluşunda, yaşamasında, türlü fesatlıklara karşı direnişinde, tuğlaların arasındaki harç gibi olan rolünü belirtirdi.

Tandoğan'ın sadece kitapları değil, yaşadığı hayatı da derin bir gözlem, dikkat ve ferasetle okuduğu anlaşılmaktadır. Onun bahsettiği bu şahsiyetler, örnek davranış ve yaşantılarıyla toplumun eğitim alanında üstlenmesi gereken sorumlulukları temsil etmektedirler. Bu nedenle çalışmada, bu şahsiyetlere söz konusu bağlamda yer verilmiştir. Özellikle Yunus Emre, Tandoğan'ın hayatında özel bir yere sahiptir. "Yunus'un her dizesinde fikrin ve sanatın ihtişamı, Türkçenin güzelliği yankılanıyor. Yunus'u okumak, anlamak, sonra da anladığımı günlük hayatımda yaşamak en büyük

mutluluk kaynağım" diyen Tandoğan (1994a, s. 79) gerek yazılarında gerekse sohbetlerinde Yunus Emre'nin mısralarına mutlaka yer vermiştir. Bu ilgi, onun Yunus'a duyduğu derin hayranlığın bir göstergesidir. Bunun yanı sıra Mevlânâ, Ömer Hayyam, Şeyh Şaban-ı Veli, Hacı Bayram, Erzurumlu İbrahim Hakkı Hz. leri de Tandoğan'ın en çok sevdiği isimler arasında yer almaktadır. Doğu'nun bu büyük şahsiyetlerinin yanı sıra Batı edebiyatı ve düşüncesinden Rainer Maria Rilke, Shakespeare, Dostoyevski, Çehov, Montaigne, Goethe gibi isimler de onun entelektüel dünyasında önemli bir yer tutmuştur.

Modern Türk edebiyatında ise Ahmet Hamdi Tanpınar, Tandoğan'ın en çok değer verdiği isimlerden biridir. Onu "Modern Türk Edebiyatı'nın en büyük ismi" olarak nitelendiren Tandoğan, Tanpınar'ın şiir, hikâye, deneme ve incelemelerindeki derinlikten beslenmek gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca Türk şiirine duyduğu özel sevgi, onun edebî dünyasında ayrıcalıklı bir yer edinmiştir. Yahya Kemal, Ahmet Haşim, Necip Fazıl Kısakürek, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Cahit Külebi, Cahit Sıtkı Tarancı, İlhan Berk, Ziya Osman Saba, Gülten Akın,...vd. Tandoğan'ın hayranlıkla okuduğu şairler arasında yer alır. Sait Faik Abasıyanık'ın "Her şey bir insanı sevmekle başlar" mısrasını dilinden düşürmeyen Tandoğan (1994, s. 79-80), Türk şiirine duyduğu bu sevgisini "Her gün Türk şiirinin sularında yıkanmak bana sonsuz mutluluklar veriyor" sözleriyle dile getirmektedir. Ayrıca Cemil Meriç ve Yusuf Ziya Ortaç için "Türkçenin virtüözleri", tabirini kullanarak, onların dil ustalığına duyduğu saygıyı ifade etmiştir. Cemil Meriç'in gözlerinin görme yetisini kaybettiği dönemlerde sık sık ziyaretine gidip, ona kitap okuduğunu, Meriç'in görememesine rağmen, okumasını istediği kitabın yerini, kütüphanesinin hangi rafında ve kaçıncı sırasında olduğunu bildiğini, hafızasının bu anlamda kuvvetini sohbetlerinde anlatırdı. Tandoğan'ın küçük yaşlardan itibaren çevresindeki entelektüel, kültür birikimi olan insanlardan istifade ettiği, her firsatta onlarla birlikte olduğu görülmektedir.

Bu bölümde Tandoğan'ın etkilendiği düşünürlerin önemli olan bir kısmı ele alınarak, onların fikirlerinin Tandoğan'ın eğitim felsefesine yansımaları değerlendirilmiştir. Çok yönlü okuma alışkanlığını küçük yaşlardan itibaren edinmiş olan Tandoğan'ın etkilendiği şahsiyetlerin bütününü işlemek ciltlerle doldurulamayacak çoğunlukta

olduğundan bu çalışmada sınırlı birkaç örnekle yetinmek durumunda kalınmıştır. Bu bağlamda birinci sırada Yunus Emre yer almaktadır.

2.4.1 Anadolu'nun İç Aydınlığı Yunus Emre

Yûnus Emre, insana insanlığını hatırlatan, ona yeniden ruh üfleyen ve kurtuluş yolunu gösteren başlı başına bir okuldur. Yunus Emre'nin, insanlığın tüm hâllerine vâkıf olması, insanı tüm özellikleriyle tanıması ve insandaki zıtlıkları, çelişkileri, insana ayna olacak şekilde göstermesi, tevhit çatısında âhenk ve düzene koyması, insanın tüm özelliklerini ortaya serip tanıtması, sonra nefsin terbiye yöntemini öğreterek çıkış yolunu göstermesi; eğitim felsefesi bakımından onu yararlanılacak birincil kaynak olarak öne çıkarmaktadır.

Tatçı (2025, s. 9), *Aşk Dilimiz Yunus Emre* adlı eserinde, "İnsanı yeniden inşâ etmek, insanlığın fikirlerini, hayâllerini ve rüyalarını gerçekleştirmek; insanlığı düştüğü yerden kaldırmak, onu hakka ve hakikate hazırlamak, Allah'a lâyık hâle getirmek… Gerçekte Peygamberlerin ve aydınlanmış gönüllerin misyonu ve insanlığa mirası budur. Yunus Emre, insanlığı düştüğü yerden kaldıranlardan biridir." diyerek, Yunus Emre'nin insanlık için bir lütuf olduğunu vurgular.

Yûnus Emre'nin irfan geleneği çerçevesinde; her bir gencin eğitim sürecinden geçmesi, bireyin kendini ve özünü tanıması bakımından önemli bir gereklilik olarak görülmektedir. Ne yazık ki hayata, olaylara, her şeye Batı düşüncesi perspektifinden bakmaya öyle odaklanılmış ki kendi değerlerine, dünyadaki bütün filozoflara ders verecek bilgeliğe sahip olan geçmiş bilgelerine sırt çeviren, hatta hiç tanımayan nesiller yetişmiştir. Bugün Yunus Emre, dünyanın sahip çıkması gereken bir değer olarak karşımızda durmaktadır. Yaralara dışarıdan merhem ararken O, asırlar ötesinden solmayan rengiyle, ölümsüz aşkıyla, yaşama sevinciyle, dipdiri, capcanlı duruyor. Tandoğan (1994a, s. 15), Yunus'un sözlerini aktarır: "Seni deli eden şey, yine sendedir sende.", "Yunus der ki ey hoca, istersen git bin hacca, hepisinden iyisi bir gönüle girmektir." ve "Söz ola kese savaşı, söz ola kestire başı, söz ola ağulu aşı yağ ile bal ide bir söz." Şifamız yanı başımızdayken biz dermanı uzaklarda arıyoruz. Yûnus Emre üzerine kırk yılı aşkın süredir araştırmalar yapan, her devrin Yunuslarını gün

yüzüne çıkaran ve bu alanda eserler ortaya koyan Tatçı (2025, s. 10)'nın ifadesiyle, "Yunus, dilimizin gönlü, gönlümüzün dili oldu." Günümüze ulaşan birçok şiir ve deyiş, Yunus Emre'nin söyleyiş biçimini çağrıştırmaktadır. Bu eserlerin bir bölümü doğrudan Yunus'a atfedilse de, gerçekte farklı yüzyıllarda yaşamış; kendi çağlarının şartlarıyla yüzleşmiş, Yunus'un hikmet ikliminde yoğrulmuş pek çok gönül eri tarafından kaleme alınmıştır. Bu şahsiyetlerin şiirlerini, Yunus Emre'nin asıl şiirlerinden ayırmak çoğu zaman oldukça güçtür. Çünkü onların gönül dünyasında Yunus'un nefesi, dili, sesi ve irfanı tecessüm etmiştir. Bu kişiler, Yunus'un açtığı yolda yürüyerek mısralarını da ona atfetmiş, aynı dil ve duyarlılıkla Yunus mahlasıyla şiir söylemeye devam etmişlerdir. Böylece Yunus'un sesi, tek bir bedene bağlı kalmamış; asırları aşan bir gönül zinciri hâlinde varlığını sürdürmüştür.

"Ölümden ne korkarsın, korkma! Ebedî varsın...Ölenler hayvan imiş, âşıklar ölmez" diyen Tandoğan, (1994a, s. 17) ve Yunus, (2020) yalnızca kendi devrinin insanlarına seslenmemiş; taht kurduğu gönüller aracılığıyla yüzyıllar boyunca konuşmayı sürdürmüştür. Nice asır geçse de her dönem, kendi arifleri vasıtasıyla, Yunus'un nefesini yeniden hayat bulduracak, böylece her çağ, kendi Yunus Emre'sini yetiştirmeye devam edecektir.

Tandoğan (1994a, s. 14), henüz beş yaşında iken eline geçen *Yunus Divanı* ile tanıştığını ve sayfalarını heyecanla çevirdiğini ifade etmektedir. Yıllar geçtikçe Yunus'un şiirlerini daha derinlikli bir şekilde anladığını belirten Tandoğan, lise yıllarında Yunus'un özüne indiğini, olaylara onun bakış açısıyla baktığını ve doğayı - kuşları, çiçekleri, bulutları- Yunus'un gözüyle sevmeye başladığını dile getirmektedir. Ona göre Yunus Emre, "Türkçe'nin ses bayrağı, Anadolu'nun iç aydınlığıdır" Tandoğan, çocukluk yıllarına ait bir hatırasında 95 yaşlarında bir komşuları olan Karaman'lı Dede'den bahseder. "...Arada gelir, cebinden küçük bir defter çıkarır, Yunus'tan şiirler okurdu bana. O okumaya doyamazdı, ben dinlemeye..." Tandoğan, birkaç Yunus şiirinin Karamanlı Dede'nin hayatına bir yaşama sevinci, renk ve mutluluk verdiğini ifade etmektedir. Karaman'lı komşu Dede'nin geçmiş kültürün taşıyıcı ve aktarıcı rolü üstlenmesi de kültürün devamlılığı bağlamında önemli bir etken olarak göze çarpmaktadır. Tandoğan (2003, s. 64) bu noktada devamlılık düşüncesine önem vermektedir. Gelişerek, çağın gerekliliğine uygun bir şekilde

değişerek ama kendi özünü koruyarak devamlılığı sağlamak, kendisi kalarak devam etmek önemli olmaktadır. Yabancılaşma; insanın kendinden, aslından uzaklaşması, Hak'tan uzaklaşması değil midir?

Tandoğan (1994, s. 84), Yunus'un yalnızca bir şair değil, aynı zamanda hayatın anlamını bulan, sevgiyi hayatının odak noktası yaparak insanı her yönüyle tanıyan, onun nefsin sıkan, boğan, daraltan hapishanesinden kurtaran bir bilge olduğunu vurgular. "Yunus'un her dizesinde fikrin ve sanatın ihtişamı, Türkçe'nin güzelliği yankılanıyor. Yunus'u okumak, anlamak, sonra da anladığımı günlük hayatımda yaşamak en büyük mutluluk kaynağım" (1994a, s. 79) ifadeleri, onun Yunus'a olan derin bağlılığını açıkça göstermektedir.

Yunus'un bütün şiirlerinde, varoluşçu filozofların çağdaş düşünceye göre işledikleri "kendini aşma" fikri hâkimdir (Kaplan, 2014, s. 22). Benzer şekilde Tandoğan'ın her an daha iyiye, daha güzele, mükemmele ulaşma cehdi, bu düşünceyi her fırsatta dile getirmesi, yaratılan her şeyi yaradandan ötürü sevmesi, her zerreye Yunus'un gözüyle bakması, O'nu kendi çağının Yunus Emre'si olarak görmeye olanak sağlıyor. "Yunus Emre, şiirlerinde insan kalbini arıtmaya temizlemeye, yumuşatmaya çalıştı. 'Taş gönülden ne biter' diyordu. Yunus Emre deyince sevgi gelir aklıma, yeryüzündeki bütün insanları, hayvanları, bitkileri, cemadatı içine alan evrensel bir sevgi" Tandoğan (2003b, c. 2, s. 59-61), Yunus Emre'nin böylesi evrensel bir sevgiye ulaşmasını O'nun tevhidi görüşe varması ile ilişkilendirir ve insan Allah'a yaklaştıkça sevgisi artar der. İnsan gönlünün nice çetin sorunlarının, onun bir iki mısraı ile aydınlandığını belirtir. Yunus Emre'yi bütün varlığıyla sevdiğini ifade eden Tandoğan, hayat yolunda yürürken Yunus Emre, Onun elinden tutan, dost olan, müşküllerini çözen mânevî bir rehber olmuştur. Bu yönüyle Tandoğan, Yunus Emre'nin düşünce dünyasını kendi çağına taşıyan, özü muhafaza ederken, değişen zamanın idrak düzeyine uygun yeni bir üslup, yöntem ve perspektifle yeniden yorumlayan bir yaklaşım sergilemiş; böylece geleneği donuk bir miras olmaktan çıkarıp yaşayan bir kültür aktarımına dönüştürmüştür.

Emre (2020) ve Tatçı (2023) "Bir ben vardır bende benden içeri" mısrası, psikoloji ve felsefenin günümüzdeki temsilcilerinin uzun uzun bahsettiği, şuuraltı, bilinçaltı, benlik

gerçeklerinin tek mısra ile dile getirilmesidir. Yunus Emre'nin iç beni mühim bir karakter taşır. "Seni deli eden şey yine sendedir sende" diyen Yunus, bu iç bene "Gönül" adını veriyor. Existentialiste filozoflar da aynı düşünceden hareket ederek, dikkatlerini insanın iç âlemine çeviriyorlar (Kaplan, 2014, s. 17). Yunus Emre, insanın iç âlemine inen bir dalgıç gibidir. Tandoğan (1994a s. 14)'ın aktardığı, Yunus'un "Benim bir karıncaya ulu nazarım vardır" mısrası, Onun doğaya, insana, bitkiye, cemâdata, kâinattaki her zerreye büyük bir edep, hayret ve hayranlık duygularıyla baktığını gösteriyor. Bu hayret, hayranlık, sevgi ve saygı dolu bakış, Tandoğan'ın günlük yaşantısında yakınlarının da şahit olduğu bir durumdur. Tandoğan (2009b, s. 33), bugün insanlık kültürünün Yunus Emre'yi anlayacak seviyeye henüz gelemediğini belirtir.

Tandoğan, Yunus Emre'yi anlatırken, dilin ruhla bütünleştiği bir anlatım sergiler. Kelimeler estetik bir ahenk ve musiki tadı verir. Türkçe tüm ihtişamıyla, kelimelerde adeta canlanır ve ruha akar. "Kendinde insanlığı, insanlıkta kendini bulmak. İşte Yunus'un felsefesi. Maddî kâinattaki hiçbir şey insanın içindeki boşluğu doldurmuyor. Her insan kendi içinde bir âlemdir. Onda hiçbir varlıkta olmayan bir ruh vardır. Kâinatın sırrı belki de insanoğlunun içindedir." Bu ifadelerde Tandoğan (1994a, s. 16), Yunus Emre'nin felsefesini insanın kendini bilme yolculuğunun merkezine yerleştirir. Yunus'un büyük bir yaşama sanatı ustası olduğunu ifade eden Tandoğan, Yunus'un amacının güzel söz söylemek değil, insana iç dünyasını göstererek, oradaki güzellikleri ve yücelikleri ortaya çıkarmak ve hayatın bilinmeyen yönlerini göstermek olduğunu söyler. Böylece Yunus Emre, insanlara nasıl yaşamaları gerektiğini anlatmak için kelimeleri en yalın, özlü ve estetik bir şekilde kullanarak asırlar ötesinden hiç eskimeden bugüne ulaşıp, insanların yolunu aydınlatmaktadır.

"Kendinde insanlığı, insanlıkta kendini bulmak. İşte Yunus'un felsefesi", Tandoğan'ın (1994a, s. 16) Yunus Emre düşüncesini özetlediği bu cümle, derinlikli bir tefekkürü gerekli kılmaktadır. Zira bu şiirsel anlatım, Yunus Emre'nin varlık anlayışını, İslâm Peygamberi'nin insanlığa tebliğ ettiği tevhid eksenli dünya görüşüyle buluşturan özlü bir formülasyon niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda insan, hem kendi varlığında bütün insanlığı idrak etmeye hem de insanlıkta kendi hakikatini bulmaya davet edilmektedir. Bu düşünceye göre insan, kendi varlığını yalnızca bireysel bir benlik olarak değil;

merhamet, adalet, sevgi, erdem ve tevazu gibi evrensel insani değerler üzerinden anlamlandırır. Kişi, kendi iç dünyasında insanlığa ait bu değerleri keşfettiğinde ve onları kendi varlığında yeşerttiğinde -meydana çıkarttığında- gerçek anlamda "insan" olur. Öte yandan "insanlıkta kendini bulmak", bireyin varoluşunu başkalarından soyutlanmış değil, bütün insanlığı kapsayan bir birlik bilinci içinde idrak etmesini ifade eder. Yunus'a göre benlik, başkasını dışlayan bir özne değil; "yaratılanı severim Yaradan'dan ötürü" anlayışıyla şekillenen ahlakî ve metafizik bir bütünlüğün parçasıdır. Bu birlik bilinci bir insanda tezahür ettiğinde, kilometrelerce ötede acı çeken bir insanın acısını o da duyar, hisseder ve buna duyarsız kalması mümkün değildir.

Yunus Emre'nin ve onun izinden giden bütün erenlerin derdi, insanlığın derdidir. Onlar insanlığın sıkıntılarına duyarsız kalamazlar. Çareler üretirler. Yunus'un mısraları o yüzden bugün bile tazeliğini, canlılığını koruyor. Anadolu irfanı, Yunus'ların imbiğinden süzülmüştür. İnsanlık ancak böyle evrensel bir inancın temelinde yeşerme imkânı bulabilecektir. İnsanlığın kurtuluşunun yolu da bu temele sarılmaya bağlıdır. Yunus ve onun yolunda gidenler bize bunu hatırlatır ve öğretirler. Yunus'un felsefesi, insanı merkeze alan bir hümanizm söyleminden ziyade, tevhid temelli bir insan tasavvuru sunar: İnsan, kendini buldukça insanlığa açılır; insanlığa açıldıkça da hakikatte kendini bulur. İşte bütün insanlığın kurtuluşunun reçetesi...

Tandoğan'ın (1994a, s. 17) aktardığına göre Yunus Emre, şiirinde dünyanın, kendinde kendini bulmak ve ilâhi hakikate ulaşmak için sevilmeye lâyık olduğundan söz eder. Fakat dünya malına mahkûm olmanın da insana vereceği zararları ve kötülüğü anlatır. "Mal sahibi, mülk sahibi, hani bunun ilk sahibi? Mal da yalan, mülk de yalan, var biraz da sen oyalan." diyerek, dünyada her şeyin geçici olduğuna vurgu yapar. Yunus'un nazarıyla hayata bakan Tandoğan'a (2003b, c. 2, s. 63) göre her an ve her insan farklıdır. Yeryüzünde insan sayısı kadar farklı şahsiyet vardır. Ona göre hayatı anlamlı kılan da bu farklılıklardır. Tandoğan da tıpkı büyük bir hayranlık duyduğu Yunus Emre gibi insanın hakikati kendi içinde bulmasını ister. "Bir ben vardır, bende benden içeri" diyen Yunus Emre gibi, "İnsan ilâhi gerçeğe söz ile değil, içten duyma ve düşünme ile ulaşır. Önemli olan kâl değil, hâldir." diyerek, eğitim felsefesinin temel

ilkelerinden biri olan bilinenlerin yaşanmadıktan sonra hiçbir anlam ifade etmediğini belirtir.

Yunus Emre'nin sözlerinde cisimleşen merhamet, tevazu, sevgi, hoşgörü, sorumluluk ve diğerkâmlık gibi değerler, sonraki kuşakların gönül erleri tarafından yeniden üretilmiş ve yaşantıya dönüştürülmüştür. Bu tarihsel süreklilik, değer ve karakter eğitiminin yalnızca teorik bilgi aktarımıyla değil, örneklik ve yaşantı yoluyla gerçekleştirildiğini açıkça göstermektedir. Bu durum, değerlerin kalıcı olmasını sağlayan en güçlü eğitim yönteminin, davranışın bizzat kendisi olduğunu ortaya koymaktadır. Modern eğitim literatüründe "karakter eğitimi" olarak ifade edilen bu yaklaşım, Yunus geleneğinde eğitimin özüdür. Değer; bilgi olarak değil hal, tutum ve eylem olarak aktarılır. Dolayısıyla Yunus Emre yalnızca bir şair değil, değer eğitiminin somutlaşmış bir modeli, ahlâkın ve gönül terbiyesinin sürekliliğini mümkün kılan bir eğitim kaynağıdır. Bu anlayış bugün de eğitim kurumlarının, öğretmenlerin ve toplumun sorumluluğundadır. Çünkü her çağ, kendi Yunus'unu yetiştirdiği ölçüde sevgi, erdem ve insanlık inşa edebilir. Bu açıdan bakıldığında Yunus Emre çizgisi, yalnızca geçmişin mirası değil; çağın ihtiyaç duyduğu erdemli bireyi yetiştirmeye yönelik modern değer eğitimine ilham veren güçlü bir pedagojik kaynak olarak güncelliğini sürdürmektedir.

2.4.2 Mevlânâ ve Ömer Hayyam'ın İnsan Anlayışı

Sabri Tandoğan'ın düşünce dünyasında Yunus Emre'nin ardından en güçlü etkiye sahip şahsiyetlerden biri Mevlânâ'dır. Ona göre Mevlânâ, insanı bütün yönleriyle kucaklayan, iyinin, güzelin, doğrunun yollarını gösteren evrensel bir bilgedir. "Mevlânâ'da bütün insanlığa hitab eden, şekilleri aşarak, onların gönüllerine seslenen bir kudret vardır." (Tandoğan, 1994, s. 68). Sevmeyi, varoluşun anlamını, hayatın ve ölümün mânâsını öğreten Mevlânâ, Tandoğan'ın hem hayat felsefesinde hem de eğitim anlayışında derin izler bırakmıştır.

Mevlânâ'nın (2017) *Mesnevî* adlı eseri incelendiğinde, çok katmanlı ve disiplinlerarası bir muhtevaya sahip olduğu görülür. Eserde dinî ve tasavvufî boyutun yanı sıra edebî, felsefî, tıbbî, ilmî ve tefekkürî yönler iç içe geçmiş bir bütünlük arz etmektedir. Bu

yönüyle *Mesnevî*, yalnızca bir tasavvuf klasiği değil, aynı zamanda insanı ve kâinatı kuşatan kapsamlı bir düşünce atlası niteliğindedir. Mevlânâ'nın İslâm'ı gerçek anlamda yaşaması, onun evrensel kimliğini oluşturmuş ve eserinin tüm dünyada tanınmasını, sevilmesini ve saygı görmesini sağlamıştır. Türk-İslâm toplumunun geleneksel eğitim anlayışı bu bütüncül insan tasavvuruna dayanmaktaydı. Tandoğan, Mevlânâ'nın insanı bir bütün olarak ele alan yaklaşımını, eğitimde kalp ve kafa birlikteliğini savunan kendi görüşleriyle örtüştürmektedir. "17. yüzyılın ünlü filozofu Descartes varlığının en büyük delili olarak düşüncesini görüyor ve 'Düşünüyorum o hâlde varım.' diyordu. 13. yüzyılda yaşayan Mevlânâ ondan 389 yıl önce 'Sen tamamiyle düşüncesin gerisi et ve dokudan ibarettir.' diyordu. Hangi ifade daha güçlü?" (Tandoğan, 1994a, s. 70) sorusuyla dikkatleri insanın algı ve idrak dünyasına yöneltmekte; ardından, "Yüz binlerce kulak bir araya gelip sıraya dizilse de yine aydın bir göze muhtaçtır. Gözün varsa körcesine gelme; gözün yoksa bir âsâ edin." ifadeleriyle bu düşüncesini derinleştirmektedir. Bu yaklaşım, bilginin yalnızca işitmekle değil, idrak, basiret ve bilinçli farkındalık ile anlam kazandığını ortaya koymaktadır. Bu yönüyle Tandoğan, eğitimi bireyin görme, anlama ve anlamlandırma yetilerini geliştiren bütüncül bir süreç olarak ele almaktadır.

Tandoğan, insanın Mevlânâ'yı okuduğu, üzerinde düşündüğü ve onun önerilerini hayatına geçirdiği ölçüde gelişip arınacağını ve aydınlanacağını ifade eder. Bu durum, eğitimde model şahsiyetlerin ve klasik metinlerin yalnızca okunmasının değil, içselleştirilerek davranışa dönüştürülmesinin önemini vurgulamaktadır. Nitekim onun "Her şeye; bilgimiz, kültürümüz, zekâmız ve hayat tecrübelerimiz kadar; anlayış, seziş ve kavrayışımız ölçüsünde değer veririz." sözü, bireyin öğrenme sürecinde bilişsel kazanımlar kadar duyuşsal ve sezgisel boyutların da belirleyici olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda Tandoğan'ın yaklaşımı, eğitimde insanın iç ve dış dünyası arasında denge kurmasını esas alan bir anlayışı yansıtır. Madde ile mana, ruh ile beden arasındaki bu denge, bireyin sadece bilgiyle donanmasını değil; aynı zamanda ahlâkî, estetik ve manevi yönlerden de gelişmesini gerekli kılmaktadır. Böylece eğitim, insanı bütün yönleriyle inşa eden çok boyutlu bir terbiye süreci hâline gelmektedir.

Tandoğan (1994a, s. 68), okumayan, düşünmeyen kafaların kabuk bağladığını; hayata ve insana daracık bir açıdan baktıklarını, hayatlarının kısır bir döngüden ibaret olduğunu belirtir. Vardığı yargıların yanlış, eksik ve temelsiz olduğunu, böyle bir hayatın ise renksiz ve anlamsız olduğuna değinir. Ona göre günlük gazetelerden kitaba, kalıcı olan eserlere yönelmedikçe, insanın yetişmesi, olgunlaşması, güncel olaylardan, haberlerden; kalıcı, ebedi fikirlere, insanlığı yücelten ideallere geçmedikçe insanın eğitimi, yetişmesi eksik kalır. Tandoğan (1994a, s. 79), Mevlânâ'nın varlığının, onu okumanın, düşünmenin; insanın yetişmesi, tekâmül etmesi için ne kadar gerekli olduğunun önemini vurgular. Ona göre "Mevlânâ, bir sevgi okyanusu... Kıyamete kadar insanlığı aydınlatacak bir bilgi ve sevgi meşalesi." Tıpkı Yunus gibi Mevlânâ da dünya işlerine, maddeye dalan insanları iç varlıklarına döndürerek, varoluşlarının anlamını bulmalarını, kâinatın sırları üzerine düşünmelerini sağladılar. İnsanın neden bu dünyaya gönderildiğine, nasıl yaşaması gerektiği üzerine, varoluşsal problemlerinin cevabını bu güzel insanların eserlerine ve yaşantılarına bakarak öğrendiler. İnsanoğluna günlük yaşantılarında kolaylıkla unuttuğu gerçekleri hatırlattılar. Bunun temelinin Tandoğan (1994a, s. 78), insanın kendine dönüşü, kendinde kendini buluşu, olarak yorumlamaktadır. Ona göre sadece maddeye yöneliş insanı ve toplumu hayvanlaştırıyor. Sadece ruh olmak ise mümkün değil. İnsan madde ve mananın sentezinden meydana gelmiş, kompleks bir varlıktır. O bakımdan huzur ve mutluluk birbirine zıt görünen bu iki kutup arasında bir denge kurmakla mümkündür.

Tandoğan'ın *Gönül Sohbetleri* serisinin birinci cildinde (1994a, s. 68-76) "Mevlânâ" başlıklı yazısında "Mevlânâ'nın Allah'a ve Resulüne aşkla inançla bağlanması onu öylesine yüceltmiş ki; Galile'den 4 asır önce dünyanın yuvarlak olduğunu ve zıt kuvvetler arasında fezada döndüğünü, bugün dünyanın dört bucağında uygulanmakta olan psikiyatrik tedavinin önce onun eseri Mesnevî'de görüldüğünü..." belirtmiştir. Mevlânâ da tıpkı Yunus Emre'de olduğu gibi Tandoğan'ın yazılarında ve sohbetlerinde sıklıkla atıflarda bulunduğu, öğretilerinden örnek verdiği, önemli bir büyük şahsiyettir. Mevlânâ (2017, s. 84), 'Bu cihan bir zindandır, biz de bu zindanda mahpuslarız. Zindanı del de kendini kurtar' sözüyle, insanın yalnızca dış dünyada değil, asıl olarak kendi iç âleminde ve benliğinin sınırları içinde mahkûm olduğuna dikkat çeker. Ona göre bu zindan, nefsin, alışkanlıkların ve dünyevî bağların ördüğü

bir hapishanedir. Kurtuluş ise benliği aşarak hakikate yönelmekle mümkündür. "Dünya zindanının duvarı ibâdetle, iyi, hayırlı işlerle, zikrullahla delinir" (Can, 2017, s. 84).

Ömer Hayyam da Tandoğan'ın (1994a, s. 79) hayranlıkla andığı isimler arasındadır. "Ömer Hayyam, küçücük dörtlüklerine bütün bir evreni sığdıran insan." İnsan bu büyük yazarları okudukça, kendini ve hayatı daha iyi tanıyor. Tandoğan, onun rubailerinde insanın varoluşunu sorgulayan ve hayatın anlamına dair derin düşünceler barındıran bir bakış açısı bulur. Hayyam'ın eleştirel tavrı, yaşamın geçiciliğini hatırlatması ve insana yönelen sorgulayıcı yaklaşımı, Tandoğan'ın entelektüel birikimine önemli katkılar sağlamıştır. Her iki düşünürün de ortak noktasını, insanın varoluşunu anlamlandırmaya yönelik çabaları oluşturmaktadır. Mevlânâ'nın sevgi ve hoşgörüye dayalı öğretisi ile Hayyam'ın sorgulayıcı ve eleştirel bakışı, Tandoğan'ın eğitim felsefesinde sentezlenen iki temel unsuru: kalbin ve kafanın, madde ile mânânın, ruh ile bedenin bütünlüğü ve birbirlerini tamamlayan unsurlar olduğu düşüncesini yansıtır. Tandoğan (2013b, s. 64), insanda mevcut olan bu maddi ve manevi kuvvetlerin kullanım alanlarını da belirler ve gönlün kullanılacağı alan ile aklın kullanılacağı alanı ayırır ve birbirine karıştırılmaması gerektiği üzerinde önemle durur.

2.4.3 Münir Derman[1]

Sabri Tandoğan'ın hayatında önemli bir yere sahip isimlerden biri de Operatör Dr. Münir Derman'dır. 1909 yılında Trabzon'da dünyaya gelen Dr. Münir Derman'ın baba tarafından büyük dedesi Kafkasya'dan Şeyh Şamil'dir. Anne tarafından büyük annesi halk arasında "Evliya Kadın" olarak bilinen Gül Hatun'dur. Büyük dayısı, Gül Hatun'un oğlu, Hâcegân sülâlesine mensup, Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî'dir. Gümüşhanevî, Münir Derman'ın anneannesi Pembe Hatun ile kardeştir. Atalarının Buhara'dan gelerek 80 yere dağıldığını sohbetlerinde bahsetmiştir (Bayraktar, 2017, s. 38-39).

[1]: Op. Dr. Münir Derman, son yüzyılın Müslüman-Türk kimliğiyle gerek bilim alanında yaptığı ilklerle literatüre geçmiş, gerekse İslâm'ı gerçek anlamda yaşayarak çevresini aydınlatan önemli bir şahsiyettir. Ayrıca Tandoğan'ın dilinden düşürmediği, onun özelliklerini anmadan bir gün geçirmediği için, hayatının ayrıntılı olarak ele alınması gerekli görülmüştür.

Münir Derman, henüz yedi yaşında iken hafız olur. Kur'an-ı Kerim hep ezberindedir. İlk, orta ve lise öğrenimini Trabzon'da birincilikle tamamlamış ve ödül olarak Fransa'ya gönderilmiştir. 1923 yılı hükümet programında başarılı ve yetenekli öğrencilerin bilim, sanat, siyaset ve teknoloji alanlarında yetiştirilmek üzere Avrupa'ya gönderilmesine karar verilmişti. Maarif vekili Avrupa Konkuru adıyla sınavlar düzenler, başarılı öğrenciler Almanya, Belçika, Fransa, İsviçre ve İngiltere gibi ülkelere gönderilir. 1925-1945 yılları arasında her yıl 120 öğrenci bu ülkelere gönderilmiştir. Münir Derman'da bunlardan biridir. Sabahattin Eyüboğlu'da onunla aynı dönemde Fransa'dadır (Bayraktar, 2017). Münir Derman, Fransa'da Lyon Üniversitesinde psikoloji eğitimi görmüş, akıcı Fransızcasıyla dikkat çekmiştir. Üç yılda psikoloji eğitimini tamamlayarak, Felsefe eğitimini de aynı üniversitede almıştır. Sporla da yakından ilgilenen Münir Derman, Lyon Üniversitesinde boks ve futbol ile ilgilenmiş, aynı zamanda Fransa'da Japonların işlettiği bir spor merkezinde judo dersleri almış ve okulu birincilikle tamamlayarak Avrupa'da siyah kuşak sahibi olarak diploma almaya hak kazanan ilk kişi olmuştur. Japonya'da judo hocası olması için davet almış, teklifi kabul etmemiştir. Fakat bu sporu hiç bırakmamış, Eskişehir Devlet Hastanesinde doktorluk görevini yaparken, gençlere ve emniyet mensuplarına gönüllü olarak judo öğretmiştir (Bayraktar, 2017).

Fransa'da 7 yıl kalmıştır. Ardından Mısır'da Ezher Üniversitesi'nde İslami ilimler, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde ise tıp eğitimi almıştır (Tandoğan, 2006c, s. 59). Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Fransızca ve Psikoloji dersleri vermiştir. Çok yönlü bir bilim insanı olmasının yanı sıra, gönül ehli bir mutasavvuf olan Dr. Münir Derman, Tandoğan'ın ifadesiyle büyük bir Allah ve Peygamber âşığıdır. Annesi onun vaaz ve nasihatçisidir (Bayraktar, 2017, s. 47).

Münir Derman'ın meslek hayatında da titizlik ve sorumluluk bilinci ön plandadır. Eskişehir Devlet Hastanesinde 30 yıl Operatör Dr. olarak görev yapan Münir Derman, Gireceği her ameliyat öncesinde, operasyon yapacağı organı tıp atlasından tekrar tekrar incelemiş, hiçbir zaman işi tesadüfe bırakmamıştır. Aynı ameliyatı yüzlerce kez yapmış olsa dahi, kılı kırk yararcasına bir titizlik ve dikkat göstermiştir (Tandoğan, 2006c, s. 59).

1962 yılında bacağı tamamen kopmuş olan bir hastanın bacağını dikerek kurtaran Dr. Münir Derman, bu alanda dünyada bir ilki gerçekleştirmiştir (Sadık, 1962). Tamamen kopmuş bir uzvun başarılı bir şekilde yerine dikilmesi ve hastanın hastaneden yürüyerek çıkması olayı, uluslararası tıp camiasında büyük yankı uyandırmış; dünya basınında günlerce yer almıştır. Bu başarı üzerine Dr. Derman, çeşitli ülke başkanlarından takdir mektupları ve davetler almış, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı John F. Kennedy tarafından da takdirname ve madalya ile onurlandırılmıştır. Ne gariptir ki bu durum Türkiye'de sadece birkaç gazete haberi olarak yer almıştır (Bayraktar, 2017, s. 87-89). Gerçekleştirdiği bu ameliyat, tıp literatürüne geçen önemli bir vaka olarak tarihe geçmiştir. Münir Derman 1964'te de kopan bir bacağı da dikmiş, bu haber 24 Temmuz 1964 tarihli *Akşam Gazetesi*'nde İsmail Sadık tarafından "Tıp ilminin yurdumuzda eriştiği ileri seviye…" sözleriyle yayınlanmıştır (Sadık, 1964; akt. Bayraktar, 2017, s. 90). Dr Münir Derman bu şekilde toplam 4 hastanın daha kopan uzvunu başarıyla dikmiştir.

Dr. Münir Derman, Şark hizmetini iki yıl süreyle Eleşkirt'te tamamlamış, ardından Bilecik'in Bozüyük ilçesinde yedi yıl sürecek olan Hükümet Tabipliği görevinde bulunmuştur. Bozüyük'te göreve başlar başlamaz ilçedeki sağlık koşullarını iyileştirmeye yönelik girişimlerde bulunmuş, her evin bahçesinde biriken hayvan gübrelerinin tarlalara taşınmasını sağlayarak çevredeki kötü koku ve olası mikrobik hastalıkların önüne geçmiştir. Ayrıca pazar yerinin tanzimini yeniden düzenlemiş ve süt yoğurt, bal gibi açıkta satılan gıdaların üzerlerine örtülmesi için tülbent satın alarak esnafa dağıtmış, yiyeceklerini örtmeyen satıcıları ise cezalandırmış, ürünlerini imha ederek, sağlıksız ürün satışını engellemiştir (Bayraktar, 2017). Tandoğan, Münir Derman'ın bu titiz ve sorumluluk sahibi yaklaşımını sadece mesleki bir tutum olarak değil, aynı zamanda bir yaşam felsefesi olarak görmüş ve kendi hayatında da benzer bir öz disiplin anlayışını sürdürdüğü görülmüştür.

Dr. Münir Derman, uzun yıllar Eskişehir Devlet Hastanesinde görev yapmış, emekli olduktan sonra Almanya'ya gitmiştir. Almanca'ya olan hâkimiyeti de dikkat çekmiştir. Almanya'da on yıl operatörlük yaptıktan sonra Ankara'ya dönen Münir Derman hem maddi hem manevi ilimleri kuşatan geniş bir kültüre sahipti. Yaşadığı sürece evi barkı olmamıştır. Almanya dönüşünden sonra eşiyle birlikte Ankara'da Ulucanlar'da

Hanecioğlu Oteline yerleşmiş, kalan ömrünü o mütevazı otel odasında geçirmiştir. Hastalarından ücret almamış, fakir hastalarının ilâçlarını kendi yaptırmış, yol ücretlerini de karşılamıştır (Tandoğan, 2006c, s. 60). Münir Bey emekli olduktan sonra birçok eser kaleme almıştır. Yazıları İslâm Dergisinde "*Allah Dostu Der ki*" başlığıyla yayınlanmış daha sonra aynı adla kitap olarak basılmıştır.

Tandoğan (2006c, s. 60) Münir Derman'ın şahsiyetinde derin bir kültür, ilimle tasavvufun bütünlüğü ve kemâl mertebelerinin zirvesinin bir arada bulunmakta olduğunu belirtmiştir. Bu yönüyle Dr. Münir Derman, Sabri Tandoğan'ın düşünce dünyasında özel bir yere sahip olmuştur. Özellikle Onun Türkçeye hâkimiyeti, sohbet ve yazılarında kullandığı üslûbun başlı başına bir ilim ve sanat şöleni olduğunu belirtmiştir. Münir Derman'ın dili kullanışındaki incelik, berraklık ve derinlik hem ilim hem de irfan yönünü ortaya koyan önemli bir göstergedir. Tandoğan, Derman'ın Türkçeyi yalnızca bir iletişim aracı olarak değil, aynı zamanda hakikati ve hikmeti ifade eden güçlü bir vasıta olarak kullandığını vurgulamaktadır. Dr. Münir Derman'ın çok yönlü kişiliği ve ilimle tasavvufu birleştiren yaklaşımı, Tandoğan'ın eğitim anlayışına da doğrudan yansımıştır. Derman'ın hem modern bilimin gereklerini titizlikle yerine getirmesi hem de maneviyatı hayatının merkezine koyması, Tandoğan için tevhidi yaklaşımın somut bir örneğini oluşturmuştur. Onun Allah ve Peygamber sevgisiyle yoğrulmuş engin kültürü, Tandoğan'ın eğitim felsefesinde manevi eğitimin önemini daha da pekiştirmiştir. Bu açıdan Münir Derman, Tandoğan'ın yalnızca kişisel gelişiminde değil, aynı zamanda insan yetiştirmeye dair düşüncelerinin şekillenmesinde de ilham kaynağı olmuştur. Münir Derman, Tandoğan'ın düşünce dünyasında kâmil insan modelinin somut bir yansımasıdır. Tandoğan'a göre insan, yaşadığı her anın hakkını vermeli, sahip olduğu bilgi ve değerleri hayata geçirmeli ve insana hizmeti daima ön planda tutmalıdır. Bu bakımdan Tandoğan, Münir Derman'ın şahsında İslâm'ın inceliklerini ve ahlâkî derinliklerini müşahede etmiştir. Münir Derman'ın hayatı ve tasavvufî görüşleri üzerine yapılan akademik bir çalışmada da onun hem modern tıp eğitimi almış bir bilim insanı hem de tasavvufî derinliğiyle öne çıkan bir mutasavvuf olduğu vurgulanmaktadır (Bayraktar, 2016).

Derman, sahip olduğu çok yönlü ilmî birikimi ile gelenekten beslenen, ilm-i ledün sahibi, ancak çağının ihtiyaçlarına da cevap veren bir şahsiyet olarak

tanımlanmaktadır. Bu durum, Tandoğan'ın kendi eğitim ve düşünce anlayışını şekillendirmesinde etkili olmuş, onun insanı hem akıl hem gönül boyutlarıyla bütüncül şekilde değerlendiren yaklaşımına önemli bir katkı sağlamıştır. Onun için Münir Derman, yalnızca bir şahsiyet değil, aynı zamanda eğitimin ulaşmak istediği "olgun insan" idealinin canlı bir örneğidir. Tandoğan'ın (2018, s.119) eğitim felsefesinde bireyin hem akıl hem de gönül yönünü tevhidî bütünlükte geliştirmesi, bilgiyi yaşantıya dönüştürmesi ve topluma fayda sunması gerektiği düşüncesi, Derman'ın kişiliğinde de vücut bulmuştur. Bu bağlamda Münir Derman Beyefendi, tevhidi gerçek mânâsıyla yaşayan bir kimseydi.

Dr. Münir Derman, 3 Aralık 1989 Pazar günü vefat etmiş ve Ankara'nın kuzeybatısına yaklaşık 15 kilometre uzaklıkta bulunan Memlik Köyü'ne, sevenleri tarafından sevdiği soğuk bir havada ve kar yağışı altında defnedilmiştir (Bayraktar, 2016). Münir Derman hem ilmi derinliği hem de manevî olgunluğuyla ardında kalıcı bir etki bırakmış; sadece yaşadığı dönemde değil, ölümünden sonra da fikirleriyle insanlara rehber olmayı sürdürmüştür. Sabri Tandoğan üzerinde de derin izler bırakmış olan Derman, onun düşünce ve eğitim anlayışında "kâmil insan" modelinin en somut örneği olarak yaşamaya devam etmiştir.

2.4.4 Batı Düşüncesinin İzleri: Rilke, Shakespeare, Dostoyevski ve Diğerleri

Tandoğan'ın düşünce dünyasında Doğu'nun yanı sıra Batı düşüncesi ve edebiyatı da önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle Rainer Maria Rilke, Shakespeare, Dostoyevski, Çehov, Geothe ve Montaigne gibi isimler onun kültürel birikimini zenginleştiren başlıca şahsiyetlerdir. Dostoyevski ve Çehov'un insana yönelen sorgulamaları, bireyin iç dünyasına dair derinlikli yaklaşımlarıyla Tandoğan'ın felsefi yönelişlerini beslemiştir. Montaigne ise denemelerinde sergilediği samimi ve sorgulayıcı tavırla Tandoğan'ın düşünsel perspektifinde özel bir yere sahiptir. Rilke, şiirleri ve hikâyeleri ile sanatın estetik yönünü ortaya koymuştur. Bu düşünürlerin ortak noktası, insanın içsel çatışmalarını, varoluş kaygılarını ve değer arayışlarını irdelemeleridir. Tandoğan, bu mirası kendi eğitim felsefesine taşımış; aklın rehberliğinde sorgulamayı, gönlün rehberliğinde ise insan sevgisini ve hoşgörüyü esas almıştır.

2.4.4.1 Rainer Maria Rilke ve sanatın dönüştürücü gücü

Avusturyalı şair ve yazar Rainer Maria Rilke, modern şiirin en önemli isimlerinden biri olarak; sanatın, insan ruhunu dönüştürücü gücünü vurgulamıştır. Rilke'nin eserlerinde, bireyin varoluşsal sorgulamaları, yalnızlık, ölüm, sevgi ve sanatın içsel derinliği ön plandadır. Onun şiirlerinde görülen mistik hava, insana yaşamın anlamını arama yolunda güçlü bir rehberlik sunar.

Sabri Tandoğan, Rilke'nin sanatını ve hayatını büyük bir ilgiyle incelemiş, onun içsel derinlik ve estetik duyarlılık anlayışından etkilenmiştir. Tandoğan'a (2006c, s. 168) göre Rilke'nin şiirlerinde yalnızca bireysel bir duyarlılık değil, aynı zamanda insanı daha yüksek bir bilinç seviyesine taşıyan bir yön vardır. Bu da sanatı, bireyin eğitimi ve manevi gelişimi için önemli bir araç hâline getirmektedir. Ona göre "Sanat, kaosu kozmosa çevirerek, karışıklığa bir düzen ve nizam vermektedir." Sanatın ortaya koyduğu bu intizam, insan ruhuna, duygu ve düşüncelerine de sirayet etmesi bakımından Tandoğan'ın düşüncesinde önemli bir yer tutar. Nitekim duygu ve düşünceler belli bir düzene girmedikçe, yeni algılara, öğrenmeye kapalı olacaktır. Bu bağlamda eğitim ve öğretimde, kafalardaki kargaşalardan, endişelerden uzaklaşmanın yolu da güzellik algılarının açık olması ve güzel sanatlar ile temas etmekten geçmektedir. Tandoğan (1994a, s. 79)'a göre "Rilke, ince duygusu, şâir ruhu ve duyarlılığı ile içimizde tatlı bir ürperti uyandırıyor." Onun bu çerçevede eğitim anlayışında, sanat; insanın hem duygusal hem de düşünsel yönünü besleyen bir unsur olarak görülür. Sanat yoluyla birey, yalnızca estetik bir haz değil, aynı zamanda hayatın derin anlamlarını da kavrayabilmektedir. Bu açıdan Rilke'nin sanatı, Tandoğan'ın eğitim felsefesinde "Sanatın eğitici ve dönüştürücü gücünün" somut bir örneği olmuştur. Rainer Maria Rilke'nin sanatını ve yaşamını derinlemesine inceleyen Tandoğan, onun insan ruhuna dair ince gözlemlerini ve şiirsel derinliğini kendi düşünce yapısına yakın bulmuştur. Tandoğan, Rilke'yi tanıtırken, satır aralarında kendi sanatçı kişiliğini de yansıtır.

Rilke (2018, s. 11), *Malte Laurıds Brigge'nin Notları* adlı eserinde şöyle diyor: "Görmeyi öğreniyorum. Bilmiyorum neden, her şey içimde daha derinlere işliyor. Bir iç dünyam varmış da bilmezmişim. Her şey şimdi oraya gidiyor. Orada neler olup

bittiğini bilmiyorum." Tandoğan'ın (2006b, s. 135-139) Rilke'nin bu bakış açısına yorumu şöyledir: "Rilke, sadece gözleriyle değil, bütün varlığı, bütün hücreleri ile görmek istiyordu. Görünenin arkasında gizlenen görünmeyeni bulmak, ele geçirmek, yaşamak, kendine katmak istiyordu." İnsanın esas meselesinin kendisini anlamak olduğunu, iç dünyasına ayıracak olanak bulamadıkça, gerçek varlığını bulamayacağını söylüyordu. Gerçek boyutlarıyla yaşamak ancak yalnızken mümkün olabilirdi. Çevrenin sahte değerleri içinde yaşandığı sürece, gerçek varlığımızdan uzaklaşmış olacaktık.

Rilke'yi anlattığı her satırda Tandoğan'ın kendi kişiliği de görünür. O, Yunus Emre'de kendini bulduğu gibi Rilke'de de kendini görüyordu. Onları nitelerken kendini ortaya koyuyordu. Yunus Emre'nin "Benim bir karıncaya ulu nazarım vardır "mısrasındaki bakışa Tandoğan'ın da sahip olduğunu görmek mümkündü. Tandoğan'ın sanatı ve estetiği, Batı edebiyatının eserleriyle de besleniyor ve onu entelektüel yönden geliştiriyordu. Tandoğan'ın evinde sahip olduğu şahsi kütüphanesi yalnızca edebî ve felsefî eserlerle değil, aynı zamanda psikoloji, sosyoloji ve teoloji gibi farklı disiplinlere ait kaynaklarla da zenginleşmiş, onun entelektüel derinliğini ortaya koyan bir bütündü.

2.4.4.2 Shakespeare ve insan doğasının evrenselliği

Dünya edebiyatının en büyük isimlerinden biri kabul edilen William Shakespeare, insan doğasının evrensel boyutlarını sahneye taşımasıyla tanınır. Onun oyunlarında işlenen aşk, hırs, kıskançlık, ihanet, erdem ve adalet gibi temalar, yalnızca yaşadığı dönemin değil, bütün insanlığın ortak meselelerini yansıtmaktadır. Shakespeare'in eserlerinde ortaya koyduğu derin psikolojik tahliller, bireyin iç dünyası ile toplumsal ilişkileri arasındaki hassas dengeyi gözler önüne serer. Sabri Tandoğan (1994a, s. 79), Shakespeare'in eserlerini yalnızca bir sanat ürünü olarak değil, aynı zamanda insanı anlama ve tanıma aracı olarak görmüştür. "Shakespeare kadar insanı ve karakterini tanıyan az bulunur." Ona göre Shakespeare, insan ruhunun karanlık yönlerini açığa çıkarırken aynı zamanda bireyin olgunlaşma ve erdem yolculuğunu da betimlemektedir. Bu nedenle Shakespeare'in eserleri, Tandoğan'ın eğitim anlayışında

insanın içsel terbiyesi ve ahlaki gelişimi açısından güçlü bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Shakespeare'in insan doğasını bütün yönleriyle yansıtan eserleri, Tandoğan'ın insanı anlama çabasında evrensel bir kaynak işlevi görmüştür. Onun bütün tiyatro eserlerini hem okumuş hem de tiyatroda izlemiştir. Tandoğan (2013b, s. 6), Prof. Karl Ebert'in yönetimi zamanında Ankara'da tiyatronun, ihtişamlı bir çizgiye çıkmış, asilleşmiş olduğunu ifade eder ve tiyatronun her dönem açılışını Shakespeare'in bir piyesiyle yaptığını anlatır. Tiyatrodan kendini yücelmiş, arınmış hissederek, yepyeni tertemiz duygular ve düşüncelerle ayrılarak, günlerce etkisinde kaldığını, sevdiği tiyatro oyunlarını defalarca izlediğini de ifade etmiştir. Eski Yunan klasiklerinden, Sofokles'in "*Kral Oidipus*" adlı piyesini beş kere izlediğini, keza Ahmet Muhip Dranas'ın "*Gölgeler*" piyesini lise ikinci sınıfında iken izlediğini, piyesten bazı cümlelerin hâlâ aklında olduğunu söylemiştir. Tandoğan (2013b, s. 7), son yıllarında artık tiyatronun öğretici, eğitici niteliklerini kaybetmiş, cambazhane eğlencesi hâlini almış olduğunu da üzülerek belirtmiştir.

Tandoğan'ın (2011a, s. 50) felsefesinde eğitim, yalnızca bilgi aktarımı değil; insanın kendi içindeki zaaflarıyla yüzleşmesi ve olgun bir kişilik geliştirmesidir. Bu bağlamda Shakespeare'in eserleri, insanın zaaflarını, ihtiraslarını ve erdemlerini evrensel bir perspektiften ele alarak eğitimin temel amaçlarından biri olan "insanı kendisiyle yüzleştirme ve olgunlaştırma" hedefine katkı sunmaktadır. Bu yönüyle, insanın iç dünyasını derinlemesine yansıtan bu eserler, bireyin zihinsel ve ahlâkî gelişimine önemli katkılar sağlamaktadır. Nitekim klasik edebî eserler, değerler ve karakter eğitimi açısından bireye empati kurma, ahlâkî muhakeme geliştirme ve farklı insan hâllerini anlama imkânı sunmaktadır. Bu bağlamda Shakespeare'in eserleri, bireyin yalnızca bilişsel değil, aynı zamanda duyuşsal ve ahlâkî gelişimini destekleyen önemli bir eğitim aracı olarak değerlendirilebilir.

2.4.4.3 Dostoyevski ve insan ruhunun derinlikleri

Rus edebiyatının en büyük isimlerinden biri olan Fyodor Dostoyevski, insan ruhunun karmaşıklığını ve içsel çatışmalarını derinlemesine ele almasıyla tanınır. Onun

romanları, bireyin ahlaki ikilemleri, özgür iradesi, vicdanı ve toplumsal sorumlulukları arasındaki gerilimi inceler. Dostoyevski, insanın hem yüce hem de zaaflarla dolu yönlerini açıkça ortaya koyarak, bireyin kendisi ve toplumla ilişkisini sorgulamasını sağlar.

Tandoğan (1994, s. 79), "Dostoyevski, insan ruhunun derinliklerine inen bir ruh dalgıcı..." diyerek, Dostoyevski'nin eserlerinde insan ruhunun derinliklerini keşfetme yaklaşımından büyük ölçüde etkilenmiştir. Ona göre Dostoyevski, bireyin içsel hesaplaşmalarını ve manevi yolculuğunu ortaya koyarak, eğitimin yalnızca zihinsel bir süreç olmadığını, aynı zamanda duygusal ve etik gelişimi kapsadığını göstermektedir. Tandoğan'ın eğitim felsefesinde, Dostoyevski'nin insanı anlamaya yönelik bu derin yaklaşım, öğrencilerin hem kendilerini hem de başkalarını anlamalarına rehberlik edecek bir yöntem olarak değerlidir. Böylelikle eğitim, bireyin kendi ruhunu tanıması ve etik sorumluluklarını fark etmesi süreci olarak şekillenir. Tandoğan, eğitim olayına hayatı anlama ve tanımaya yönelik bir çaba göstermek olduğunu ileri sürer. Zamanın süzgecinden geçmiş, her çağa seslenebilen klasik eserler bu anlamda önemli kaynaktırlar. Bu eserler, yazıldıkları döneme ışık tuttuğu gibi, dünyanın farklı yerlerinde yaşayan toplumlar ve insanlar hakkında bilgiler verir. Hayatın ve insanın daha derinden kavranmasını sağlar. Dostoyevski eserlerinde insanı bütün zaaflarıyla gözler önüne serer. İnsanı ve hayatı anlamak açısından Tandoğan (1994a, s. 79), büyük yazarları okumanın ve onlar üzerinde derinlemesine düşünmenin gerekli olduğunu; ancak bu yolla evrensel kültüre ulaşılabileceğini ifade eder. Bu yaklaşımın, İslâmî tevhid ilkesinin bir gereği olduğu söylenebilir. Nitekim Tandoğan (2009b, s. 45), tevhidin bir sentez olduğunu belirtir. Ona göre tevhid; madde ile mânâyı, ruh ile bedeni, akıl ile duyguyu, iç güzellik ile dış güzelliği, Doğu ile Batı'yı bütünleştiren bir anlayıştır. Tasavvuf düşüncesinde yer alan "Her zerreden zikreden Allah'tır" sözü de bu bütüncül bakışın ifadesi olarak değerlendirilebilir. Bu anlayışa göre Allah bazen bir çocuğun, bazen de bir inançsızın diliyle hakikati dile getirebilir.

Bu çerçevede Tandoğan'ın tevhid anlayışı, yalnızca metafizik bir ilke değil; aynı zamanda eğitimin temel dayanak noktasıdır. Tevhid, insanın zihnî, duygusal ve ahlâkî boyutlarını parçalamadan birlikte geliştirmeyi hedefleyen bütüncül bir eğitim tasavvuruna işaret eder. Madde ile mânâyı, akıl ile kalbi, bilgi ile değeri uzlaştıran bu

yaklaşım, bireyin yalnızca entelektüel olarak değil, karakter bakımından da olgunlaşmasını amaçlar. Böylece eğitim, salt bilgi aktarımına indirgenmeyen; insanı hakikate hazırlayan ve onu öz değerleriyle buluşturan bir inşa sürecine dönüşür. Bu perspektif, 21. yüzyıl eğitim anlayışında öne çıkan eleştirel düşünme, empati, kültürlerarası anlayış ve etik sorumluluk gibi becerilerle de örtüşmektedir. Zira tevhid merkezli bütüncül yaklaşım, bireyi parçalı bir kimlikten kurtararak anlam arayışı güçlü, değer bilinci gelişmiş ve sorumluluk sahibi bir insan modeli ortaya koymayı hedefler.

2.4.4.4 Çehov ve insan ilişkilerinin incelikleri

Rus edebiyatının önemli isimlerinden Anton Çehov, kısa hikâyeleri ve oyunlarıyla insan ilişkilerini ve günlük yaşamın küçük ayrıntılarını ustalıkla yansıtır. Çehov'un eserlerinde, sıradan insanların hayatındaki incelikler, çatışmalar, duygusal kırılmalar ve toplumsal etkileşimler gözler önüne serilir. Onun yaklaşımı, insan davranışlarını gözlemleme ve anlamada dikkatli, empatik ve derinlemesine bir bakış açısı geliştirmeye yardımcı olur.

Tandoğan (1994a, s. 79), "Çehov, bir iki sayfada bir yaşamı yansıtıyor" diyerek onun ustalığına duyduğu saygıyı dile getirmiştir. Çehov, hikâyelerini nesnel bir bakış açısıyla ustalıkla kurgulamış, içinde yaşadığı toplumu adeta resmederek yansıtmıştır. Onun hikâyeleri okunduğunda, olaylar zihinde canlı bir şekilde canlanmakta; kısa olmalarına rağmen son derece etkileyici ve çarpıcı bir nitelik taşımaktadır. Bu yönüyle Çehov'un eserleri, insanı farklı yönleriyle tanıma ve anlama imkânı sunarak eğitim sürecine önemli katkılar sağlamaktadır. Nitekim bu tür edebî metinler, bireyin empati kurma becerisini geliştirerek insanî durumları daha derinlikli kavramasına ve ahlâkî duyarlılık kazanmasına yardımcı olmaktadır.

Sabri Tandoğan, Çehov'un eserlerindeki insan ilişkilerinin hassas ve derinlemesine işlenişine dikkat çekmiştir. Ona göre Çehov'un hikâyeleri, bireyin toplumsal etkileşimlerini anlamasında ve insanları doğru değerlendirme yetisinin gelişmesinde önemli bir kaynaktır. Tandoğan (1994a, s. 79) ve Tandoğan (2013a, s. 147), eğitimde yalnızca bilgi aktarımının değil, aynı zamanda öğrencilerin insanı tanıma ve anlama

becerisini geliştirmesinin de öncelikli olması gerektiğini savunur. Zira ferdin içinde yaşadığı toplumla, barış ve biliş içinde olması, onun hayat yolculuğunda sağlıklı adımlar atmasına ve doğru tavırlar sergilemesine olanak sağlayacaktır. O bakımdan Tandoğan hayatı ve insanı derinden kavrayabilmiş yazarların eserlerinin okunmasının önemini vurgular. Çehov'un insana dair incelikli gözlemleri, Tandoğan'ın eğitim felsefesinde empati ve toplumsal farkındalık kazanmanın önemli yollarından biri olarak değerlendirilmektedir.

Tandoğan (2013b, s. 20), insanlar arasındaki ilişkilerde bir ölçü ve dengenin bulunması gerektiği üzerinde önemle durur. Ona göre saygı, sevgi ve hoşgörü, insan ilişkilerinde bu dengeyi sağlayan temel unsurlardır. Tandoğan ayrıca insanlar arasındaki samimiyet ve yakınlığın da belirli bir ölçü içinde olması gerektiğini vurgular; ilişkilerin lâubaliliğe dönüşmesine izin verilmemesi gerektiğini ifade eder. Nitekim Çehov'un eserlerinde insan karakterinin zayıflıkları, duyguları ve çelişkileri son derece gerçekçi bir biçimde ele alınmakta; bu durum okuyucuya insanı daha derinlikli biçimde anlama imkânı sunmaktadır. Bu yaklaşım, eğitim ortamlarında öğretmen-öğrenci ve öğrenci-öğrenci ilişkilerinin sağlıklı bir zeminde kurulmasına katkı sağlayan önemli bir ilke olarak değerlendirilebilir. Karşılıklı saygı ve anlayışa dayanan bir eğitim ortamı bireylerin hem kişisel gelişimini hem de toplumsal sorumluluk bilincini güçlendiren bir öğrenme iklimi oluşturur ve okuyucuya insanı daha derinlikli biçimde anlama imkânı sunmaktadır. Bu yönüyle Çehov, modern hikâyeciliğin en önemli temsilcilerinden biri olarak insan psikolojisini ve toplumsal ilişkileri inceleyen güçlü bir gözlemci kabul edilmektedir.

Tandoğan (2013a, s. 145-147) ve Tandoğan (2009b, s. 152), kültürün kitaplarla kazanılacağını, bunun yanı sıra çok yönlü olarak sürekli araştıran bir ruh hâli içinde olunması ve sürekli iyinin, güzelin, doğrunun arayıcısı olmak gerektiği üzerinde önemle durur. Bu çerçevede gerçek kültüre ulaşmak için bütün kâinatı kucaklayan bir ilgi ve sevginin şart olduğuna dikkat çekmektedir.

Zamanın süzgecinden geçmiş, sanatsal niteliğini ve değerini ispat etmiş olan klasik eserlerin hem yaşadıkları dönemi aydınlatması hem de ait oldukları toplumu yansıtarak, farklı insan karakterlerini ortaya koymaları, tanıtmaları bağlamında

gençlerin okumaları gerektiğini vurgulamaktadır. Ancak bunun yanı sıra Tandoğan (2013a, s. 145), gerçek kültürün hayat olayları karşısında doğru tavır almak olduğunu belirtir.

Tandoğan (2013a, s. 160), insanın önce kendi kimliğini yani kendini bilmesi, değerlerini tanıması ve anlamasının önemine bu noktada tarih bilincinin oluşması gerektiğinin üzerinde önemle durur. Tarih şuurunun bireyin ait olduğu toplumun kimliğini, özelliklerini, dostunu düşmanını tanımasını, varlığını sürdürebilmek için bu doğrultuda geleceğini inşa etmek için gerekli olduğunu hatırlatır.

2.4.4.5 Montaigne ve deneme kültürü ile eleştirel düşünce

Fransız filozof ve yazar Michel de Montaigne, deneme türünün kurucusu olarak bilinir. Montaigne'in denemeleri, bireyin düşüncelerini sorgulaması, kendini tanıması ve yaşamı eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmesi üzerine odaklanır. Onun yazıları, insanın kendi deneyimleri ve gözlemleri aracılığıyla bilgi ve bilgelik kazanabileceğini ortaya koyar.

Tandoğan, (1994, s. 79) "Montaigne, kendinde tüm insan hâllerini bize gösteriyor" diyerek onun eserlerini büyük bir ilgiyle incelemiş ve onun eleştirel düşünceyi merkeze alan yaklaşımına dikkat çekmiştir. Tandoğan'a göre Montaigne'in yöntemi, bireyin sadece ezber bilgileri öğrenmesinden ziyade, olayları analiz etme ve kendi yorumunu geliştirme yeteneğini ön plana çıkarır. Bu bakış açısı, Tandoğan'ın eğitim anlayışında "bireyin eleştirel düşünme kapasitesini geliştirme" hedefinin temelini oluşturur. Montaigne'in deneme geleneği, bireyin kendi düşüncesini inşa etmesini esas alan özgürlükçü bir zihinsel disiplini temsil eder. Denemeler, kesin yargılar üretmekten ziyade, insanın kendisiyle yüzleşmesini, şüphe etmesini ve düşünceyi sürekli yeniden kurmasını teşvik eder. Bu yaklaşım, bilginin dışarıdan aktarılmasından çok, içselleştirilmesini ve yaşantı yoluyla anlam kazanmasını öne çıkarır. Benzer şekilde Tandoğan'ın (2009a, s. 74) eğitim anlayışı da öğrenciyi edilgen bir bilgi alıcısı olarak değil, hakikati arayan ve onu kendi idrakiyle kavramaya çalışan aktif bir özne olarak konumlandırır. Ona göre eğitim, zihni doldurma değil; şahsiyeti inşa etme sürecidir. Bu noktada Montaigne'in deneme kültürü ile Tandoğan'ın pedagojik

yaklaşımı arasında belirgin bir paralellik görülmektedir. Her iki düşüncede de bireyin kendi fikrini oluşturması, sorgulama cesareti göstermesi ve düşüncesini hayat pratiğine dönüştürmesi temel bir hedeftir.

Bu paralellik, 21. yüzyıl eğitim anlayışında vurgulanan eleştirel düşünme, öz değerlendirme ve yaşam boyu öğrenme becerileriyle de örtüşmektedir. Zira hem Montaigne hem de Tandoğan, bireyin hazır doğrularla yetinmeyen; hakikati arayan, anlamlandıran ve içselleştiren bir bilinç geliştirmesini hedefler. Böylece eğitim, salt bilgi aktarımı olmaktan çıkarak bireyin bütüncül gelişimini esas alan bir şahsiyet terbiyesine dönüşür. Bununla birlikte, Montaigne'in deneme geleneği ile Tandoğan'ın tevhid merkezli eğitim anlayışı arasında bazı temel farklılıklar da bulunmaktadır. Montaigne'in yaklaşımı daha çok bireysel tecrübe ve öznel sorgulama üzerine kuruludur; hakikatin kaynağı bireyin iç dünyasında ve aklî muhakemesinde aranır.

Tandoğan'ın düşüncesinde bireysel sorgulama önemli olmakla birlikte, bu sorgulama aşkın bir hakikat anlayışıyla da desteklenmiştir. Tevhid ilkesi, bireysel düşünceyi mutlaklaştırmaz; onu ilâhî rehberlik ve ahlâkî sorumluluk çerçevesinde anlamlandırır. Bu yönüyle Tandoğan'ın pedagojik yaklaşımı, bireysel özgürlüğü korurken aynı zamanda değer merkezli ve ontolojik temeli olan bir eğitim anlayışı ortaya koyar. Dolayısıyla Montaigne ile Tandoğan arasında yöntemsel bir yakınlık bulunsa da bu yakınlık farklı ontolojik ve epistemolojik temeller üzerine kuruludur. Montaigne'in bireysel sorgulamayı merkeze alan yaklaşımı öznel tecrübeyi ön plana çıkarırken, Tandoğan'ın tevhid merkezli pedagojisi bu özgürlüğü aşkın bir hakikat ve ahlâk zemini içinde anlamlandırır. Bu bağlamda Tandoğan'ın yaklaşımı, hayatın gerçeklerinden kopmayan realist bir bakış açısını da içerir.

Nitekim Tandoğan (2009, s. 74), "Her şeyden önce insanın ayaklarının yere değmesi gerekir. Nice insanlar vardır ki kendilerine gerçek dünya içinde ikinci bir hayal dünyası kurmuşlardır." diyerek hayat olayları karşısında gerçekçi bir bakış açısının önemine dikkat çeker. Ona göre insan, dış dünya ile iç dünya arasındaki çelişkileri olduğu gibi görmeli ve anlamaya çalışmalıdır. Bu yönüyle Tandoğan'ın realizmi, tevhid anlayışıyla çelişmeyen; aksine insanın hakikati hem yaşanan hayat içinde hem

de manevî boyutuyla kavramasını hedefleyen bütüncül bir bakış açısını ifade etmektedir.

Tandoğan'ın düşüncesinde realizm ile tevhid anlayışı birbirine karşıt kavramlar değildir. Aksine tevhid ilkesi, varlığı parçalı değil bütüncül bir şekilde kavramayı gerektirdiği için insanın hayatı, gerçekliği içinde değerlendirmesini de zorunlu kılar. Bu çerçevede Tandoğan'ın realizmi, yalnızca maddî dünyayı esas alan dar bir gerçekçilikten farklıdır. İnsanın hem dış dünyadaki somut gerçekliği hem de iç dünyasındaki manevî boyutu birlikte kavramasını hedefleyen bütüncül bir bakış açısını ifade eder. Böylece insan, hayatın gerçekleriyle yüzleşirken aynı zamanda bu gerçekliğin arkasındaki anlamı ve hakikati de idrak etmeye yönelir. Bu yönüyle Tandoğan'ın realizmi, tevhid düşüncesinin insan ve hayat anlayışına yansıyan epistemolojik bir boyutu olarak değerlendirilebilir.

Bu durum, Tandoğan'ın eğitim anlayışını yalnızca eleştirel düşünceyi teşvik eden bir model olmaktan çıkararak, aynı zamanda değer inşasını ve şahsiyet terbiyesini esas alan bütüncül bir sistem hâline getirir. Dolayısıyla Tandoğan'ın pedagojik yaklaşımı, modern eğitim düşüncesinin eleştirel kazanımlarını içermekle birlikte, onları metafizik ve ahlâkî bir çerçeveye yerleştiren özgün bir sentez sunmaktadır. Bu sentez, bir sonraki bölümde ayrıntılı biçimde incelenen Tandoğan'ın sentez anlayışının, insanı bütüncül bir varlık olarak konumlandıran yaklaşımıyla nasıl temellendiğini ve manevî eğitim ile kültürel mirası iç içe geçiren pedagojik perspektifinin kuramsal dayanaklarını kavramak bakımından temel bir çerçeve sunmaktadır.

2.4.5 Modern Türk Edebiyatının İzleri: Tanpınar ve Türk Şiiri

Tandoğan'ın düşünce dünyasında Türk edebiyatının modern temsilcileri de derin bir iz bırakmıştır. Şiirleri, hikâyeleri, denemeleri ve incelemeleri ile engin kültürüne saygı duyduğu Ahmet Hamdi Tanpınar, onun için Modern Türk Edebiyatının en büyük isimlerinden biridir. Tandoğan, Tanpınar'ın eserlerinde insan, zaman ve medeniyet

kavramlarına dair yaptığı çözümlemelerine dikkat çekerek; onun edebi estetiğine, güzellik anlayışına, şiirsel üslûbuna ve düşünce ufkuna büyük saygı duymuştur.[2]

Tanpınar (2000, s. 19)'ın "Ne İçindeyim Zamanın" şiirinde ortaya koyduğu zaman tasavvuru, klasik kronolojik zaman anlayışından kopuşu ifade eder. Zaman, geçmiş-şimdi-gelecek şeklinde bölünmüş mekanik bir süreç değil; "yekpare, geniş, parçalanmaz bir ânın akışı"dır. Bu yaklaşımda insan, zamanı dışarıdan ölçen bir özne olmaktan çıkar; zamanın içinde akan bir varlık hâline gelir. Zaman durmayan bir akıştır ve insan bu akışın şartlarına uymak zorundadır. Kaplan (2014, s. 143)'ın da belirttiği üzere, Tanpınar'ın bir özelliği, zamanı bütüncül bir yaklaşımla ele alması ve her meseleyi tarihi bir perspektif içinde düşünmesidir. Böylece dün, bugün, yarın cem olmuş, birleşmiştir. Anı yaşarken, çağrışımlar yoluyla geçmişi de ana taşımak mümkündür. Bir devamlılık söz konusudur. Bu yaklaşım, Sabri Tandoğan'ın hayat ve eğitim anlayışıyla da örtüşür. Tandoğan'a (2013a, s. 88) göre zaman, soyut bir kavram değil; insanın söz, davranış ve hâl ile anlamlandırdığı bir imkân alanıdır. Önemli olan o an içinde yapılması gerekeni yapmaktır. Bilgi, zamanda yaşanmadıkça, hayata taşınmadıkça değer kazanmaz. Tandoğan (2009a, s. 58) düşüncesinde insan, geçmişte takılı kalan ya da geleceğe kaçan değil; bulunduğu ânı sorumluluk bilinciyle yaşayan bir şahsiyet olarak inşa edilir. Bu yönüyle onun yaklaşımı, Tanpınar'ın şiirsel sezgisi ile tasavvufun metafizik derinliğini, hayat pratiğinde buluşturan bir çizgiye sahiptir.

Türk edebiyatının önemli isimlerinden Ahmed Hamdi Tanpınar, modern Türk edebiyatının gelişiminde hem estetik hem de kültürel birikimi temsil eden bir yazardır. Eserlerinde zaman, kültür, birey-toplum ilişkisi ve insanın iç dünyası üzerine derin gözlemler yapar. Tanpınar'ın roman ve denemelerinde, geçmişle bugün arasında köprü kuran, bireyin kimlik ve kültür arayışını sorgulayan, anlayışını güçlendiren bir bakış açısı mevcuttur. Tanpınar'ın şiirlerinde zamanın dışına çıkmak temâyülü vardır. Bunun tezahürü ise rüya, hayal, hülya, güzellik temalarını kullanmasında ortaya çıkar. Kaplan (2013, s. 103-105) bu durumu Tanpınar'ın, şiir sanatında şekil ile mükemmeliyet arasında bir ilişki kuran şairin, sanat yoluyla sonsuzluğa ulaşma arayışı

[2] Araştırmada, Tandoğan ile yapılan görüşmelerden elde edilen ve yayımlanmamış notlar da kullanılmıştır.

olduğunu belirtir. Güzellik ona göre insanı ebedi mutluluğa götüren bir vasıtadır. "Güzellik, onu hayata, kâinata, varlığa bağlayan en yüksek kıymettir."

Güzelliği hayatın her alanına teşmil edilmesi gereken bir olgu olarak gören Tandoğan'a (1994a, s. 22) göre de "güzellik kâinatın altın anahtarıdır... güzellik kavramının doğup gelişmesi için ilk şart, kalp temizliği, zarafet, incelik, sevgi, saygı ve hayret duygusudur." Güzel bir davranış, güzel bir selâm vermek, işini güzel yapmak, güzel konuşmak, güzel yemek pişirmek...vb. Tandoğan'ın düşünce dünyasında hayata anlam katan önemli şeylerdir. Tandoğan'a (1994a, s. 34) göre "günlük hayatın patırtı, gürültüsü, insana varlığın ihtişamını unutturuyor. Ancak mânevî değerlerle, güzelliklerle, sanatla yeniden asıl kaynaklarla karşılaşıyor ve yeniden duymaya, düşünmeye, hissetmeye, ürpermeye, sonsuzluğa ulaşmaya başlıyoruz."

Mehmet Kaplan'ın (2014a, s. 84) çeşitli dergilerde yer alan yazılarının, vefatından sonra öğrencileri tarafından bir araya getirilip, *Edebiyatımızın Bahçesinde Dolaşırken* adlı yayınladıkları kitapta, aynı zamanda Kaplan'ın asistanlığını yaptığı Tanpınar'ı anlattığı yazılardan birinde, hocasının derin kültüründen bahseder ve şöyle der; "Bugün, kültürünü derinleştirmek isteyen Türk gencine tavsiye ettiğim şahsiyetlerin başında Tanpınar gelir. Onu dikkatle okuyan enginlere açılır ve daha ötelere gider. Zira Tanpınar'ın başlıca özelliği, kendisini okuyanları iyi bir rehber gibi, büyük kaynaklara, tarihe, tabiata, sanata ve Tanrı'ya götürür." Kaplan, Tanpınar'ın, ısrarla üzerinde durduğu üç kavramdan bahseder; birincisi dil, ikincisi hayat tecrübesi, üçüncüsü ise mükemmelliyettir.

Sabri Tandoğan, Tanpınar'ı hem edebî üslubu hem de kültürel birikimi açısından örnek bir şahsiyet olarak görmüştür. Tandoğan'a göre Tanpınar, bireyin estetik duygusunu geliştirmenin yanı sıra, geçmişten gelen kültürel değerleri günümüzle bütünleştirerek toplumun ortak belleğini zenginleştirir. Bu yaklaşım, Tandoğan'ın eğitim anlayışında "kültürel bilinç ve estetik duyarlılığın eğitimin ayrılmaz bir parçası" olduğu anlayışını pekiştirir

2.4.5.1 Tanpınar, Heidegger ve kuantum zaman anlayışı arasında bir bağlantı

Tanpınar'ın zamanı "yekpare, geniş, parçalanmaz bir akış" olarak ele alması, modern fiziğin klasik zaman anlayışını sorgulayan yaklaşımlarıyla dikkat çekici bir paralellik taşır. Klasik fizikte zaman, mutlak, doğrusal ve evrensel bir ölçü olarak kabul edilirken, kuantum fiziği ile birlikte bu anlayış köklü biçimde sorgulanmıştır. Kuantum düşüncesinde zaman, gözlemciden bağımsız, tekil ve mutlak bir gerçeklik olmaktan ziyade; ölçüm, ilişki ve süreçle anlam kazanan bir boyut olarak ele alınmaktadır. Benzer şekilde tasavvuftaki "ân" bilinci de modern fiziğin ulaştığı kuantum düşüncesiyle bir paralellik arz eder. Kuantum fiziği, klasik Newtoncu evrende kabul edilen mutlak zaman ve mutlak mekân anlayışını reddeder. Heisenberg'in (2014) belirsizlik ilkesiyle birlikte, evrende gözlemlenen gerçekliğin gözlemciden bağımsız olmadığı ortaya konulmuştur. Bu bağlamda zaman, dışsal ve nesnel bir akış olmaktan ziyade, ilişkisel ve bağlama bağlı bir boyut kazanır. Tasavvuf düşüncesinde (Tandoğan, 2003b) hakikat, geçmiş ve geleceğin soyut tasarımlarında değil, yaşanan ânın idrakinde tecelli eder. İnsan, anı bilinçle yaşadığı ölçüde varlıkla sahih bir ilişki kurabilir. Tanpınar'ın "Yekpare, geniş, parçalanmaz an" olarak nitelediği zaman anlayışı da bu sezgisel bütünlüğe işaret eder.

Benzer biçimde Heidegger (2008), zamanı saatle ölçülen nesnel bir büyüklük olarak değil, insanın varoluşunu mümkün kılan ontolojik bir ufuk olarak değerlendirir. Heidegger'e göre zaman, insanın dünyada-oluş (dasein) tarzı içinde anlam kazanır; dasein statik bir madde değil, her zaman zaten kendi endişeleri, ilişkileri ve tarihi olan bir dünyada yer alan dinamik bir varoluş biçimidir (Yurtoğlu, 2024, s. 55). Geçmiş, şimdi ve gelecek, mekanik bölümler değil, varoluşun iç içe geçmiş boyutlarıdır. Bu yaklaşım, Tanpınar'ın şiirinde dile getirdiği "ne içindeyim zamanın / ne de büsbütün dışında" (Tanpınar, 2015) ifadesiyle örtüşen bir zaman tasavvurunu çağrıştırır.

Sabri Tandoğan'ın düşüncesinde ise bu yaklaşım teorik bir düzlemde kalmaz; hayatın içine taşınır. Tandoğan'a (2013a, s. 88) göre "Bir işi yapabilmek için en müsait zaman içinde bulunulan andır." böylece insan, zamanın içinde savrulan değil, ânı sorumluluk bilinciyle inşa eden bir varlıktır. Kuantum düşüncesinde gözlemcinin rolü ne kadar belirleyiciyse, Tandoğan'ın ahlâk ve eğitim anlayışında da insanın niyeti, farkındalığı

ve yaşantısı o denli belirleyicidir. Bu yönüyle kuantum fiziğinin ortaya koyduğu yeni evren tasavvuru bu yönüyle, tasavvufun hikmet merkezli insan anlayışıyla ve Tandoğan'ın (1994a, s. 49) yaşama sanatıyla örtüşen bir düşünsel zemin sunar. Kuantum düşüncesinde de zamanın tek yönlü ve mutlak bir akış olarak ele alınması problematize edilir. Bazı kuantum yorumlarında, zamanın olaylardan bağımsız bir zemin değil, olaylar arası ilişkilerden doğan bir sonuç olduğu vurgulanır. Bu bağlamda zaman, dışarıdan akan bir nehir olmaktan ziyade, varoluşla birlikte tecrübe edilen bir süreç olarak anlaşılır. Tanpınar'ın zamanı parçalanamaz bir bütün olarak kavrayışı, Heidegger'in varoluşsal zaman anlayışı ve kuantum düşüncesinin ilişkisel zaman tasavvuru arasında, disiplinler arası bir düşünce yakınlığı kurmak mümkündür.

Bu üç yaklaşımda da ortak olan nokta, zamanın insan bilincinden ve yaşantısından bağımsız, mutlak bir nesne olarak ele alınmasına yönelik eleştiridir. Tanpınar edebiyat yoluyla, Heidegger felsefe aracılığıyla, kuantum düşüncesi ise fizik üzerinden zamanı yeniden düşünmeye davet eder. Böylece zaman, yalnızca ölçülen değil; yaşanan, anlamlandırılan ve varoluşla birlikte şekillenen bir gerçeklik olarak ortaya çıkar.

Sonuç olarak Tanpınar, zamanı estetik ve felsefî bir sezgiyle kavrarken; tasavvuf bu sezgiyi metafizik bir bilinç hâline dönüştürür. Sabri Tandoğan ise bu iki yaklaşımı, gündelik hayatın içine taşıyarak zamanın ahlâkî ve eğitsel bir sorumluluk alanı olduğunu ortaya koyar. Böylece zaman, yalnızca akan bir süre değil; insanın kendini gerçekleştirdiği bir hikmet zemini hâline gelir.

2.4.5.2 Türk şiiri ve Tandoğan'ın hafızasında yer eden şairler

Tandoğan'ın (2003, s. 157) düşünce ve eğitim anlayışında şiirin özel bir yeri vardır. Ona göre şiir, yalnızca estetik bir sanat değil; aynı zamanda insanın ruhunu, hayal gücünü ve değer dünyasını besleyen önemli bir kaynaktır. Ona göre "Şiir, saf ve hayran kalplerin sesidir...insanı yeniden varoluşun çılgın heyecanına götüren bir mucizedir... şiir, bizde uyuyan, bilinçaltında kalan duyguları uyandırır ve besler. Bize hayatı, dünyayı ve insanları sevdirir." Türk şiirinin derinliklerinde hem bireysel duygular hem de toplumsal bilinç mevcuttur. Bu sebeple, Tandoğan şiiri bir "terbiye aracı" olarak görmüş, insanın iç dünyasını yüceltmede ve dış dünyanın olumsuz

etkilerinden arındırmada, temizlemede şiirin rolüne vurgu yapmıştır. Hafızasında binlerce şiir barındıran Tandoğan, insanın kendini tanımasını sağlayan en önemli etkenin şiir olduğuna dikkat çeker. Onun düşüncesinde, şiire uzak olanlar, insana da yabancı kalırlar. Çünkü şiir, insanın duygu dünyasının, inceliklerinin ve derinliklerinin en saf ifadesidir. Şiirden uzaklaşmak, insanın kendi iç dünyasından, yani özünden kopması anlamına gelir. Bu nedenle Tandoğan, şiiri sadece bir sanat dalı olarak değil, insanın kendini tanıma ve olgunlaştırma aracı olarak görmektedir.

Tandoğan'ın hafızasında özellikle -dünya edebiyatının yanı sıra- Divan edebiyatı şairleri ve Cumhuriyet dönemi şairleri önemli bir yer edinmiştir. Niyazi-i Mısrî, Fuzûlî, Bâkî, Nedîm ve Şeyh Galib gibi klasik şairlerin eserlerinde bulunan derin anlamlar, onun manevi ve kültürel birikimini beslemiştir. Aynı zamanda Türk şiiri ise Tandoğan'ın günlük hayatında vazgeçilmez bir yere sahiptir. Mehmet Âkif Ersoy, Yahya Kemal Beyatlı, Necip Fazıl Kısakürek, Ahmet Haşim, Ziya Osman Saba, Attila İlhan, Özdemir Asaf, İlhan Berk, Gülten Akın, Fazıl Hüsnü Dağlarca gibi modern dönemin güçlü şairlerini de Tandoğan, derin bir ilgiyle takip etmiştir. "Her gün Türk şiirinin sularında yıkanmak bana sonsuz mutluluklar veriyor" (Tandoğan, 1994, s. 80) ifadesi, onun şiire duyduğu derin sevgiyi ve bağlılığı yansıtmaktadır.

Hayatın her ânını estetik bir duyarlık ve incelikle yaşayan Tandoğan'a göre hayatın her anının bizden estetik bir duyarlık beklediğini ifade eder. Bu bağlamda Tandoğan'ın hayatında şiir sadece bilinen bir şey olmaktan çıkıp yaşanan bir hâle dönüşüyor.

Tandoğan (2018, s. 25), Mehmet Âkif'in şiirlerinde gördüğü iman, vatan sevgisi ve ahlakî tavrı; Yahya Kemal'in eserlerinde yer alan tarih ve medeniyet bilincini; Necip Fazıl'da ise hakikat arayışını ön plana çıkarmıştır. Ona göre, şiir bir milletin ruhunu ve kimliğini en iyi yansıtan aynadır ve gençlerin bu aynadan bakarak kendi kimliklerini tanımaları gerekir. Tandoğan (2003, s. 157), güzel sanatların diğer dallarıyla birlikte, şiirin de aynı zamanda insanın duygu ve düşüncelerinde bir nizam, düzen oluşturduğunu belirtir. Üzüntülerin veya sevinçlerin şiir aracılığıyla ifade edilmesi, denge işlevi olarak tezahür etmektedir. O bakımdan şiirsel yolla duyguların ifade edilmesi insanı iç üzüntülerinin altında ezilmekten kurtarır. Bu bakış açısıyla şiir, Tandoğan'ın eğitim anlayışında yalnızca bir edebî tür değil, aynı zamanda bireyi ve

toplumu inşa eden bir kültürel değer olarak önem taşımaktadır. İnsanı tanımada, anlamada, insan bilinmezini çözmede yardımcı olan şiirdir. Şairler, sezgileriyle bilinmeyenlere ışık tutarlar. Tandoğan (2003, s. 158), Yunus'un şiirlerinin, insanın bütün bilinmeyen yönlerini göstermekte olduğunu belirtir ve Şiirin kaynağının insanın içinde olduğuna dikkat çeker. Bu çerçevede şiir, insanın iç dünyasının bir yansıması olarak tezahür etmekte ve insanın kendini bilmesini ve görmesini sağlayan bir ayna olmaktadır.

Tandoğan (1994a, s. 79), Cemil Meriç ve Yusuf Ziya Ortaç gibi yazarları Türkçenin "virtüözleri" olarak nitelendirerek, dilin ifade gücüne ve estetik boyutuna verdiği önemi ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, onun edebi yönelimleri yalnızca bireysel bir beğeni meselesi değil, aynı zamanda düşünce ve eğitim felsefesini besleyen önemli kaynaklardır. Nitekim Tandoğan, Türk diline derin bir hâkimiyete sahiptir. Onun üslubunda Türkçenin zengin ifade gücü, incelikleri ve ahenkli yapısı açıkça görülmektedir. Yazılarında ve konuşmalarında dili sade, akıcı ve etkili bir şekilde kullanarak hem halkın anlayabileceği yalınlığı hem de edebî bir derinliği bir arada sunmuştur. Türkçeye duyduğu sevgi ve saygı, dilin millî kimliğin temel unsurlarından biri olduğuna dair inancını da yansıtmaktadır. Bu bakımdan Tandoğan'ın eserleri, yalnızca düşünce ve felsefî yönüyle değil, aynı zamanda Türkçenin ifade imkânlarını en güzel biçimde sergilemesiyle de ayrı bir değer taşımaktadır.

3. TANDOĞAN'IN EĞİTİM FELSEFESİNİN TEMELLERİ

Sabri Tandoğan'ın eğitim anlayışı hem kişisel hayat tecrübelerinden hem de içinde yetiştiği kültürel çevreden beslenen özgün bir felsefî çerçeve sunmaktadır. Onun düşüncesinde, bireyin eğitimi aileyle başlayıp, yakın çevresiyle birlikte genişleyen ve okul, esnaf, komşuluk ilişkileri gibi toplumsal unsurlarla da doğrudan ilişkilidir. Çocukluk hatıralarında yer alan bakkal ve şekerci amca örnekleri, eğitim sürecinde toplumsal sorumluluğun ve manevi değerlerin önemini vurgulamaktadır. Bununla birlikte Tandoğan (2009, s. 69), yalnızca geleneksel değerleri aktarmakla yetinmeyip, bireyin akıl ve gönül bütünlüğünü koruyarak eleştirel düşünce geliştirmesi gerektiğini de dile getirmektedir. Ona göre insan, maddî ve manevî yönleriyle bir bütün olarak kavranmalı; eğitim, bu bütünlüğü koruyarak bireyi hem içsel tefekküre hem de toplumsal sorumluluğa hazırlamalıdır.

Tandoğan'ın (2006c, s. 122) eğitim felsefesinin temelinde sentez düşüncesi önemli bir yer tutmaktadır. Bütüncül bir yaklaşımla ele aldığı bu sentez, İslâm'ın tevhidi bakış açısına dayanmaktadır. Moderniteyle birlikte maddeyle mânânın bölünmesi 18. yüzyıla dayanıyor. Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri 18, yy'da kaleme aldığı *Marifetnâme* (2013) adlı eserinde, "İslâm toplumunun gidişi beni düşündürüyor. Medreselerde ilim tahsili sadece mânevi ilimlere yönelik oldu. Cebir, astronomi, kimya, felsefe artık okutulmuyor. Bu çok tehlikeli bir hâl." diyordu ve *Marifetnâme* adlı eserini bu kaygıyla kaleme almıştır (Hakkı, 2013'den akt. Tandoğan, 2018, s. 120).

Tandoğan (2006a, s. 74) ve Tandoğan (2009a, s. 52) insanı bütüncül bir varlık olarak her yönüyle tanımaya çalışmıştır. Ona göre insanı tanımak ve anlamak kolay bir süreç değildir. Bu, büyük bir sabır, dikkat, saygı ve sevgi temelli bir yaklaşımı gerektirir. Ona göre gerçek eğitim, insanın doğasına aykırı yöntemlerle değil, insanın içsel yapısına, psikolojik ve manevi yönlerine uyumlu bir sistem içinde gerçekleşmelidir. Bu nedenle eğitim, bireyin yalnızca zihinsel gelişimini değil, duygusal, ahlâkî ve ruhsal bütünlüğünü de kapsamalıdır.

Bu çerçevede Tandoğan'ın eğitim felsefesinin temelleri; Sentez Anlayışı, İnsanı Bütüncül Olarak Tanıma Arayışı, Tefekkür ile Toplumsal İlişkilerin Dengesi, Değerlerin Toplumsal Bütünleşmeye Katkısı, Değerler ile Eleştirel Düşüncenin Sentezi ve Aile Kökeni ile Kültürel Miras bağlamında ele alınmıştır.

3.1 Sabri Tandoğan'ın Eğitim Felsefesinde Sentez Anlayışı

Tandoğan'ın (2006c, s. 123) eğitim anlayışının bir diğer boyutu, kültürel sentez ilkesidir. Yetiştiği ortam onun kişiliğinde Batı'nın akılcı yaklaşımı ile Doğu'nun manevi değerlerini bir araya getirmesine imkân sağlamıştır. Bu kültürel miras, eğitim anlayışına da yansımış; Tandoğan, eğitimi Doğu'nun doğruluk, incelik ve edep dolu kalbi ile Batı'nın bilimsel rasyonalitesini, aklı bütünleştirebilen bir anlayış üzerine inşa etmiştir.

Tandoğan (1994a, s. 2-31)'a göre insan ne yalnızca bir tez ne de bir antitezdir. İnsan, maddî ve manevî varlığı kendi bünyesinde birleştiren bir sentezdir. Hayatın ve varoluşun diyalektiğinin de pozitif ve negatif kutuplardan meydana gelen bir sentez olduğunu ileri sürmektedir. Bu anlayışta sentez, iki farklı boyutta kendini gösterir. Birincisi, insanın kendi varlık alanıyla ilgili olan içsel sentezdir. Bu sentez, insanın akıl ile gönül, madde ile mana, bilinç ile sezgi gibi karşıt unsurları dengeye kavuşturmasını ifade eder. Kişi, bu içsel dengeyi kurduğunda olgunluk ve huzura erişir. İkincisi ise insan ile toplum arasındaki kültürel sentezdir. Tandoğan'a (2011a, s. 7) göre birey, yalnızca kendi iç dünyasında değil, içinde yaşadığı toplumun kültürel, tarihî ve manevî değerleriyle de uyum içinde olmalıdır. "Fert toplum vücudunun hücresidir. İlim ve din ayrılığı yoktur. Birbirlerini tamamlar, bütünleşirler." Bu yaklaşım, kültürel sentezi Doğu'nun maneviyatı ile Batı'nın akılcılığını bütünleştiren bütüncül bir anlayış olarak konumlandırmaktadır.

Tandoğan (2006c, s. 124), "yerine göre Batılı gibi aklı, yerine göre Doğulu gibi gönlü ön plana almak" gerektiğini vurgulayarak, bu iki dünyanın dengelenmesiyle hakikatin kavranabileceğini insanın ruh ve akıl sağlığını bütünleştirebileceğini belirtir. Tandoğan'a (1994a, s. 2) göre hayatın ve varoluşun diyalektiği; tıpkı doğadaki zıtlıklar gibi pozitif ve negatif unsurların uyumlu birlikteliğinden oluşur. Bu anlayış insanın

tüm boyutlarıyla bir bütün olduğunu vurgulayan, bütüncül bir varlık tasavvuruna, "Tevhid" inancına işaret eder. İnsan ancak akıl-gönül, maddî-manevî yönlerinin uyumlu birliğini, denge içinde geliştirebildiğinde kâmil insan olacaktır.

Sabri Tandoğan'ın düşünce dünyasının kökleri hem Doğu'nun manevi mirasından hem de Batı'nın akılcı ve eleştirel yaklaşımından beslenmiştir. Bununla birlikte Yunus Emre'ye duyduğu derin bağlılık, onun kişiliğinde ve fikirlerinde iki kültürün de uyumlu bir sentez hâlinde birleşmesine zemin hazırlamıştır. Doğu'dan aldığı değerler; sevgi, incelik, gönül terbiyesi ve maneviyat ile şekillenirken, Batı'dan edindiği kazanımlar ise rasyonel düşünce, eleştirel yaklaşım ve bilimsel bakış açısı olmuştur.

Tandoğan'a (2006c, s. 123) göre dünya bir insan vücudu gibi düşünüldüğünde, Avrupa, insanlığın beyni, Asya ise kalbidir. Bu iki unsurun ortasında, her ikisini birbirine bağlayan bir köprü olarak Anadolu yer almaktadır. Sağlıklı bir vücutta kalp ve beyin birbirini tamamladığı sürece sağlıklı bir bütünlük oluşur. Ancak biri diğerine üstün tutulduğunda denge bozulur. Tandoğan (2011a s. 87), günümüz dünyasında bu dengenin kaybolduğunu, beyin ve kalp sentezinden uzak insan tiplerinin, toplumların ve sistemlerin ortaya çıktığının görülmekte olduğunu belirtir: Bir kesim, "biz gönül adamıyız" diyerek maddeye ve dünyaya ilgisiz kalırken; diğer kesim, "madde her şeydir" anlayışıyla mânâ ve ahiret kavramlarını reddetmektedir. Her iki yaklaşımın da insanı tek yönlü, mutsuz ve huzursuz kılmakta olduğuna dikkat çeker. Tandoğan'a (2011a, s. 88) göre insanın kemâle ermesi, ancak madde ile mânâyı, akıl ile gönlü, beyin ile kalbi denge içinde yaşatabilmesiyle mümkündür. Madde Allah'ın nurunun tekâsüf etmiş hâlidir. Mânâ ise Allah'ın nurunun letâfet hâlindeki şeklidir. Madde ve mânâ bölündüğü müddetçe insan, doğasındaki o yaşama sevincine ulaşamayacaktır.

Benzer şekilde Gazâlî (2013'den akt. Demircioğlu, 2015, s. 68), insanın kemâlini akıl ile kalbin birlikteliğinde bulur; akıl, hakikati kavrarken kalp onu yaşatan merkezdir. Aklı çok önemsemesine rağmen onun da sınırları olduğunu belirtir. Aklın ulaşamadığı çizgide, hastaların kendilerini tabiplere teslim etmeleri gibi Nübüvvete teslim olmaları gerektiğini anlatır. Tandoğan'ın (2011a, s. 8) düşüncesi de bu yaklaşımı çağrıştırır: Akıl ile gönlün, madde ile mânânın, bilgi ile inancın sentezi insanın hem bireysel olgunluğunu hem de toplumsal barışı sağlayan temel dengedir. Ona göre "Bütün

olumsuz düşüncelerin, kızgınlıkların, hırçınlıkların, nefretlerin, insanın kendisine de başkasına da zarar veren davranışların ardında gizlenen sebep, bütünlüğe ulaşamamak, birliğe varamamak, tevhitten uzak yaşamaktır.

Tandoğan'a (2006c, s. 122-125) ve Tandoğan (2011c, s. 55-56) göre insanlık kültür tarihinde sentezin en güzel örneği Resulullah'ın (sas) yaşantısında görülmektedir. Bu sentezi yeniden kuracak olanlar Anadolu'dan yetişecek gerçek aydınlardır. Onlar, Yunuslar'ın, Mevlânâlar'ın, Erzurum'lu İbrahim Hakkı'ların, Şeyh Şaban-ı Veliler'in torunları, bu sentezi kuracaklardır. Malatya'lı Niyâzi'nin, Ankara'lı Hacı Bayram'ın yaptığı gibi muhteşem bir sentezle dış ile içi, madde ile mânâyı, bâtın ile zâhiri birleştireceklerdir.

Yunus Emre'de gönül ve akıl birlikte hareket eder. *Risaletü'n Nushiyye*'de Emre (2020'den akt. Tatçı, s. 75) nefsin aklın yardımıyla verdiği mücadeleyi ele alır. Bu eserde nefis, pişmanlık duyup akla müracaat ederek levvâmeden mülhimeye yükselir ve Rahmânî ilhamlar alabilecek bir mertebeye erişir. Anadolu irfanı, akıl ile gönlü bir terazi hassasiyetiyle dengede tutmayı öğrenmiş ve bu yaklaşım kültürel bir miras hâline gelmiştir. Günümüzde bu değerlerden uzaklaşıldığı için köklerimize dayanan bu bütüncül ve tevhidî anlayışa yeniden yönelmek bir aydınlanma yolu olarak görülmektedir. Bu yaklaşım, Tandoğan'ın eğitim anlayışında da doğrudan görülmektedir. Tandoğan'a (2011, s. 142) göre dinden sevgiyi, felsefeyi, estetiği çıkarırsanız geriye hiçbir şey kalmaz. Zira onun felsefesinde de akıl ile gönlün birlikteliği bireyin hem zihinsel hem de manevi bakımdan gelişiminin temel şartı olarak kabul edilmektedir. Tandoğan (2006a, s. 87), Tandoğan (2009a, s. 15) ve Tandoğan (2009b, s. 45), o büyük sentezin kaynağının, Resulullah'ın (sas) gösterdiği tevhid yolundan başka bir şey olmadığını ifade eder. "Madde ile mânâ, ruh ile beden, iç dünya ile dış dünya, kadın ile erkek arasında, Hz. Peygamber'in getirdiği ilâhi tevhid; bütünlüğü sağladı, dengeyi kurdu." Ancak, Onun yol göstermesiyle insanlık kültür tarihinde en büyük devrim olmuş, insanlar ıstıraplarından kurtulup, huzura ve mutluluğa kavuşmuşlardır. Bugün bu anlayıştan uzaklaşıldığı için insanlar hayatı bölüyorlar. Oysa tevhidin ışığında ve güzelliğinde yaşamak, problemleri çözecektir.

Bu sentez, Tandoğan'ın eğitim anlayışının temelini oluşturmuştur. Tandoğan'ın eğitim felsefesi, iki medeniyetin ortak zenginliklerini harmanlayan özgün bir bakış açısını yansıtmakta ve bu bağlamda muhammedî Tevhid anlayışını da ortaya koymaktadır. Eğitim böylece insanı kemale erdirme sanatı olarak değerlendirilebilir. Bu yaklaşım, insanın hem zihinsel hem de ruhsal yönlerini geliştirmeyi hedefleyen bütüncül bir eğitim anlayışına işaret eder. Böylece gönül terbiyesi ile eğitimde bilgi kadar; erdem, sevgi, şükür, sorumluluk ve kanaat gibi ahlaki değerlerin de aktarılması zorunlu bir hâle gelmektedir.

Toplumsal düzeyde ise Tandoğan, kültürel sentez eğitimini önemser. Birey hem kendi medeniyetinin köklerinden beslenmeli hem de çağdaş dünyanın bilimsel ve kültürel birikimlerine açık olmalıdır. Bu sentez ne körü körüne gelenekçilik ne de kimliksiz bir modernleşmedir; aksine, kendi değerleriyle çağı uzlaştıran bir bilinç düzeyidir. Tandoğan'ın eğitim felsefesi bu yönüyle, millî ve evrensel değerlerin birleştiği bir sentez hedefler.

Sonuç olarak, Tandoğan'ın eğitim anlayışında sentez, yalnızca felsefi bir kavram değil; insanı, toplumu ve eğitimi kuşatan bir yaşam ilkesidir. Bu anlayış, bireyin iç huzuru ile toplumsal uyumun bir arada mümkün olduğunu vurgulayan, bir eğitim felsefesine dayanır.

3.2 Garaudy'nin Gelecek Tasavvuru ile Tandoğan'ın Sentez Anlayışının Karşılaştırmalı Analizi

Garaudy ve Tandoğan, farklı düşünce geleneklerine mensup olmalarına rağmen, modern dünyanın yaşadığı anlam ve değer krizine karşı "sentez" fikrini merkeze alan yaklaşımlar geliştirmişlerdir. Garaudy, özellikle Batı'nın rasyonalist birikimi ile Doğu'nun manevî değerlerini uzlaştırmayı hedefleyen bir gelecek tasavvuru ortaya koyarken; Tandoğan'da benzer şekilde, eğitim anlayışı çerçevesinde akıl ile inancı, ilim ile hikmeti bütünleştiren bir sentez düşüncesi geliştirmiştir. Bu bağlamda her iki düşünürün yaklaşımı, insanı bütüncül olarak ele alma ve medeniyetler arası bir denge kurma arayışında kesişmektedir. Bu bölümde, Garaudy'nin sentez düşüncesi ile Tandoğan'ın sentez anlayışı karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Marsilya'da dünyaya gelen, 1952 yılında Sorbonne Üniversitesinden felsefe; 1954 yılında SSCB Bilimler Akademisinden doktor ünvanını alan ve bir dönem Marksist İnceleme ve Araştırma Merkezi müdürü olan Fransız düşünür Roger Garaudy (2020), İslâm'ı objektif, önyargısız bir şekilde araştırmış, incelemiş ve "*Geleceğimizde İslâm Var*" adlı eserini kaleme almıştı. Tarafsız bir entelektüel bakış açısıyla kaleme aldığı bu kitap büyük yankı uyandırmış ve nice insanların gönlü İslâm'a ısınmıştır. Bu kitabı okuduktan sonra İslâm'ın güzelliğini ilk olarak fark edenler bu dinin getirdiği bütün insanlığı kucaklayan anlayışa, sosyal adalete hayran olmuşlardır. Tabii her zaman olduğu gibi bunun önüne de set çekmek isteyen mihraklar olmuş, kitaplar topluca alınıp, daha geniş kesimlerin eline geçmesi engellenmiştir.

Kitabına "Hoş geldin İslâm!" ifadesiyle başlayan Garaudy (2020, s. 20), "Geçmişimizden çok daha fazla geleceğimize yön verecek bir İslâm var karşımızda" diyerek, insanlığı İslâm'ı yeniden anlamaya çağırır. Ona göre bu çağrı, yalnızca entelektüel bir arayış değil, modern dünyanın içine sürüklendiği çıkmazlardan kurtuluşun da anahtarıdır. Garaudy, Batılı insanın yaşadığı değer boşluğunun ancak İslâm'ın sunduğu ahlaki ve metafizik temellerle aşılabileceğini savunur. Garaudy (2020, s. 22), günümüzün en kritik meselesinin, Batı'nın kontrolsüz büyüme anlayışının ve insanlığı uçuruma sürükleyen mitolojisinin kökten sorgulanması olduğunu belirtir. Ona göre bilimsel-teknolojik ilerleme ile hayatın gayesi arasındaki bağ kopmuş, insanın ruhu ve toplumsal dengesini hesaba katmayan ideolojik temeller üzerine kurulan bu uygarlığın sorgulanması zorunludur. Modern insan, ürettiği teknik başarılar içinde gelişirken, anlam dünyasını ise yoksullaştırmıştır. Bu nedenle Garaudy (2020, s. 22-23), özellikle Rönesans'tan itibaren yazılan insanlık tarihinin yalnızca Batı eksenine yerleştirilmesini eleştirir. Tarihin bir ucunun görmezden gelindiğini ya da bilinçli biçimde silikleştirildiğini dile getirir. Ona göre Batı, Doğu uygarlığını ya küçümsemiş ya dışlamış, ya da yıkıma uğratmıştır. Bu durum iki yönlü bir sonuç doğurmuştur: Batı dışındaki toplumlarda maddi yoksunluk ve sömürü, Batı toplumlarında ise manevi yoksullaşma, değer erozyonu ve kimlik bunalımı meydana gelmiştir. Böylece dünya, maddi ve manevi uçurumlarla ikiye bölünmüştür. Garaudy (2020, s. 22), bu çıkmazın aşılması için Batı'nın tek yönlü monoloğunu sona erdirmesi, Doğu ve Batı medeniyetleri arasında sahici bir diyalog kurulması gerektiğini vurgular. Ona göre insanlığın sonraki hamlesi, üstünlük iddiası üzerine değil, değerlerin

buluşması üzerine kurulmalıdır. Bu diyaloğun merkezinde yer alması gereken en güçlü kaynak ise, insan onuru, adalet, denge ve barış ilkeleriyle İslâm'ın evrensel çağrısıdır.

Garaudy'nin bu tespiti yalnızca bir medeniyet eleştirisi değil, aynı zamanda bir eğitim felsefesi çağrısıdır. Rönesans'tan beri tarih anlatısının Batı merkezci biçimde kurgulanması, bilgi üretiminin de aynı tek yörüngeye mahkûm edilmesine yol açmıştır. Bunun sonucunda yoksul ülkeler maddi anlamda sömürülürken Batı toplumları da manevi köklerinden koparak ruhsuz bir bilgi üretimine sürüklenmiştir. Garaudy'e göre bu çıkmazdan ancak Doğu ile Batı'nın bilgi ve değer birikimini buluşturan, bilgiyi amaç değil anlam inşasının aracı olarak gören bir eğitim anlayışıyla çıkılabilir. Dolayısıyla İslâm'ın tevhid ilkesine dayanan bütüncü bakışı, bilim ile değer, madde ile mana, akıl ile kalp arasındaki uçurumu kapatarak yeni bir eğitim paradigmasının kapısını aralar. Bu yaklaşım, sadece bilginin niceliğini artırmayı değil, insanı inşa eden ahlâk, anlam ve sorumluluk boyutunu da yeniden merkeze taşır. Bu noktada Sabri Tandoğan'ın eğitim felsefesi, Garaudy'nin açmak istediği zihinsel kapının içinden ilerler. Tandoğan (2006c, s. 40), bilgi üretimi ile anlam üretimi arasındaki kopukluğa dikkat çeker ve modern eğitim sisteminin, insanı yalnızca teknik beceriler kazanan bir varlık olarak ele almasının, toplumsal çözülmenin temelini oluşturduğunu savunur. Ona göre eğitim: Bilimsel gelişmeyi ahlâkî olgunlukla, Akıl yürütmeyi kalbî idrakle, Bireysel başarıyı toplumsal sorumlulukla, Maddi ilerlemeyi mana ve değer inşasıyla birleştirdiğinde gerçek anlamına kavuşur.

Tandoğan'ın (2009a, s. 15) İslâm'ın tevhit anlayışına yaslanan bütüncül bakışı, Garaudy'nin önerdiği Doğu-Batı arasındaki bağlantının eğitim alanındaki somut karşılığıdır. Ona göre tevhid fikri, parçalanmış modern bilginin dağınık evrenine anlam kazandıran ana ilkedir; eğitim ise bu ilkenin toplumsal hayata aktarıldığı temel süreçtir. Bu bakımdan Tandoğan'ın bireyi modern pedagojiyi yeniden düşünmeye; insanı çok boyutlu bir varlık olarak görmeye çağırdığı söylenebilir. Böylece her iki düşünür, insanlığı krize sürükleyen tek yönlü modernleşmeye karşı, insanlığın ortak mirasını, değerleri ve hakikati buluşturmayı hedefler. Eğitim, bu buluşmanın en etkili yoludur.

Tandoğan'ın (2006c, s. 122-125) "sentez düşüncesi" Garaudy'nin arayışını tamamlayan önemli bir kavramsal çerçeve sunar. Tandoğan, modern eğitim ve düşünce dünyasında karşı karşıya getirilen Doğu-Batı, akıl-kalp, bilim-maneviyat ikiliklerinin, insanlığın hakikat arayışını zayıflattığını belirtir. Ona göre hakikat parçalanmış değildir; parçalanan, modern insanın bakışıdır. Bu nedenle Tandoğan, varlığı, bilgiyi ve eğitimi sentezci bir yaklaşımla yeniden düşünmeyi teklif eder. Bu yaklaşım, Doğu'nun değer merkezli insan tasavvuru ile Batı'nın akıl ve teknik kapasitesini çatıştırmak yerine birbirini tamamlayan bir bütünün parçaları olarak kavrar. Tandoğan'ın sentez düşüncesinde tevhid ilkesi, insanın hem maddi hem manevi boyutunu kuşatan bir sistem kurarak, eğitimin amaç ve yöntemlerini bütünlüğe taşır. Bu yönüyle Tandoğan, Garaudy'nin Batı'nın tek yönlü ilerleme mitine yönelik eleştirisini eğitim ve kültür alanında somut bir senteze dönüştürerek, insanlığın ortak bir bilgelik zemini üzerinde buluşabileceği fikrini temellendirmektedir. "Doğu ve Batı kültürlerinin sentezi" başlıklı aşağıda yer alan konuda bu husus daha derinlikli biçimde yer almıştır.

3.3 İnsanı Bütüncül Olarak Tanıma Arayışı

Tevhid ilkesini yaşamın her alanına yayan Tandoğan'ın (2009a, s. 65) eğitim anlayışında insanın bütüncül bir varlık olarak ele alınması temel bir yer tutmaktadır. Nitekim kendisi, tıp fakültesini insanı beden yönüyle tanıyabilmek için, felsefeyi insanı fikir yönüyle anlamak için, ilahiyatı insanı ruh yönüyle kavrayabilmek için ve hukuku da insanı sosyal yönleriyle tanıyabilmek için okuduğunu ifade etmektedir. Bu yaklaşım, onun eğitim felsefesinin yalnızca tek bir disiplinin dar bakış açısına dayanmadığını; aksine insanı hem fiziksel hem zihinsel hem ruhsal hem de toplumsal boyutlarıyla kavramaya yönelik çok disiplinli bir çerçeve sunduğunu göstermektedir. Bu nedenle Tandoğan'a (2013a, s. 37) göre başarının yolu hayatı ve insanları anlamaktan geçer. Onlarla sevgiye, saygıya, hoşgörüye ve samimi bir ilgiye dayanan, medeni bir iletişim kurmaktan geçer. İletişimin temeli ise iyi bir dinleyici olmaktır. Bir eğitmenin talebesini kazanmanın, onda ilgi ve merak uyandırmanın yolu da onlara edeple, saygıyla yaklaşmaktır.

Yunus Emre (Tatçı, 2023), “Hepisinden iyisi bir gönüle girmektir.” diyordu. Bir gönül insanı olan Tandoğan, Yunus Emre’nin bu mısrasını hayatına yansıtabilmiş nadir şahsiyetlerden biridir. İnsan gönlüne hitap ederek onların edep hududuna girmeyi başarmış ve bu sayede karşılaştıkları problemlere çözüm üretebilmiştir. Bunun temelinde, insanı bütün yönleriyle kavrayabilme ve tanıyabilme yeteneği bulunmaktadır. Nitekim Tandoğan’a (2009a, s. 69) göre insanı bütün yönleriyle tanımak, onu doğru anlamanın temel şartıdır. Bu bağlamda kendini tanımayan bir bireyin başkalarını sağlıklı biçimde anlaması mümkün değildir. Bu nedenle gerçek bir eğitici öncelikle kendini tanımalı, ardından insanı derinlemesine kavramalıdır. Ancak bu bilinç düzeyine ulaştığında öğrencilerini doğru şekilde eğitebilecek yetkinliğe sahip olabilir. Bu yönüyle Tandoğan’ın eğitim anlayışında kendini tanıma, insanı anlama ve başkalarına rehberlik edebilme arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır.

Tandoğan (2009a, s. 52) düşüncesinde insan hayatı doğumdan ölüme kadar bir bütünlük arz eder. Ona göre hayat, her anıyla anlam kazanan bir kompozisyon gibidir ve parçalanamaz bir yapıya sahiptir. Bununla birlikte birçok insan, özel hayatı ile resmî hayatını birbirinden ayırarak hayatı farklı bölümlere ayırma eğilimindedir. Tandoğan, bu yaklaşımın bir yanılgı olduğunu belirtir. Zira ona göre özel hayatında ahlâkî bütünlüğü sağlayamayan bir insanın resmî hayatında da gerçek anlamda dürüst ve tutarlı olması mümkün değildir. Aynı durum dünya ve ahiret ilişkisi için de geçerlidir. Dünya hayatını ahlâkî ilkelere uygun yaşamayan bir kişinin ahirette bunun karşılığını farklı şekilde beklemesi gerçekçi değildir. Nitekim Tandoğan, bu durumu “çiftçi toprağa ne ekerse onu biçer” benzetmesiyle ifade ederek insanın hayatının sonuçlarının kendi davranışlarıyla belirlendiğini vurgular. Bu yaklaşım, Tandoğan’ın insanı hayatın bütün alanlarında tutarlılık ve ahlâkî sorumluluk içinde değerlendiren bütüncül insan anlayışını yansıtmaktadır.

Aşırı stres ve kaygının bazı fiziksel hastalıklarla, özellikle de metabolik rahatsızlıklarla ilişkili olduğu tıpta bilinen bir gerçektir. Bu durum, insanın düşünce dünyası ile bedeni arasındaki etkileşimi açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim buradan hareketle, düşüncenin beden üzerinde yönlendirici bir etkisinin bulunduğu; olumlu düşüncenin sağlığı desteklediği, olumsuz düşüncenin ise çeşitli rahatsızlıklara zemin hazırlayabildiği söylenebilir. Bu bağlamda insanın aklı ile bedeni arasında güçlü bir

ilişki bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bireyin düşünce, söz ve davranışlarının bir bütün olarak hayatını etkilediği görülmektedir. Dolayısıyla insanı parçalı bir yapıda ele almak yerine, onu bütüncül bir varlık olarak değerlendirmek gerekmektedir. Nitekim Tandoğan'ın (2009a, s. 52) eğitim anlayışı da insanı zihinsel, bedensel ve manevi yönleriyle bir bütün olarak ele alan bu yaklaşımı esas almakta ve eğitimi, insanın tüm yönleriyle dengeli gelişimini hedefleyen bir süreç olarak değerlendirmektedir.

3.3.1 Bütüncül Bağlamda Manevi Terbiyenin Eğitime Dâhil Edilmesi

Tandoğan'a (2003, s. 19) göre insan, ruhu ve bedeniyle, içi ve dışıyla, madde ve mânâsıyla bir bütündür. Bu bütünlüğü bölmek, parçalamak; bir yönü savunup diğerine karşı çıkmak, geçmişte olduğu gibi her zaman insanı hüsrana uğratmaktadır. İnsanın gerçeği olan tevhid, bozulduğunda ve parçalandığında, huzurdan, mutluluktan ve hakikatten uzaklaşılmaktadır. Tandoğan'a göre, "İnsanın kendisine yapacağı en büyük kötülük, aklı ile gönlü arasına fesat sokmaktır." Bu bağlamda akıl ile gönül arasında bir zıtlık değil, tamamlayıcılık ilişkisi bulunmaktadır. Nitekim bu iki unsur, birbirini destekleyen ve anlam kazandıran iki temel kuvvettir. Bunlardan birini kabul edip diğerini dışlamak ise insanı tevhidî düşünceden uzaklaştırmaktadır.

Tandoğan (1994a, s. 83) eğitimde manevi boyutun ihmal edilmemesi gerektiğini vurgular. Ona göre bireyin yalnızca aklının değil, gönlünün de aydınlatılması, insan şahsiyetinin oluşumunda belirleyicidir. Manevi değerler göz ardı edildiğinde eğitim, bireyin ruhsal gelişimini eksik bırakacaktır. Bu nedenle eğitim, bilgiyle birlikte ahlâk, değerler ve bireyin gönül dünyasını zenginleştiren manevî ilkeleri de içermelidir. Tandoğan (1994a, s. 75), insanı insan yapan iki temel unsurun "akıl" ve "gönül" olduğunu vurgular. Ona göre, bu iki unsurun maddi ve manevî ilimlerin ışığında aydınlatılmasıyla birey gerçek anlamda gelişebilir. Eğitim yalnızca zihinsel bilgi aktarımı değil, aynı zamanda gönlün de eğitilmesi sürecidir. Akıl ve gönül bütünlüğü sağlandığında birey, içsel bir dengeye kavuşarak günlük yaşamına anlam katar. Bu yaklaşım, Tandoğan'ın eğitim anlayışının merkezinde yer alan önemli bir ilkedir. Akıl ve Gönül Tandoğan düşüncesinde iki kanatlı kuş gibidir. Sadece akılla bir yere varılamayacağı gibi gönül de tek başına yeterli değildir. Bu bağlamda Tandoğan

(1994a, s. 75) Mevlânâ'nın aklı ve gönlü en güzel şekilde birleştirdiğini, kâinata hem akıl hem de gönül gözü ile bakarak, bu iki âlemi en güzel biçimde birleştirerek, yepyeni bir uygarlık ve insan anlayışını ortaya koyduğuna vurgu yapar.

Tandoğan (2011c, s. 151), hayatı bir bütün olarak ele almak gerektiğini ifade ederken, kalbin de akılla uyumlu olması gerektiğine işaret eder. Günlük olaylarda, daima hayatı bütün olarak kavramak ve ona tevhidî yaklaşmak gerektiğini söylemektedir. Ona göre akıl, bir nurdur. İnsanın varlığını anlamlandıran ve onu olgunlaştıran temel unsurlardan biridir. Tasavvuf aklın yerini akla, gönlün yerini gönle bırakır. Bu bağlamda İslâm düşüncesinde yer alan "Aklı olmayanın dini de yoktur" prensibi, onun anlayışında önemli bir dayanak noktasıdır. Zira bu söz, dinin ve inancın ancak aklî idrakle desteklendiğinde anlam kazanacağını ortaya koyar. Akıl, kalple birlikte çalıştığında, insanı hem bilgiye hem de hikmete ulaştırır. Akılsız bir inanç kuru taklitten ibaret kalırken, aklın rehberliğinde şekillenen bir inanç bilinçli bir teslimiyet doğurur. Bu açıdan Tandoğan (1994a, s. 27), eğitimi, aklın, kalbin ve iradenin birlikte eğitilmesi süreci olarak görür. Onun bu yaklaşımı, Türk-İslâm irfan geleneğinde yer alan denge ilkesine ve akıl-kalp sentezi anlayışına dayanmaktadır.

Bu bağlamda Tandoğan'ın (1994a, s. 34) eğitim felsefesinde akıl ile gönül arasındaki denge önemli bir ilke olarak öne çıkmaktadır. Tandoğan'ın (2003, s. 89) aktardığı Shakespeare'in "Aklınızla gönlünüz arasına fesat sokmayınız" ifadesi, onun düşünce dünyasında sıklıkla vurguladığı temel bir yaklaşımı ortaya koymaktadır. Böylelikle insan, içsel bütünlüğünü sağladığında karşısında daha anlamlı ve daha güzel bir dünyanın şekilleneceği görülecektir. Bu yaklaşım, Tandoğan'ın (2003, s. 81) eğitim anlayışının merkezinde yer almaktadır. Ona göre "sağlık; ruhla beden, iç ile dış, zâhir ile bâtın, madde ile mânâ arasında kurulan dengenin sonunda ortaya çıkan bir durumdur." Bu bağlamda eğitim, yalnızca zihinsel bilgi aktarımından ibaret olmayıp aynı zamanda bireyin kalbini, değerler dünyasını, duygularını da aydınlatma ve düzene koyma sürecidir.

Günümüzde maddî başarı, büyük ölçüde hayatın nihai amacıymış gibi sunulmakta ve toplumsal bilinç bu yönde şekillenmektedir. Tandoğan (2009a, s. 66), bu durumu "başarı putu" kavramıyla eleştirerek, mânevî değerlerden uzaklaşmanın insanı yeni

putlar edinmeye sevk ettiğini ifade eder. Ona göre, mal mülk sahibi olmak, üst kademelere çıkmak başarı değildir. Önemli olan en iyi olmak değil, bir gün evveline göre daha iyi olmaktır. Bir zenginliğin asıl değeri miktarında değil, hangi yollarla ve hangi ahlâkî zeminde elde edildiğinde aranmalıdır. Başkasının haklarını gasp ederek kazanılan maddî imkânlar, gerçek anlamda bir gelişimi temsil etmediği gibi, toplumsal düzeyde zulmü derinleştiren bir işleve sahiptir. Bu sebeple Tandoğan, sahih bir toplumsal dönüşümün ancak mânevî terbiye ile mümkün olabileceğini vurgulamaktadır.

Tandoğan (2009a, s. 66), bireyin iç dünyasında kurduğu âhenk ölçüsünde hayatta huzur, sükûn ve uyum yakalayabileceğini vurgulamaktadır. Burada mânevî gelişim, ahlâkî ve etik bir olgunlaşmayı ifade eder. Onurlu bir hayat sürmek, helâlinden kazanmak ve başkalarının haklarına riayet etmek, insanın kalbini arındıran temel ilkeler olarak görülmektedir. Tandoğan'a (2003, s. 88) göre insanı gerçek anlamda insan yapan, bilginin rehberliğindeki akıl ile değerlerle yoğrulmuş kalbin birlikte işlemesidir. Bu yönüyle onun eğitim felsefesi, bireyin yalnızca bilgisel donanımını değil, aynı zamanda ahlaki ve manevi gelişimini de hedefleyen bütüncül bir perspektif sunmaktadır.

3.4 Aile Kökeni ve Kültürel Miras

Tandoğan'ın eğitim felsefesinin temellerini kavrayabilmek için, aile kökeni ve kültürel mirasının onun kişiliğine ve düşünce yapısına olan etkilerini ele almak önem arz etmektedir. Sabri Tandoğan, Avrupalı (Rodos'lu) bir anne ile Doğulu bir babanın çocuğu olarak dünyaya gelmiş, bu durum kişiliğinde Batı'nın akılcı yaklaşımı ile Doğu'nun duygusal, ahlâk ve manevi değerlerinin uyumlu bir biçimde birleşmesine zemin hazırlamıştır. Annesinden edebiyat, sanat ve aklın sentezi alanında birikim edinmiş, babasından aktarılan değerlerle ise Doğu kültürünün geleneksel unsurlarını içselleştirmiştir. Nitekim Tandoğan, babasının duygulu, fakat bunu aklıyla frenleyen bir karaktere sahip olduğunu vurgulamıştır.

Tandoğan'ın annesi Sabiha Hanım, henüz yedi yaşındayken, Rodos savcısı olan babasının silahını teslim etmediği için, Yunanlılar tarafından esir alınması üzerine,

uzak bir akrabasının yanında kalmıştır. Aile çok istekli olmasa da, babası serbest bırakılana kadar başka gidecek yeri ve kimsesi bulunmadığından burada barınmıştır. Sabiha Hanım, çocuk yaşta olmasına rağmen, yediği lokmanın boğazında düğümlendiğini hissedecek kadar hassas bir ruh hâline sahip olmuş; bu nedenle ailenin yanında sofraya oturmaya çekinmiş ve çoğu zaman sokaktaki meyve ağaçlarından yiyerek karnını doyurmuştur. Yaşadığı bu zorluklara rağmen küçük yaşta metanet geliştiren Sabiha Hanım, bu yönüyle güçlü bir kişilik sergilemiştir (Göktaş, 2024, s. 5). Babasının serbest bırakılmasının ardından ise aile, Rodos'ta yaşamayı uygun bulmayarak Ankara'ya yerleşmiştir. Sabiha Hanım'ın çocukluk yıllarında edindiği bu sabır, metanet ve kanaatkârlık gibi değerlerin, Tandoğan'ın kişilik gelişimi ve eğitim anlayışı üzerinde etkili olduğu söylenebilir.

Bu dönemde hukukçu olan Ahmet Rüştü Bey, aynı mahallede ikamet etmekteydi. Sabiha Hanım'ı işe gidip gelirken gören Ahmet Rüştü Bey, evlilik isteğini ailesine iletmiş ve kısa süre sonra Sabiha Hanım ile evlenmiştir. Üç dil bilen, çok kültürlü bir kişiliğe sahip olan Sabiha Hanım ile Ahmet Rüştü Bey'in evliliğinden Salih Sabri Ümit adını verdikleri oğulları dünyaya gelmiştir. Ortaöğrenim yıllarında öğretmeninin üç ismin fazlalığını belirterek yalnızca birini seçmesini istemesi üzerine Tandoğan (1994a, s.139), "Sabri" adını tercih etmiştir. Bu olayı anlatırken "adam olana bir isim yeter" şeklinde espri yaptığını ifade eden Tandoğan, ayrıca "Sabri ismini, bu hayatta ancak sabrederek yaşanabileceğini düşünerek aldığını" belirtir. Bu da onun ortaöğrenim çağlarında hayat olayları karşısında nasıl bir tavır alması gerektiğini anlamış olduğunu göstermektedir.

Tandoğan'ın baba tarafından soyu, Türk tasavvuf geleneğinin önde gelen isimlerinden Ahmet Yesevî Hazretlerine dayanmaktadır (Göktaş, 2024, s. 4). Ahmet Yesevî'nin Orta Asya'da Türklerin İslâmiyeti benimseme sürecinde önemli bir rol oynadığı ve tasavvufi düşüncenin şekillenmesinde etkili olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda Tandoğan'ın aile kökeni, manevî ve kültürel bir sürekliliğe işaret etmektedir. Özel bir sohbetinde, soyadı kanunu çıktığında babasının kendi soylarını belirten Yesevî soyadını seçmediği için, içerlediğini ve babası ile bir hafta boyunca konuşmadığını ifade etmiştir.

3.4.1 Aile ve Çocukluk Deneyimlerinin Eğitim Felsefesine Etkisi

Tandoğan'ın eğitim felsefesinin temelleri, küçük yaşlarda içinde yetiştiği aile ortamı, özellikle annesi Sabiha Hanım ve babaannesi Ayşe Hanım'ın şahsiyetinde somutlaşan değerlerle şekillenmiştir. Ayşe Hanım'ın güçlü kişiliği, zorluklar karşısındaki olgun tavrı ve sorunlara pratik çözümler getirmesi, Tandoğan'ın eğitimde sözden ziyade davranışın belirleyici olduğu yönündeki yaklaşımına temel oluşturmuştur. Onun hâl diliyle verdiği örnekler, Tandoğan'ın pedagojik bakış açısında önemli bir yer edinmiştir.

Babaannesiyle yaşadığı, aşağıda yer alan "çorba" ve "pirinç" anıları Tandoğan, (2003b c. 2, s. 30) ve Tandoğan'ın (2006, s. 138) eğitimin sabır, emek ve örnek davranışla şekillendiğini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Bu hatıralar, bireyin hayat boyu öğrenme sürecinde küçük yaşta edinilen deneyimlerin kalıcı etkisini ortaya koymaktadır. Ayrıca aile içindeki sevgi, saygı ve medeni ilişkiler ortamı, Tandoğan'ın (1994a, s. 51) sıkça vurguladığı "uygun iklimin gerekliliği" düşüncesinin kaynağıdır.

Tandoğan, henüz beş yaşlarındayken oturdukları eski Ankara evinin ahşap merdivenlerini gece yarısından sonra fırçaladığını anlatır. Bunun sebebi, merdivenlerin sabaha kadar kuruyarak temiz kalmasını sağlamaktır. Kimi zaman bu işi yaparken merdiven başında uyuyakaldığı da olur. Bu durumu gören komşuların, "Küçücük bir çocuğa eziyet olmuyor mu?" şeklindeki itirazlarına ise, "Ben çocuğumu hayata hazırlıyorum; kendi ayakları üzerinde durmasını sağlıyorum. Siz bunu anlayamazsınız." sözleriyle karşılık verildiği ifade edilir.

Tandoğan'ın sık sık örnek olarak vurguladığı hatıralar, onun kişisel gelişiminin temellerini oluşturması bakımından önem taşımaktadır. Zira karşılaştığı olumlu yaklaşımlar, onun fıtratında yer alan yeteneklerin gelişmesinde ve fikirlerinin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Küçük yaşlarda ev içinde üzerine düşen vazifeleri yerine getirmesi, onda sorumluluk bilincini geliştirmiş ve şahsiyetinin bu yönde biçimlenmesini sağlamıştır.

3.4.2 Anadolu İrfanının Temsilcisi Babaanne: Ayşe Tandoğan

Tandoğan'ın (1994a, s. 78) hayatında ona küçük yaşlarında bakan babaannesi Ayşe Hanım önemli bir karakterdir. Ayşe Hanım, "Ermenek'li, uzun boylu, sessiz, yerinde konuşan bir hanımdır. Hiç okula gitmediği hâlde mahallenin büyükleri ki -bunlar içinde banka müdürleri, öğretmenler de vardır- babaanneye gelir, sorunlarını anlatır, ona akıl danışırlardı. Yaşadığı zorluklar onu olgunlaştırmıştır." Henüz 25 yaşında iken biri karnında, en büyüğü 13 yaşında olan 5 çocukla dul kalmış ve geçimini nakış yaparak sağlamıştır. En büyük oğlu olan Sabri Bey'in babası Ahmet Rüştü Bey, Ermenek'ten ceviz alır, at sırtında Anamur'a, mut'a götürür satar ve oradan getirdiği malları da Ermenek'te satarmış.

Bir kış günü, gece at sırtında giderken tipiye yakalanan Rüştü Bey, Toroslardaki dağ geçitlerinden geçerken korkuya kapılmıştır. O sırada yaşlı bir amca belirmiş ve "Korkma yavrum, gözlerini kapat. Sabah kendini Anamur'da bulacaksın." demiş; ardından gözden kaybolmuştur. Rüştü Bey, dediklerini uygulamış ve sabah gözlerini açtığında Anamur'a girmiştir (Tandoğan, 2009a, s. 125-126). Babaannesi tüm çocuklarını okutmuş ve yetiştirmiş; en son da Sabri Bey'i de yetiştirmiştir. Tandoğan, babaannesinin onu babasından daha çok etkilediğini, kendisine hâl diliyle örnek olduğunu, hiçbir zaman ona din veya ahlâk nutukları atmadığını ifade etmektedir.

Sabri Bey'in yetiştiği ortam saygı ve sevginin hâkim olduğu bir ortamdır. Babaannesi, annesine büyük saygı gösterir, o içeri girince ayağa kalkarak; "Buyur Sebihanım" dermiş. Annesi de kayınvalidesini çok sever, "Anneciğim, lütfen rahatsız olmayın" der; buna mukabil Ayşe Hanım, "Ah yavrum, ben gelinime ayağa kalkmayacağım da kime kalkacağım" diye cevap verirmiş. Tandoğan (2013b, s. 36), annesiyle babaannesi arasında ve eşiyle annesi arasında hiçbir zaman gelin-kaynana kavgasına şahit olmadığını belirtmektedir. Bu bağlamda, Tandoğan'ın aile ortamının, saygı, sevgi ve medeni ilişkiler temelinde şekillendiği ve onun bu değerler içinde yetiştiği görülmektedir.

Tandoğan (2013b, s. 38), eğitim ve öğretim için uygun ortamın çok gerekli olduğunu önemle vurgular. Sevginin, saygının, inceliğin olmadığı bir ortamda eğitimin de

olamayacağını, zira insan ruhunun ve gönlünün ancak ve ancak bu duygulara kendini açtığını aksi durumda algılarını kapatacağını vurgulamaktadır. Babaannesi ile yaşadığı bir anısı pedagoji literatürüne girecek kadar önemlidir. O bakımdan burada belirtmek gerekir. Akşam misafir geleceği için, gündüzden hazırlıklara başlayan Ayşe Hanım, arabaşı çorbası pişirmiş, tencereyi de sobanın yanına getirmiştir. Küçük Sabri Bey'de o dönemin plonjonları ile ünlü kalecisi Cihat Arman'ı taklit ederek, topa atlayıp yakalamak isterken, ayağı çorba tenceresine çarpmış, bütün çorba halıya dökülmüş, çocuk, orada ne yapacağını bilemeden, donup kalmıştır. Babaannesi hiçbir şey demeden önce halıyı güzelce temizlemiş. Sonra giyinip dışarı çıkmış, yeniden malzeme alarak gelmiş ve çorbayı tekrar pişirmiştir.

Tandoğan, babaannesinin çocuk terbiyesindeki sakin, vakur ve anlayışlı tutumunu, gerçek eğitimin özüne dair bir örnek olarak değerlendirir. Ona göre eğitim, yalnızca nasihat veya cezayla değil, örnek davranış ve hâl diliyle gerçekleşir. Babaannesinin çocuğun çorbayı devirmesi karşısında öfke yerine sükûnet göstermesi, çocuğa sabrı, merhameti ve nezaketi, yaşatarak öğretmenin bir göstergesidir. Ayrıca yaptığı hatanın farkına varması için sessizce ona fırsat vermesi, savunma mekânizmasını devreye sokmadan, kendi kendine âdil ve objektif bir tavır alabilmesine zemin hazırlamıştır. Bu davranış biçimi, Tandoğan'ın (2009a, s. 126) sıklıkla vurguladığı üzere, kişilik, görgü ve ahlâk eğitiminde, olaylara nesnel yaklaşmanın, model olmanın, sözle verilen öğütlerden çok daha etkili ve kalıcı sonuçlar doğurduğunu kanıtlar. Dolayısıyla bu olay, onun eğitim anlayışında merkezî bir yer tutan "hâl ile terbiye" ilkesinin somut bir yansımasıdır. Bu yaklaşım, Tandoğan'ın insanı bütüncül bir varlık olarak ele alma düşüncesiyle doğrudan ilişkilidir. Ona göre insan, bilgiyle donatılmadan önce sevgiyle yoğrulmalı, davranış yoluyla olgunlaştırılmalıdır. Bu yönüyle "hâl ile terbiye" anlayışı, bireyin iç dünyasında moral ve duygusal olgunluğun sağlanmasını hedefleyen Türk-İslâm eğitim geleneğiyle de uyum içindedir.

Tandoğan'ın (2003b, c. 2, s. 126) eserlerinde yer verdiği babaannesi ile ilgili bir hatırası da şöyledir: Babaannesi bir gün yere düşürdüğü bir pirinç tanesini ararken, küçük Sabri Bey, "Aman babaanne bir pirinç tanesi için bu kadar yorulmaya değer mi?" dediğinde, "Ooo küçük beyimiz sıcak köşesinde oturmuş ahkâm kesiyor. Sen hiç pirinç üretilirken gördün mü? Ne kadar zorluk çekiyorlar haberin var mı?" diye

celallenmiş. Sabri Bey çok utanmış. Yıllar sonra "Acı Pirinç" filmini izleyip, pirinç işçilerinin ne büyük zorluklara katlandığını görünce babaannesini daha iyi anladığını ifade etmiştir. Bu hatıra, emeğe saygı ve üretim sürecine duyulan farkındalığın bireyin değer dünyasının şekillenmesinde belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir. Nitekim bu tür yaşantılar, Tandoğan'ın eğitim anlayışında önemli bir yer tutan değerler eğitiminin yalnızca teorik değil, aynı zamanda yaşantıya dayalı bir süreç olarak ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca bu durum, ailenin birincil sosyalleşme aracı olarak çocuğa erken yaşlardan itibaren emek, kanaat ve sorumluluk bilinci kazandırmadaki temel rolünü de açıkça ortaya koymaktadır.

3.4.3 Annesi Sabiha Tandoğan'ın Kişilik Eğitimindeki Rolü

Tandoğan'ın (1994a, s.77) şahsiyetinin şekillenmesinde en önemli figürlerden birisi annesidir. Çocukluk yıllarında annesinin sergilediği tutum ve davranışlar onun özgüven kazanmasında ve karakterinin oluşumunda belirleyici olmuştur. Nitekim Tandoğan üç buçuk yaşında iken annesi, kendisini ilk kez alışverişe gönderir. Bakkaldan belirli bir marka karabiber almasını ister. Küçük Sabri, verilen görevi başarıyla yerine getirerek annesine teslim eder. Görünüşte sıradan olan bu olay, çocuğun sorumluluk üstlenme ve özgüven geliştirme süreci açısından dikkate değerdir.

Beş yaşına geldiğinde ise annesi onu manava göndererek domates almasını ister. Ancak aldığı domateslerin bir tanesi dışında hepsi çürük çıkar. Bu durumda annesi, olumsuz bir tepki göstermek yerine sağlam olan domatesi öne çıkarır ve şu ifadeyi kullanır: "Bak oğlum, eğer bundan sonra alışveriş yaparken çok dikkatli olursan, bütün domatesleri bunun gibi seçebilirsin." Ardından, sağlam domatesi komşularına göstererek çocuğunu takdir eder (Tandoğan, 2009a, s. 133). Bu yaklaşım, annesinin eğitim anlayışını ortaya koymaktadır. Çocuğu azarlamak yerine olumlu davranışı pekiştirmiş, hatalarından ders çıkararak doğruyu kendi tecrübeleriyle öğrenmesini sağlamıştır. Böylece küçük Tandoğan, erken yaşlarda eleştirel düşünme, sorumluluk bilinci ve hak arama becerilerini kazanmıştır.

Çocukluk döneminde aile tutumlarının bireyin kişilik gelişimi üzerinde belirleyici rol oynadığı bilinmektedir. Bandura'nın (2018) sosyal öğrenme kuramına göre çocuklar, çevrelerindeki yetişkinlerin davranışlarını gözlemleyerek öğrenirler. Özellikle ebeveynlerin olumlu model olmaları, çocuklarda özgüven, sorumluluk bilinci ve problem çözme becerilerinin gelişmesini destekler (Yıldız ve Çelik, 2019). Ayrıca gelişim psikolojisi araştırmaları, çocuklukta verilen küçük sorumlulukların bireyin öz-yeterlik algısını güçlendirdiğini ortaya koymaktadır (Schunk, 2014). Bu açıdan bakıldığında, annesinin Tandoğan'a erken yaşta alışveriş sorumluluğu vermesi ve onu olumlu pekiştirmelerle yönlendirmesi, onun ileriki yaşlarda güçlü bir kişilik ve toplumsal adalet duygusu geliştirmesine zemin hazırlamıştır. Nitekim bu tecrübelerden sonra küçük Sabri Bey, tek başına pazara giderek evin alışverişini düzenli ve dikkatli bir şekilde yapmaya başlamıştır. Çocuk yaşına rağmen çevresindeki esnafa karşı hakkını savunmuş, bozuk mal satanları şikâyet ederek dükkânlarının mühürlenmesini sağlamıştır. Henüz beş yaşında iken kötü mal verdikleri için bir fırın ve bir bakkal dükkânını 1 ay süreyle kapattırmıştır. Komiserin ciddiyetle dikkate aldığı bu şikâyetler sonucunda mahallede "Küçük müfettiş" olarak anılması (Tandoğan, 2013b, s. 37), onun erken yaşta edindiği sorumluluk bilincinin ve adalet duygusunun somut bir göstergesidir.

Tandoğan'ın (2013b, s. 36) unutamadığı çocukluk hatıralarından biri de şöyledir; mahallede ispirtocu diye tabir edilen, evi olmayan birkaç kişi eski bir otobüsü ikametgâh yapmışlar, küçük Tandoğan, harçlığıyla onlara simit alır, verirmiş. Bir gün bakmış ispirtocu amcalardan biri hastalanmış, hava da soğuk, tir tir titriyor. Eve koşmuş, annesi ona sünnetlik yorgan almış, iki ay sonra sünneti olacak; ipekli sünnet yorganını alıp, ispirtocu amcanın üzerine örtmüş. Eczaneden aspirin almış içirmiş. İspirtocu amcanın titremesi geçmiş, rahatlamış. Akşam olayı annesine anlatmış. Annesi onu alnından öpmüş; "Aferin oğlum, iyi yapmışsın. Sakın baban duymasın. Biz yenisini alırız." demiş. Ertesi gün aynı kumaştan bulmuş, yeni yorgan yaptırmış. Bu olayda annenin çocuğun fıtratında olan iyilik, yardım, duyarlılık, empati duyma gibi merhamete bağlı olarak gelişen duygularını beslemesi oldukça anlamlıdır. Bu bağlamda çocuğun karakterinin, annenin çocuğuna karşı her olayda takındığı tavırla şekillendiğini, onun iyi, yardımsever, duyarlı veya bencil, duyarsız bir kişilik geliştirmesinde annenin rolünü ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir. Annesi

farklı bir tavır alsaydı; yorganı verdiği için çocuğa kızıp, bağırsaydı. Muhtemelen çocuk içinden gelen iyilik duygularını bastırıp, duyarsızlaşacak ve bencil bir kişilik geliştirecekti. Tandoğan, sık sık anne babaların veya büyüklerin zamane gençleri diye başlayan eleştirilerine karşı, onlar uzaydan gelmedi. Biz onları böyle eğittik. Diyerek, öz eleştiri yapılması gerektiğini vurgulardı.

3.5 Tandoğan'da Tefekkür ile Toplumsal İlişkilerin Dengesi

Tandoğan (2009a, s. 125) ve Tandoğan (2013b, s. 37)'ın kişiliğinin şekillenmesinde içe dönük tefekkür ile toplumsal ilişkiler arasında kurduğu denge dikkat çekicidir. Herkesle iyi ilişkiler kurduğunu, ancak bilinçli olarak yalnızlığı tercih ettiğini ifade eden Tandoğan, henüz beş yaşında iken evlerinin terasında bir çadır kurarak yaz günlerini burada geçirdiğini belirtmektedir. Yemeğinin çadırın önüne bırakıldığını ve bu ortamda uzun süreli tefekkürlere daldığını aktaran Tandoğan, "Niçin yaşıyoruz, neden dünyaya geldik, yaşamamızın gâyesi nedir? Sürekli düşünürdüm. Çevremde yaşanan olayları küçük yaşımdan itibaren gözlemlerdim..." sözleriyle çocukluk yıllarındaki sorgulayıcı tavrını dile getirmektedir. Bununla birlikte, öğleye kadar mahallede arkadaşlarıyla coşkulu bir şekilde oyun oynadığını, öğleden sonra ise çadırında tefekküre yöneldiğini ifade ederek, hayatının tek boyutlu veya tamamen münzevî olmadığını özellikle vurgulamaktadır.

Tandoğan (2003, s. 75), şahsiyetin bir bütünlük arz ettiğini belirtir ve hayatın akışı içindeki çelişkilerin insanı yıprattığını, çürüttüğünü ifade eder. İnsanın ancak iç dünyasında ve dışındaki sosyal çevresi ile uyum sağlayabildiği oranda kendi şahsiyetini ortaya koyabileceğini ve güzelleştirebileceğini ifade eder. Bunun yolunun da zaman zaman kalabalıklardan uzaklaşarak tefekkür yoluyla hayatı, olayları anlamaya ve yorumlamaya çalışarak, kafasının içinde bir nizam ve âhenk kurmasıyla gerçekleştiğini belirtir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Nur Sûresi'nin (24, 44) "Düşünenler için ibretler vardır" Âyeti, eğitimin merkezinde yer alması gereken tefekkür ve bilinçli düşünme eyleminin gerekliliğine dikkat çekmektedir.

Tandoğan (2003, s. 20-29), düşüncenin gerçekleşmesi için zihnin bir gölün durgun suları gibi, sükûnet içinde olması gerektiğini vurgular. Telâş ve panik hâlinin rahat

düşünmeyi engellediğini; o bakımdan sükûnetle düşünmenin, rahatlıkla karar vermeyi sağladığına dikkat çekmektedir. Yeni bir durum karşısında kalındığı zaman, en akılcı çözümün ne olacağı hususunda düşünmek, ona göre bir karar alıp uygulamak gerektiğini vurgulamaktadır.

Tandoğan'a (2006a, s. 41) göre insanda düşünce mekanizması yanlış çalışınca, vücut, kalp ve kafa hastalanıyor. Ona göre her zerre insanı tefekküre götüren bir vasıtadır. İnsanla hayvan arasındaki farkın da tefekkür olduğuna dikkat çeken Tandoğan, o mekanizmayı doğru kullanmak gerektiğini vurgular. Bu bağlamda Tandoğan'ın (2006a, s. 42) eğitim anlayışı, bireyi sadece başarılı kılmayı değil, ön yargılardan uzak olarak doğru düşünen, sorgulayan, iç tutarlılığa sahip ve ahlâkî sorumluluk bilinci gelişmiş bir insan olarak yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Böylece birey hem kendi iç dünyasında hem de sosyal çevresinde bir nizam ve âhenk kurabilecektir.

Tandoğan'a (2003, s. 21) göre "Kültür bir birikimdir. Ancak kitap okuyarak, muhakeme, mukayese, idrâk ederek ona ulaşılabilir. Kültür, beşer tefekkürünü bütün zenginliği, bütün nüansları ile tanımaktır." Bu çerçevede Tandoğan, insanın kültürel gelişiminin yalnızca dış dünyaya ait bilgi ve deneyimlerle değil, aynı zamanda tefekkür yoluyla iç dünyasında gerçekleştirdiği anlamlandırma süreciyle mümkün olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla sosyal bir varlık olan insan için, içsel derinleşmeyi sağlayan tefekkür ile toplumsal ilişkiler arasında kurulan denge, sağlıklı bir kişilik ve kültür inşasının temelini oluşturmaktadır. Nitekim eğitim ortamında bir öğrencinin okuduğu metinler üzerine düşünmesi, sorgulaması ve anlamlandırması; ardından bu birikimi arkadaşlarıyla kurduğu ilişkilerde saygı, empati ve anlayış olarak yansıtması, tefekkür ile toplumsal etkileşim arasındaki dengenin somut bir örneğini oluşturmaktadır.

3.6 Değerlerin Toplumsal Bütünleşmeye Katkısı

Tandoğan (2009a, s. 133), çocukluk yıllarına dair aktardığı bir anısında, toplumsal değerlerin birey üzerindeki etkisini somut bir örnekle ifade etmektedir. Henüz beş yaşındayken annesi onu kibrit almak için mahalle bakkalına gönderir. Bakkala girip parayı uzatarak, "Bana bir kutu kibrit verir misiniz?" der. Bakkal amca ise

gözlüklerinin üzerinden bakarak, “Hayır, verememem” cevabını verir. Bunun üzerine küçük Sabri şaşkınlıkla, “Ama neden vermiyorsunuz, parasıyla değil mi?” diye sorar. Bakkal ise ciddi bir tavırla, “Verememem, çünkü selâm vermeden içeri girdin” der. Çocuk hatasını fark eder ama nasıl düzelteceğini bilemediği için, “Peki, şimdi ne yapmam gerekiyor?” diye sorar. Bakkal, “Şimdi dükkândan çık, biraz dolaş, sonra bu kez selâm vererek içeri gir” diyerek ona bir davranış modeli sunar. Küçük Sabri, “Olur amca” diyerek dışarı çıkar, kısa bir tur atar ve geri döndüğünde önce selâm verir, sonra parasını uzatarak, “Bir kutu kibrit alabilir miyim?” diye sorar. Bakkal gülümseyerek, “Elbette yavrum” diyerek kibriti verir, yanına bir de çikolata ilâve eder ve “Bu da selâm verdiğin için” der. Sabri Tandoğan, bu olayın ardından ömrü boyunca hiçbir yere selâm vermeden girmediğini belirtir ve bu anısını her fırsatta dile getirirdi. Bu yaşanmış örnek, mahalle bakkalının bir çocuğun eğitiminde üstlendiği sorumluluğu göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Mesleğini bir ibadet şuuru içinde yerine getiren insan hem topluma fayda üretmekte hem de kendi iç dünyasını olgunlaştırarak gerçek anlamda eğitilmiş birey hâline gelmektedir. Ayrıca bu anılar, manevi değerlerin henüz zayıflamadığı dönemleri hatırlatması ve ortak değerlere sahip bir toplum olmanın önemine dair bilinci canlı tutması açısından da anlamlıdır. Bu bağlamda bireylerin sosyalizasyon sürecinde değer aktarımının gündelik yaşam pratikleri aracılığıyla nasıl gerçekleştiğine dair anlamlı bir örnek teşkil etmektedir. Fertlerin içinde yaşadıkları toplumda, olaylara, insanlara ve özellikle çocuklara karşı takındıkları tavır son derece önemlidir. Bu örnek, toplumun en küçük birimlerinde bile mânevî duyarlılığın ve değerler üzerinden gerçekleştirilen eğitimin, bireylerin yaşamında kalıcı izler bıraktığını göstermektedir. Parası olmadığı için cam kırıklarıyla şeker almak isteyen küçük bir çocuğa, mahallenin şekerci esnafının anlayış ve incelikle yaklaşımı ve onun onurunu koruması, toplumun iyiliği, inceliği ve anlayışı adeta yeni nesillere göstererek, bu değerleri yaşayarak öğrenmelerini sağlamaktadır. Nitekim Arı (2012) da *Mahalle Kültürümüzden Yansımalar* adlı eserinde çocukların eğitiminin yalnızca aileye bırakılmadığını, bütün mahallelinin yanlış bir davranış karşısında çocuğu İslâmî bir edep ve incelikle uyardığını, hoşgörü ve anlayışı kendileri göstererek yeni nesillere örnek olduğunu vurgulamaktadır. Nitekim toplumun birey üzerindeki bu belirleyici rolü, İslâm düşüncesinde de erken dönemlerden itibaren ele alınmıştır.

Toplumlara bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşan ve modern çağda, ancak 19. yüzyılda tartışılmaya başlanacak olan toplum bilimi (sosyoloji) kavramını "umran" adını vererek asırlar öncesinden haber veren İbn Haldûn, 14. yüzyılın önemli mütefekkirlerinden biridir. Sosyoloji terimini ilk kez kullanan Auguste Comte'u da önceleyen İbn Haldûn, *El-İber* adlı cihan tarihinin giriş bölümü olan ve iki cilt halinde kaleme aldığı *Mukaddime*'de "umran" adını verdiği bir ilmi tanıtmıştır (Uludağ, 2017, s. 112-113). Etimolojik olarak "imar etmek, imaret, mamur yer, bayındırlık, mimar" kökleriyle bağlantılı olan umranın zıddı ise "harabe, viran olmuş" demektir. İbn Haldûn, hem medeniyetin inşasına hem de toplumsal hayatın incelenmesine işaret eden bu kavramı, toplumun coğrafya, iklim, tarih, kültür ve asabiyet gibi unsurlarla birlikte bütüncül bir şekilde anlaşılmasını sağlayacak bir ilim dalı olarak görmüştür. *Mukaddime*'nin ikinci cildinde eğitim ve öğretim konularına geniş yer ayıran İbn Haldûn, insanın toplumsal bir varlık olduğunu, tek başına hayatını sürdürmesinin mümkün olmadığını ve ancak toplum içinde kendini gerçekleştirebileceğini savunur. Ona göre medeniyetin gelişmesi ilmin gelişmesine hizmet eder; ilmin gelişmesi de medeniyetin olgunlaşmasının göstergesidir (Demircioğlu, 2018a, s. 106). İnsanın fikir (düşünme) yetisi sayesinde diğer canlılardan üstün olduğunu vurgulayan İbn Haldûn, bu üstünlüğün eğitim yoluyla tekâmül ederek kemâle ulaşabileceğini belirtir. Kemâl mertebesine erişen bireyler ise medeniyetin oluşumunda ve devamında temel rol oynar. Bu çerçevede Tandoğan ve İbn Haldûn'un bütüncül yaklaşımları paralellik arzeder. Ayrıca her iki düşünürün toplumsal olayları açıklarken determinist bir yaklaşım sergiledikleri de görülmektedir. Olayları sebep-sonuç ilişkisi içinde ele alan bu yaklaşım, Tandoğan'ın düşüncesinde paralellik önemli bir yer tutar. Tandoğan (2003, s. 12) olayların görünmeyen bir illiyet bağıyla birbirine bağlı olduğunu ifade eder. Kendisine "Tesadüfler hakkında ne düşünüyorsunuz?" sorusu yöneltildiğinde, "Kesinlikle tesadüfe inanmıyorum. Olaylar aklın almayacağı ölçüde, o kadar ince, o kadar hassas, bir takım sosyal, psikolojik, manevî ipliklerle birbirine bağlı ki bir noktadan sonra aradaki bağlantıyı kaybediyor ve tesadüf deyip, işin içinden sıyrılıyoruz." diyerek bu konudaki düşüncesini ortaya koymuştur.

Eğitim felsefesi açısından bakıldığında bu yaklaşım, bireyi pasif bir alıcı olarak değil; kendi öğrenme sürecinin öznesi olan aktif bir varlık olarak konumlandırır. Dolayısıyla

eğitim, öğrencinin iradesini güçlendiren, sorumluluk duygusunu geliştiren ve kendi potansiyelini gerçekleştirmesine imkân tanıyan bir süreç olarak tasarlanmalıdır.

3.7 Değerler ile Eleştirel Düşüncenin Sentezi

Sabri Tandoğan'ın hayatından aktarılan bu örnekler, geçmiş dönemlerde mahalle kültürünün toplumsal değerlerin aktarımı ve bireylerin sosyalizasyonu için güçlü bir zemin oluşturduğunu göstermektedir. İbn Haldun'un yaklaşımı da bu bağlamda önemlidir. Ona göre medeniyetin gelişimi ile bireyin ahlâkî faziletlerinin gelişimi birbirine paraleldir. Mânevî alandaki ilerleme, toplumsal yapının maddi unsurlarını da olumlu yönde etkilemektedir; dolayısıyla maddi ve mânevî alan birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak değerlendirilmelidir (Demircioğlu, 2018a, s. 106). Bununla birlikte, değişen dünyada bireylerin yalnızca geleneksel değerlerle değil, aynı zamanda eleştirel düşünme becerileriyle de donatılması gerekmektedir. Olayları doğru analiz etmek, değerlendirmek, başkalarını anlama ve yorumlama süreçlerinde eleştirel düşünce belirleyici bir rol oynamaktadır (Demircioğlu, 2018b, s. 14). Dolayısıyla eğitim sisteminin, geleneksel değerleri aktaran kültüründen beslenirken, aynı zamanda değişen çağların gerekliliği olan eleştirel düşünceyi de geliştirmesi büyük önem arz etmektedir. Nitekim Tandoğan (2003, s. 89), "Aklınızla gönlünüz arasına fesat sokmayınız" öğüdüyle insanı hem maddi hem de manevi yönleriyle bir bütün olarak ele almakta; insanı kâinatın en muhtevalı varlığı olarak nitelendirerek sentezci bir yaklaşım ortaya koymaktadır. İnsanları kaostan, karışıklıktan tevhidî düşüncenin kurtaracağını savunan Tandoğan'a (2018, s. 54) göre zıtlar ve çelişkiler ancak o zaman dengeye kavuşacaktır. Nitekim Yunus Emre, Mevlânâ, Hacı Bayram-ı Veli gibi büyük şahsiyetler kendi zamanlarında madde ile mânâ, dış ile içi birleştirerek bu dengeyi kurmuşlardır. Dolayısıyla insanlar evrensel hakikatleri anlayabilecek yeteneklere sahiptirler. Bu onları diğer varlıklardan ayıran bir özelliktir. Bu bağlamda, hakikate ulaşma sürecinde kullanılan yöntemler, Tandoğan'ın düşüncesinde de önemli bir yer tutmaktadır.

Tandoğan (1994a, s. 8), manevi terbiyede sohbetin rolünü, bir teleskobun ayarlanması gibi, insanı, kendini ve bütün evreni görebilecek hâle getirerek hakikatin farkına vardırması olduğunu vurgular. Bununla birlikte Tandoğan (2009a, s. 25), vahiy ile akıl

arasında bir çelişki bulunmadığına dikkat çekerek, ilmin doğadaki değişmeyen ilişkileri keşfetme ve açıklama faaliyeti olduğunu; dinin ise İslâm inancına göre Allah'ın emir ve yasaklarını bildiren ilahî bir rehberlik sunduğunu ifade eder. Bu çerçevede din ile ilmin birbirini dışlayan değil, aksine birbirini tamamlayan iki temel unsur olduğunu vurgular. Tandoğan'ın bu yaklaşımı, eğitim felsefesinde akıl ile vahyin, bilimsel bilgi ile ahlâkî değerlerin birlikte ele alınması gerektiğini ortaya koymakta; bireyin hem entelektüel hem de mânevî boyutlarıyla bütüncül biçimde yetiştirilmesini hedefleyen bir eğitim anlayışını temellendirmektedir.

Tevhidi düşünce ile insan kendisini evrenle bir ve bütün hisseder. O zaman insan iç dünyası ile dışındaki evreni dolayısıyla aklını ve gönlünü barıştırmış ve yaradılışına uygun olarak uyum içinde hayatını sürdürerek huzur ve mutluluğa ulaşmış olacaktır. Böylece insan zihni de normal, sağlıklı işleyecek, öğrenmeye, tekâmüle hazır bir hâl içinde olacaktır. Tandoğan'a (2003, s. 88) göre "Kendisiyle dost olan kimse, dünya ile dost ve barışık olur." Tekdüze bir yaşamın insanı körelttiğini ve hayatı renksizleştirdiğini belirterek, bireyin hayata canlılık, hareket ve anlam katabilmesi için din, tasavvuf, edebiyat, resim, müzik ve diğer güzel sanatlarla irtibatını sürdürmesi gerektiğini vurgular. Çünkü bu güzel sanatların hepsi insana görmeyi, sevmeyi, düşünmeyi öğretiyorlar. Bu yaklaşım, eğitimin yalnızca bilişsel kazanımlarla sınırlı olmadığını; estetik, ahlâkî ve mânevî boyutları da kapsayan çok yönlü bir gelişimi hedeflemesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Tandoğan'a göre insan, son nefesine kadar kendini yetiştirmeye, aşmaya ve yenilemeye açık olmalı; gerçek anlamda okuma, düşünme ve idrak etme becerisini geliştirmelidir. Güzel sanatlar ise bireyin iç dünyasındaki sıkıntıları aşmasına katkı sağlayarak, insanı kederlerinin altında ezilen pasif bir varlık olmaktan çıkarıp, hayata tutunan ve anlam üreten bir özne hâline getirir. Bu durum tekâmülün, gelişmenin, daha iyiye yürümenin yolunu tıkayan en büyük engeli aşmak demektir. Bu bağlamda duyguların disipline edilmesi ve doğru kanallara çevrilmesi de tasavvufla, güzel sanatlarla sağlanır. Hayatın her alanında gönlü besleyen değerler ile aklı besleyen bilgi ve doğru düşünme becerileri, atbaşı yürüyen, birbirini tamamlayan iki nurdur.

3.8 Tandoğan'ın Düşüncesinde Toplumsal Sorumluluk Bilincinin Eğitime Yansımaları

Tandoğan, sade kitaplardan, geçmiş kültür birikimlerinden faydalanmakla kalmamış, aynı zamanda reel hayatın içinden gözlemlediği örnekler yoluyla birçok çıkarımlarda bulunmuş, her olaya, büyük bir öneme haiz, çıkarılacak bir ders, ibret nazarıyla bakmıştır. Ona göre hayatın her ânı insanı yetiştiren, eğiten, olgunluğa eriştiren bir ders mâhiyetindedir. Alışkanlıkların ve ezbere dayalı bir yaşam biçiminin insanı kör ve sağır ettiğine vurgu yapar. Bu bağlamda Tandoğan'ın gerek bizzat şahit olduğu gerekse çevresinden duyduğu, hayatın içinden örnek yaşantılar ve bu yaşanmış olayların kahramanları onun eserlerinde ve sohbetlerinde sık sık yer bulan önemli şahsiyetlerdir.

Tandoğan'ın bu düşüncesi, yaşamın her alanında bireyi eğiten unsurların bulunduğu anlayışına dayanır. Ona göre insan, yalnızca okulda değil; sokakta, işte, dost meclislerinde, hatta en sıradan olayların içinde bile eğitilebilir. Hayatı bir okul, karşılaşılan insanları ise bu okulun öğreticileri olarak görür. Bu bakış açısı, bireyin öğrenme sürecini yalnızca bilişsel değil, duygusal ve ahlaki boyutlarıyla da ele alan bir eğitim felsefesine işaret eder. Bu anlayışın somut örneklerinden biri, Tandoğan'ın (1994a, s. 20-23) *Gönül Sohbetleri* dizisinin birinci cildinde aktardığı "Şekerci Şükrü Amca" hikâyesidir. Bu olayda Tandoğan, küçük bir çocuğun yoksulluğu karşısında gösterilen incelikli bir davranışın, bir toplumu ayakta tutan vicdanın ve insanlık harcının sembolü olduğunu ifade eder. Bu yaşanmış öyküyü Tandoğan'a bir profesör arkadaşı anlatmıştır. Öyküde; bir ilkbahar gününde mahallede top oynayan çocuklar, oyunlarına bir müddet ara verirler ve içlerinden birisi "Arkadaşlar, gelin Şekerci Şükrü Amca'ya gidelim şeker alalım." teklifinde bulunur. Teklifi onaylayan bütün çocuklar mahallenin bakkalına doğru koşarlar. İçlerinden birisi tereddüt eder. "Sen gelmeyecek misin?" diye soran arkadaşlarına "Siz gidin birazdan gelirim." diye cevap verir. Bu çocuk, mahallenin en yoksul yetim çocuğudur. Tereddüt etmesinin nedeni, parasının olmayışındandır. Bir an durur, düşünür, ne yapabilirim, diye; sonra, eğilir, yerden birkaç cam kırığı toplar, doğru Şekerci Şükrü Amca'ya gider. Son arkadaşı da şekerini almış, dükkândan çıkmıştır. Elindeki birkaç cam kırığını tezgâha bırakır ve sorar, "Amca bunlarla şeker gelir mi? Mahallenin irfan ehli bakkalı durumu anlamıştır. "Bu

iyi para evlât" der ve çocuğa bir avuç dolusu şeker verir. Küçük çocuk sevinçle arkadaşlarının arasına katılır. Sonra o çocuk büyür, profesör olur. Fırsat buldukça bu olayı hep anlatır.

Tandoğan bu olayı aktarırken, Şekerci Şükrü Efendiler'in bir toplumun, türlü fesatlıklara karşı direncini ve manevi yapısını tıpkı tuğlaların arasındaki bir harç gibi ayakta tutan rolünü üstlendiğini belirtirdi. Şükrü Amca gibi insanların, ahlâkî değerleri yaşatan sessiz kahramanlar olduğunu vurgulardı. Bu örnek, onun "insan yetiştirmenin toplumun bütün fertlerini ilgilendiren bir olgu olduğu" anlayışını temsil eder. Toplumun küçük bir evladına mahalle bakkalının gösterdiği, maddi kıymeti çok küçük ama manevi yönden çocuk psikolojisini olumlu yönde destekleyen bu anlayış ve hoşgörü, çocuğu hayata bağlayan, motive eden, bir olgu olarak öne çıkar. Yıllar geçse de o anlayış ve şefkatli davranışı unutamayıp, her fırsatta anlatması da onu ayakta tutan manevi bir destek olduğunun göstergesidir.

Tandoğan'ın (1994a, s. 18) unutamadığı, hafızasında bir ömür boyu sakladığı, çocukluk hatıralarında bahsettiği bir "Boyacı Osman Efendi" vardır. Osman Efendi, bir insanın işine gösterdiği saygının, ihtimamın, ciddiyetin, somut bir örneğidir. Osman Efendi, Tandoğan'ın okuduğu Devrim İlkokulunun karşısındaki iş hanının önünde durur, "Ayakkabıları büyük bir ihtimamla boyar, hiç üşenmez, defalarca cila sürer, cam gibi parlatırdı." Tandoğan eline para geçtikçe, ona ayakkabı boyattığını ifade eder; fırçayı tutuşundan, cilayı deriye yedirmek için yaptığı hareketlere kadar, onu hayranlıkla izlediğini anlatırdı. Bir gün annesi gezmeye gideceklerini söyleyip, acele ayakkabılarını boyatmasını ister. Bunun üzerine Sabri Bey, Boyacı Osman Efendi'ye gider ve ayakkabıların acele boyanmasını ister. Ancak Osman Efendi, kaşlarını çatarak, "Boyayamam" der. Tandoğan, "boya, iki misli para vereyim" deyince, Osman Efendi, "elli misli de versen boyayamam" diye cevap verir. İyice şaşıran, nedenini soran Tandoğan'a, Osman Efendi şu cevabı verir: "Acele işten hayır gelmez. Birisi Osman Efendi'nin boyadığı ayakkabı bu muymuş? Derse, benim bu işi bırakmam gerekir." diye cevap verir. Tandoğan, bu olaydan hareketle Boyacı Osman Efendi'nin işine gösterdiği özenin, işine duyduğu saygının ve meslek ahlâkına bağlılığının kendisinde derin bir saygı ve mükemmellik duygusu uyandırdığını belirtir. Ona göre işini sevgiyle ve sorumluluk bilinciyle yapan bu tür insanlar, toplumu ayakta

tutan, örnek olan, sessiz kahramanlardır. Japon kültüründe önemsiz, basit, lâlettayn gibi kavramlar bulunmadığına dikkat çeken Tandoğan'a göre işin büyüğü küçüğü olmaz her iş önemlidir.

Tandoğan (1994a, s. 18), Bir insanın işini hergün daha iyiye götürmesi, işini sırf gelir getiren bir araç olarak görmeyip, aynı zamanda kendi kişiliğini geliştiren, yücelten bir olay olarak görmesinin; önündeki iş ne olursa olsun, onu küçümsemeden, büyük bir saygı ile, zevkle yapmasının, işiyle kalbindeki en güzel duygularla ayniyet kurması ve sabretmesinin; insanın karakterinin şekillenmesini sağlayan en büyük etken olduğunu vurgular. Bu bağlamda Tandoğan'ın (1994a, s. 19) anlayışında, insanın hayatı ancak sevgi ve çalışmakla uyumlu hâle gelmektedir. Dolayısıyla eğitim, okul hayatı ile sınırlı kalmayıp, iş hayatında da insanı eğiten, yetiştiren, olgunlaştıran bir mâhiyet kazanıyor. Tandoğan'ın (1994a, s. 80) "Hayat bir okul, bizler o okulun ebedi öğrencileriyiz. Ben bütün hayatı bir okul olarak kabul ediyorum. Kendimi de o okulun ebedi öğrencisi." sözü, bu çerçevede anlamını belirtiyor. Yaşam boyu öğrenme süreci olarak algılanan hayat, bir bakıma anlamını da yitirmeyecek, Yunus Emre'nin, "Her dem taze doğarız, bizden kim usanası." (Tatçı, 2023) mısrası da tecelli edecektir. Bu anlayış, özellikle ahlâkî değerlerin somutlaştığı şahsiyetler üzerinden daha belirgin hâle gelmektedir.

Tandoğan'ın (1994a, s. 37) yazılarında yer verdiği şahsiyetlerden birisi de Paşa Dede'dir. "Edep denilince aklıma Paşa Dede gelir." diyen Tandoğan'a göre edep, insanı hayvandan ayıran en önemli farktır. Edebin yaşayan, canlı bir örneği olan Paşa Dede ile tanıştığı ilk günün izlerini ömür boyu unutamayan Sabri Tandoğan, bir arkadaşıyla onu ziyarete gittikleri günü anlatır. 90 yaşlarında olan Paşa Dede, gelen her misafiri ayakta karşılıyor, saygıyla, sevgiyle her gelen şahsı selâmlıyor. En son içeriye beş yaşlarında bir kız çocuğu giriyor, Paşa Dede aynı incelik ve ihtiramla ayağa kalkıyor ve o kızı selâmlıyor. Bunun üzerine, "Aman efendim yorulmayın bir çocuk için ayağa kalkılır mı?" Şeklindeki itirazlara Paşa Dede, "Bizler bu yavrucağa, sevgi, saygı, edep, incelik göstermezsek, bu çocuk bu güzel hasletleri nereden öğrenecek?" şeklinde cevap veriyor. Anadolu irfanının temsilcileri olan bu güzel insanlar bu inceliklerin farkında olarak, kendilerinden sonra gelecek nesilleri yetiştirmenin en güzel yolunun, onlara bu erdemli davranışları göstererek, içlerinde bu güzellikleri duyumsatmak olmuştur. Kendi yaşamadığı, muhatap olmadığı, görmediği bir

davranışı, bir çocuk nasıl belleyebilir, öğrenebilir ki? Paşa Dedeler'in bir toplumun nezaket, sevgi, saygı, anlayış, hoşgörü gibi evrensel değerlerini aktarmanın en doğru yolunu nutuklar atarak değil, kendi yaşantılarıyla göstermesi, Tandoğan'a göre fertlerin topluma karşı duydukları sorumluluk bilincinin en güzel ifadesidir.

Tandoğan, bir çocuğun yetişebilmesi için böyle güzel örnekleri görmesi, bizzat şahit olması gerektiğini sohbetlerinde belirtirdi. Ona göre görgü, insanda böyle yaşantılarla oluşuyor. Çocuğun, bu güzel, asil davranışlara tanıklık etmesi, şahit olması onun da bu değerleri benimsemesine zemin hazırlar. Ona göre böyle örnekler, bireyin vicdan eğitiminde ve karakter terbiyesinde teorik derslerden çok daha etkilidir. Dolayısıyla Tandoğan'ın gözünde, hayatın kendisi bir eğitim süreci; bu sürecin kahramanları ise toplumsal değerlerin temsilcileri olan hâl sahibi, sessiz öğretmenleridir.

Tandoğan'a (2013b, s. 125) göre her insan doğuştan farklı kabiliyetlerle doğar, ama bunu işleyecek anne-baba, öğretmen, komşu, onu işleyecek toplum gereklidir. İnsanın içindeki dehâyı uyandırmak önemlidir. Bu çerçevede Tandoğan, annesinin çok küçük yaşlarda kendisine sorumluluk duygusu kazandırdığından bahseder. Henüz üç yaşında iken evin ufak tefek ihtiyaçlarını alması için kendisini bakkala gönderdiğini ve bu alışveriş sonunda görevini başarmış olmanın ona kazandırdığı öz güven duygusunu anlatır. Bu anlayış, Tandoğan'ın eğitim felsefesinin temelini oluşturan "yaşayarak öğrenme ve öğretme" ilkesine karşılık gelmektedir. Bu bağlamda eğitim, bilgi aktarımının ötesinde sorumluluk bilinciyle şekillenmiş bir karakter ve gönül terbiyesi sürecidir. Eğitimde esas olan, bireyin içsel olgunluğa ulaşmasını sağlayacak model şahsiyetlerle temas kurmasıdır. Çocukta hayranlık ve saygı uyandıran bu tür davranışlar onun gönül dünyasını besleyecektir.

Tandoğan'ın (1994a) takdirle bahsettiği örnek şahsiyetler arasında; Kezban Anne, Şaziye Anne, Ayten Anne, Azize Anne gibi isimler önemli bir yer tutar. Bu hanımlar hayatın karşılarına çıkardığı tüm zorluklara ve yoksunluklara rağmen, şikâyet etmeden; sabır, şükür, kanaat ve teslimiyet duyguları içinde dimdik ayakta durmayı başarmışlardır. Tandoğan, onların bu tutumlarını İslâm vakârına örnek teşkil eden birer yaşam biçimi olarak görmüş; sohbetlerinde ve eserlerinde sık sık bu hanımların ahlâkî direnişlerini topluma örnek göstermiştir. Çünkü Tandoğan (2013b, s. 120)'a

göre kadın, yalnızca aile kurumunun değil, aynı zamanda toplumun da manevi direğidir. Kadının sevgisi, sabrı ve inancı, toplumun vicdanını besleyen en güçlü kaynaktır. Bu nedenle kadının yetiştirici, dönüştürücü ve koruyucu rolü, Tandoğan'ın eğitim anlayışında merkezi bir yere sahiptir. O, toplumsal eğitimin ilk adımının annelerin çocuklarına örnek olan davranışlarıyla başladığını vurgular. Kadın, çocuklarına yalnızca bilgi değil, aynı zamanda erdem, saygı, kanaat ve şükür bilincini de kendi yaşantısıyla doğal biçimde aktararak gerçek anlamda bir "değerler eğitimi" sağlar. Eğitim ailede başlar. Çocuk küçük yaşlarda bilinçli eğitilirse, güzel davranışlar kazanıyor. Tüm alışkanlıklar, çocuk yaşlarda ediniliyor.

Toplumu ayakta tutan bu gizli kahramanları Tandoğan her zaman öne çıkarmıştır. Onlara duyduğu derin saygı ve sevgiyi sohbetlerinde sıkça dile getirmiştir. Bu vurgular, bireylerde farkındalık yaratmakta; sevgi, merhamet ve sorumluluk gibi değerlerin toplum içinde yeniden hatırlanmasına vesile olmaktadır. Zira Tandoğan'a (2006c, s. 9) göre sorumluluk duygusu olmayan kimselere insan denilemez. Çünkü sorumluluk duygusu olmayan insanlarda şahsiyet oluşmuyor. Tandoğan'ın bu yaklaşımı, onun yalnızca bir düşünür değil, aynı zamanda her fırsatta bir eğitimci ve gönül rehberi olarak hareket ettiğinin de göstergesidir. Bu yönüyle Tandoğan, toplumsal sorumluluk bilincinin gelişimini, bir tür eğitim faaliyeti olarak görmüş ve bunu yaşamı boyunca sürdürmüştür. Tandoğan'ın bu anlayışı, bireyin yalnızca bilişsel yönünü değil, aynı zamanda toplumsal duyarlılığını ve ahlâkî sorumluluk bilincini geliştirmeyi amaçlayan eğitim sosyolojisi yaklaşımıyla da örtüşmektedir. Ona göre toplumun devamlılığı, bireylerin birbirine karşı sorumluluk duygusunu içselleştirmesine bağlıdır. Bu bakış açısı, bireyin yalnızca kendini değil, içinde yaşadığı toplumu da dönüştürme potansiyeline sahip bir varlık olduğu fikrini temel alır.

Bu yaklaşım, Émile Durkheim'in eğitim anlayışında da görülmektedir. Durkheim (1956), eğitimi "toplumun kendi varlığını sürdürmek için yeni kuşaklara değer ve davranışlarını aktarma süreci" olarak tanımlar. Tandoğan da benzer biçimde, eğitimi yalnızca bilgi öğretimi değil, aynı zamanda toplumun manevi değerlerinin yaşatıldığı bir kültür aktarımı süreci olarak görür. Bu yönüyle onun eğitim felsefesi, insanın hem

kendini gerçekleştirme hem de toplumsal bütünlüğü koruma görevini içeren bütüncül bir anlayışı temsil etmektedir.

4. TANDOĞAN'IN EĞİTİM FELSEFESİNİN TEMEL İLKELERİ

4.1 Sözün Eğitsel Gücü ve Tutarlılık İlkesi

İnsan eğitiminin en temel araçlarından biri dildir ve dilin en etkili tezahürü sözdür. Söz, yalnızca bilgi aktaran bir araç değil; aynı zamanda değerleri şekillendiren, davranışları yönlendiren ve bireyin iç dünyasını inşa eden güçlü bir etkendir. Eğitim sürecinde söylenen her ifade, bireyin zihninde ve gönlünde bir iz bırakır. Bu nedenle sözün etkili olabilmesi, yalnızca doğru ve güzel olmasına değil; aynı zamanda söyleyenin davranışlarıyla desteklenmesine bağlıdır. Nitekim söz ile eylem arasındaki uyum, yani tutarlılık ilkesi, eğitimin inandırıcılığını ve kalıcılığını belirleyen temel unsurlardan biridir.

Hz. Peygamber'in "Ya hayır söyle ya da sus." hadisi, sözün sorumluluk boyutuna dikkat çekerken; sözün değerinin doğruluk ve fayda ile ölçülmesi gerektiğini ortaya koyar. Hayır söylemek veya sükut eylemek, müslümanın ağız disiplinin gereği ve iman bakımından olgunluğunun göstergesidir. Konuşmanın veya susmanın hangisi hayırlı ise, onu yapmak gerekir. Eşitlik halinde susmak sünnettir (URL-5, 2025). Bu bağlamda söz, yalnızca bir ifade değil, aynı zamanda bir ahlâk meselesidir. Emre (2020) de "Söz ola kese savaşı, söz ola kestire başı" dizeleriyle sözün hem yapıcı hem de yıkıcı gücünü vurgulayarak, dilin eğitici ve dönüştürücü yönüne işaret eder. Bu iki yaklaşım birlikte değerlendirildiğinde, eğitimin yalnızca bilgi aktarımı değil; söz, davranış ve niyet bütünlüğü içerisinde anlam kazanan bir süreç olduğu açıkça görülmektedir.

Bu çerçevede, sözün eğitsel gücünün yalnızca dile getirilen ifadelerle sınırlı olmadığı, aynı zamanda söyleyenin iç dünyası ve yaşantısıyla doğrudan ilişkili olduğu görülmektedir. Tandoğan (2003b, c. 2, s. 22), sözün gerçek anlam ve değer kazanmasının, dilin gönülle; gönlün ise Hak ile irtibatlı olmasıyla mümkün olduğunu belirtir. Bu yaklaşım, sözün yalnızca zihinsel bir üretim değil, aynı zamanda kalbî bir derinlik ve manevî bir temele dayanması gerektiğini ortaya koyar. Zira gönülden süzülmeyen ve hakikatle bağ kurmayan sözler, ne kadar düzgün ve etkileyici görünse de kalıcı bir tesir meydana getiremez. Tandoğan'a göre en etkili ve en güzel konuşma,

kelimelerle ifade edilenden ziyade, insanın hâliyle ortaya koyduğu mesajdır. Bu bağlamda "hâl dili", bireyin sözleriyle davranışları arasındaki uyumu yansıtan en güçlü iletişim biçimi olarak öne çıkar. Çünkü insan, çoğu zaman söylenenden çok, sergilenen tavır ve davranışlardan etkilenir; bu da eğitimin özünde tutarlılık ilkesinin neden vazgeçilmez olduğunu açıkça göstermektedir.

4.1.1 Eğitimde Peygamber Modeli ve Tutarlılık İlkesi

Tandoğan'ın (2006a, s. 100) olaylara bakışında ve yorumlamalarında ölçüsü, Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflerdir. Bu bağlamda Onun eğitim anlayışında, bilginin aktarımından çok, ahlâki örneklik ve davranış tutarlılığı ön plandadır. Eğitim, yalnızca aklı değil, aynı zamanda gönlü, duyguyu ve vicdanı da içine alan bütüncül bir süreçtir. Peygamber Efendimiz'in (sas) hayatı, Tandoğan'a göre bu bütüncül eğitimin en saf modelini sunar.

Peygamber Efendimiz (sas), İslâm dinini tebliğ ederken benimsediği davet metodunun temel ilkeleri, Cenâb-ı Allah tarafından Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde öğütlenmiştir: "Ey Muhammed! Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır; onlarla en güzel şekilde mücadele et." (Nahl, 16/125). Bu ilke doğrultusunda Zeydân (1976'dan akt. Önkal, 2004, s. 35) *Usûlü'd-Da've* adlı eserinde yumuşak davranmanın amacını, öğüt ve iyiliğin kalpleri ve gönülleri etkileyecek biçimde, yumuşak, etkili ve incitmeyen bir üslûpla tebliğ edilmesi olarak açıklar. Önkal (2004) İslâm davetini, davetçinin öncelikle kendi şahsından başlayarak, suya atılan bir taşın etrafında oluşan halkalar misali sırasıyla ailesini, komşularını ve yakın çevresini kuşatan; nihayetinde bütün insanlığı içine alan mukaddes bir vazife olarak tanımlar. Bu yönüyle davet, yalnızca sözlü bir çağrı değil; hayatın her alanında tezahür eden, ahlâk, tutum ve davranışlarla bütünleşmiş bir ibadet niteliği taşımaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de tebliğ metodunun hikmet, güzel öğüt ve nezaket temelli bir üslûpla gerçekleştirilmesi gerektiğine yapılan vurgu, Sabri Tandoğan'ın eğitim ve irşat anlayışının da temel dayanaklarından birini oluşturmaktadır. Tandoğan'a göre eğitim, muhatabı zorlayan, yargılayan veya baskılayan bir süreç değil; kalplere dokunan, örnek olarak yol gösteren ve insanın fıtratına hitap eden ahlâkî bir etkileşim alanıdır.

Bu yönüyle onun yaklaşımı, Zeydân'ın yumuşak ve tesirli tebliğ anlayışıyla örtüşmekte, Önkal'ın daveti hayatın her alanına yayılan bir ibadet olarak tanımlayan yaklaşımıyla da paralellik arz etmektedir.

Tandoğan (2003, s. 66), eğitimi yalnızca sözle yapılan bir yönlendirme olarak değil; bireyin gündelik hayatındaki tutumları, ilişkileri ve sorumluluk bilinciyle ortaya koyduğu bir eğitim faaliyeti olarak değerlendirmiştir. Aileden başlayarak mahalleye, sosyal çevreye ve topluma doğru genişleyen bu etkileşim alanı, İslâm ahlâkının merkezinde yer alan niyet-amel bütünlüğünün pedagojik karşılığıdır. Bu bağlamda Tandoğan'ın eğitim anlayışı, Kur'ânî davet metodunun modern bir yansıması olarak, insanı incitmeden dönüştürmeyi hedefleyen, ahlâk temelli ve bütüncül bir eğitim modeli sunmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de tebliğ sorumluluğunun sınırları açık bir biçimde belirlenmiştir: "Eğer İslâm'ı kabul ederlerse doğru yolu bulmuş olurlar; yüz çeviririlerse, sana düşen yalnızca tebliğ etmektir. Allah kullarını hakkıyla görendir." (Âl-i İmrân, 3/20). Bu ayet, davet ve eğitim faaliyetlerinde sonucun değil, niyet ve yöntemin belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Tebliğ edenin görevi, hakikati hikmet ve güzel üslûpla sunmakla sınırlıdır; muhatabın kabul ya da reddi ise onun iradesine bırakılmıştır. Bu ilke, Sabri Tandoğan'ın eğitim anlayışında merkezi bir yer tutmaktadır. Tandoğan'a göre eğitici, bireyi zorlayan, yönlendiren ya da şekillendiren bir otorite değil; doğruyu örnekleyerek gösteren, insanın iradesine ve şahsiyetine saygı duyan bir rehber olmalıdır. Eğitim sürecinde esas olan, sonuç almak değil; doğru niyetle, ahlâkî sorumluluk bilinciyle ve sabırla yol göstermektir. Bu bağlamda söz konusu Âyet, Tandoğan'ın, baskıdan uzak ve gönüllü dönüşümü esas alan eğitim ve irşat anlayışının Kur'ânî temelini oluşturmaktadır.

Resûlullah (sas), davet faaliyetinde yalnızca sözleriyle değil; yaşayışı, davranışları ve hayatının her safhasında sergilediği tutumlarıyla da bizzat örnek olmuştur. Bu yönüyle o, tebliğ ve irşatta en etkili ve en geçerli metotları fiilen uygulamıştır. "Kolaylaştırınız, güçleştirmeyiniz; müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz" ve "İnsanlara anlayacakları şekilde konuşunuz" (Buhârî, 2011, s. 49) buyruğu, Hz. Ali'den (r.a.) nakledilen rivayetlerde, Resûlullah'ın (sas) insanlara idrak seviyelerine uygun şekilde hitap

edilmesini tavsiye ettiği görülmektedir. Bu hadisler Onun davet anlayışının temel ilkelerini ortaya koymaktadır. Resûlullah (sas), muhataplarının sosyo-psikolojik durumlarını dikkate alarak farklı üslup ve yöntemler benimsemiş; her bireye fıtratına, idrak seviyesine ve içinde bulunduğu şartlara uygun bir dil ile hitap etmiştir. Sabri Tandoğan'ın eğitim anlayışı da bu Peygamberî metodu esas almakta; eğitimi, bireyin şahsiyetine saygı duyan, örneklik yoluyla etkileyen ve insanı zorlamadan dönüştürmeyi hedefleyen ahlâk temelli bir süreç olarak ele almaktadır.

Resûlullah'ın (sas) "Kolaylaştırınız, güçleştirmeyiniz; müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz" (Buhârî, 2011, s. 11) buyruğu, eğitim ve tebliğin zorlayıcı değil, kuşatıcı bir zeminde yürütülmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Nitekim Hz. Ali'den (r.a.) rivayet edilen ve insanlara idrak seviyelerine göre hitap edilmesini öğütleyen yaklaşım, Sabri Tandoğan'ın şahsiyet merkezli eğitim anlayışıyla doğrudan örtüşmektedir. Bu yaklaşım, tebliğ ve eğitim faaliyetlerinde muhatabın psikolojik, zihinsel ve sosyal durumunun dikkate alınmasını zorunlu kılan temel bir pedagojik ilkeye işaret eder. İslâm düşünce geleneğinde bu ilke, bilginin olduğu gibi aktarılmasından ziyade, muhatabın dünyasında anlamlı hâle gelecek bir üslûp ve yöntemle sunulmasını esas alır. Nitekim bu anlayış, Sabri Tandoğan'ın eğitim yaklaşımında da açık biçimde görülmekte; Tandoğan, eğitimi soyut ilkelerin aktarımı olarak değil, insanın anlayacağı tarzda, yaşantı, ilişki ve örneklik üzerinden işleyen bütüncül bir süreç olarak değerlendirmektedir.

Tandoğan (2006a, s. 94-95), Hz. Peygamber'in (sas), çocuk eğitimine dair hassasiyetini örnekleyen bir hâdiseyi aktararak eğitimin özünü açıklar. Peygamber Efendimiz (sas), bir dostunu ziyarete gittiğinde evin annesi, küçük çocuğuna "Git, Peygamber'in (sas) elini öp, O sana şeker verecek" der. Fakat evde şeker bulunmadığı için Peygamber (sas) dışarı çıkar, şeker arar, bulur, getirir ve çocuğa verir. Çocuğun güvenini sarsmamak için gösterdiği bu titizlik, Tandoğan'ın (2006a, s. 95) ifadesiyle çocuk terbiyesinin temel ilkesidir. Bu olayı şöyle yorumlar: "Çocuk terbiyesinin ana ilkesi, yapamayacağınız şeyi söylememek; ama söylediğiniz şeyi de ölüm pahasına olsa yapmak olduğudur. Çocuk ruhunu çelişkiler kadar altüst eden hiçbir şey yoktur." Bu örnek üzerinden Tandoğan, eğitimde tutarlılık ilkesine dikkat çeker. Ona göre çocuk, söylenenle yapılan arasındaki farkı çok erken fark eder ve bu fark, güven

duygusunu zedeler. Güven duygusunun sarsılması ise eğitim sürecinin temellerini yıkar. Dolayısıyla eğitimcinin en önemli görevi, söylediğini yaşamak ve davranışlarında istikrar göstermektir.

Tandoğan (2009a, s. 67), "Hayatta basit veya önemsiz hiçbir şey yoktur." diyerek, özellikle eğitim sürecinde kullanılan her kelimenin ve yapılan her davranışın çocuğun karakterini şekillendirdiğini vurgular. Bu yaklaşım, değerler eğitimi ve karakter eğitiminde söze ve örnekliğe verilen önemin altını çizer. En ufak gibi görülen davranış ve sözlerin altında olumlu veya olumsuz büyük ve etkili tesirler bulunduğunu, önemsiz, basit gibi görünen olayların, aslında çocuk şahsiyetini şekillendirdiğini belirtir. Ağzımızdan çıkan her söz hem bizi hem de çevremizi bir şekilde etkiler, hatta bağlar. Bu sebeple Tandoğan (1994, s. 15), Emre'nin (2020) şu mısralarını sık sık dile getirir: "Söz ola kese savaşı, söz ola kestire başı, söz ola ağulu aşı, yağ ile bal ide bir söz" Bu dizelerde dile gelen anlayış, sözün yalnızca iletişim aracı değil, aynı zamanda bir terbiye ve dönüştürme gücü olduğunu gösteren vurgudur. Eğitimci, kullandığı sözlerle öğrencinin dünyasında yapıcı veya yıkıcı etkiler yaratabilir. Bazen bir söz, insan hayatında yeni ufuklar açar. Onu iyinin, güzelin, doğrunun, asil ve yüce olanın kapılarını aralamaya yönlendirir. Bazen de bir söz, bunun tam tersi bir etkiyle insanın yaşama sevincini yok eder, şahsiyetini zedeler. Tandoğan'ın bu yaklaşımı, modern eğitim felsefesinde yer alan ahlaki örneklik (moral modeling), değer temelli eğitim ve öğretmen tutarlılığı (teacher consistency) ilkeleriyle doğrudan örtüşmektedir. Ona (Tandoğan 2011c, s. 40) göre eğitimin özü, söylenenin yaşandığı, bilgeliğin davranışa dönüştüğü yerde anlam kazanır. Sözler ve davranışlar arasında çelişki olmamalıdır. Bu nedenle, ağzımızdan çıkan her söz büyük önem taşımaktadır. Özellikle eğitimci konumunda olan bireylerin; küçük bir çocuğun yetiştiği aile ortamındaki her ferdin, çevrede ve toplumda yer alan tüm insanların, muhataplarına sarf ettikleri her kelimenin eğitsel bir değeri bulunmaktadır.

Peygamber (sas) Efendimiz'in çocuk terbiyesinde doğruluk ve tutarlılığa gösterdiği hassasiyet, Tandoğan'ın (2011c, s. 42) eğitim anlayışının merkezinde yer alır. Ona göre, insanın şahsiyet gelişiminde en küçük gibi görünen davranış ve sözlerin bile derin etkileri vardır. Bir kere güven duygusu sarsılınca bir daha yerine gelmiyor. Bu nedenle, sözün gücünü fark eden, konuşurken seçici davranan, düşüncesiyle sözü

arasında tutarlılık kuran bir birey hem kendini hem de çevresini dönüştürme potansiyeline sahiptir. Tandoğan'a (2011c, s. 43) göre, düşünen, akleden ve olaylar arasındaki bağlantıları kurabilen insanlar için hayatın bu "küçük sırları" kıymetlidir. Bu bakış açısı, onun hayata karşı geliştirdiği duyarlılığı ve her olayı bir öğrenme fırsatı olarak değerlendiren bilgece tavrını ortaya koymuştur. Tandoğan, hayatın her alanına gösterdiği bu hassasiyet ve derin saygı ile bir yaşama sanatı ustası olarak öne çıkmış; bilgeliğini, içsel aydınlanmışlığını ve nurlanmış şahsiyetini ortaya koymuştur.

4.2 Eğitimde Sevgi ve Saygı Temelli Yaklaşımın Önemi

Tandoğan (2006a, s. 142), eğitimin sağlıklı bir şekilde gerçekleşebilmesi için sevgi ve saygı temelli bir atmosferin şart olduğunu ifade eder. Ona göre hayatı güzel ve anlamlı kılan insandaki saygı duygusudur. Tandoğan saygı olmayınca sevginin de bir süre sonra biteceğini ifade eder. Saygı ile sevgi daima atbaşı beraber gider. Ona göre saygının olmadığı bir ortamda yaşamak bir ıstıraptır. Sevgi, saygı ve anlayışın hâkim olmadığı ortamlarda eğitimin kalıcı ve nitelikli sonuçlar üretmesi güçtür. Zira insan ruhu ancak kendisini değerli ve güvende hissettiği bir atmosferde öğrenmeye açılır; baskı, küçümseme ve ilgisizlik ise öğrenme sürecini zayıflatır. Bu bakımdan eğitimcilerin, talebeyle ilişkilerinde salt bilgi aktarıcısı olmanın ötesine geçerek sevgiye, saygıya ve güvene dayalı bir iletişim zemini kurmaları gerekir. Ancak bu yaklaşım, sınırsız bir serbestlik ya da aşırı hoşgörü anlamına gelmez.

Çocuğa sevgi ve saygı gösterilirken aynı zamanda sınırların, sorumluluk bilincinin ve öz denetimin kazandırılması da önemlidir. Bu doğrultuda çocukla kurulan ilişki, otoriterlikten uzak fakat disiplinli, samimi fakat ölçülü, yani medeni ve insani bir nitelik taşımalıdır. Bu ilişkide denge, ölçü önemlidir. Günümüzde aile içinde büyük anneler çocuğu oyuncak gibi görüyorlar. Aşırı şımartılan çocukların dengesi bozuluyor ve bu yüzden çocuk medeni bir ilişki kurmayı öğrenemiyor. Tandoğan (2006a, s. 27), eğitimin çok ince, hassas dengelere dayandığını belirtiyor. Sevgi ve ilginin dengeli olması gerektiğine sıklıkla vurgu yapıyor ve bilinçli annelerin buna izin vermeyeceğini de belirtiyor. Çocuğun kendi şahsiyetini bulması için bu dengeye ihtiyacı vardır. Kendisine yerine göre saygı gösterildiğini, sevildiğini hisseden çocuk bu kavramları duyumsayarak öğrenir. Tandoğan (2013b, s. 120) bu dengeli, sevgi ve

saygıya dayalı ilişkinin annesinin metodu olduğunu ifade ediyor. Anne ve babasının üç yaşlarında iken kendisine büyük bir insana hitap eder gibi yaklaştıklarını belirtmiştir. Bu bağlamda Tandoğan (2013b, s. 125-126) annesinin küçük yaşlardan itibaren inandığı ilkeleri kendisine kazandırma yöntemine ilişkin çocukluk yaşantılarından, anılarından örnek vermiştir:

Hasta olduğu bir gün annesi, beş yaşındaki çocuğundan çorba yapmasını istemiş; küçük Sabri, annesinin tarifi üzerine domatesli, maydanozlu ve pirinçli bir çorba pişirmiş; çorbanın çok güzel olduğunu bir ömür boyu, her fırsatta ifade etmiş, o hatırasını anlatmaktan büyük bir zevk duymuştur. Küçük yaşlarda verilen bu tür görevler, insan hayatına anlam katmakta ve ömür boyu hatırası tekrar tekrar canlandırılmaktadır. Tandoğan, annesiyle diyaloglarının her zaman çok iyi olduğunu ifade etmekte; bu durum, aralarında sağlıklı ve güçlü bir anne-çocuk ilişkisi kurulduğunu göstermektedir. Bu hatıra, çocuğunu hayata hazırlamak isteyen bilinçli bir annenin sergilediği doğru tutumların, çocukta sorumluluk ve özgüven duygusunun gelişmesine nasıl katkı sağladığını ortaya koyan güzel bir örnektir.

Bu yaşanmış örnekler eğitim sürecinde öğretici veya ebeveynin yaklaşımının, bireyin gelişiminde belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir. Bireyin gelişiminde sevgi, saygı, sabır, anlayış ve empati temel taşlardır. Tandoğan, küçük yaşta edindiği intibalar ile deneyimlerinden yola çıkarak, çocuklara yaklaşımın onların kişilik ve değer gelişiminde belirleyici olduğunu vurgulamıştır. Annesinin onu eğitirken, gösterdiği sabır, incelik ve anlayışı, yakın çevresinde muhatab olduğu, yaşadığı hatıralarda çocuklara gösterilen sabır ve incelik, onun kişiliğinde sorumluluk, saygı ve doğru davranışlar kazanmasına, sağlıklı gelişim göstermesine katkıda bulunmuştur. Bu kazanımların bir yansıması olarak, Tandoğan'ın çocukluk yıllarında sergilediği davranışlarda da erken yaşta gelişen sorumluluk bilinci ve olumlu tutumlar dikkat çekmektedir. Tandoğan'ın (2013b, s. 37) çocukluk yıllarında, *Gönül Sohbetleri*'nin 14. cildinde "Çocukluk Hatıraları" başlıklı yazısında bahsettiği bir anısı şöyledir:

Yedi yaşlarında, eski gazetelerden kese kâğıdı yapıp satmaktaydı. Bu yolla hem okul harçlığını çıkarıyor hem de arkadaşlarına tatlı ısmarlıyordu. Bir gün, iyice eskimiş hasır şapkasını takarak yine satışa çıkmış; bir esnaf ona, "Senin şapkan ne biçim

öyle… Senden kese kâğıdı almayacağım.” demiştir. Bunun üzerine küçük Sabri gülümsemiştir. Esnaf bu kez, “Ne gülüyorsun? Başkası olsa kızar.” deyince, küçük Sabri, “Öyle tatlı söylediniz ki, niye kızayım?” diye karşılık vermiştir. Bunun üzerine esnaf, “Bu çocuk büyük adam olacak.” diyerek bütün kese kâğıtlarını satın almıştır.

Bu örnekler, çocuk eğitiminde erken yaşta kazandırılan sorumluluk bilinci, özgüven ve duygusal olgunluğun bireyin karakter gelişiminde ne denli belirleyici olduğunu göstermektedir. Özellikle çocuğa güven duyulması, ona yaşına uygun sorumluluklar verilmesi ve olumlu iletişim ortamının sağlanması, sağlıklı bir şahsiyet gelişiminin temel unsurları arasında yer almaktadır. Nitekim Tandoğan’ın çocukluk yıllarında sergilediği bu tutumlar, onun ilerleyen dönemlerde geliştirdiği anlayışlı, sabırlı ve yapıcı yaklaşımın da erken dönem yansımaları olarak değerlendirilebilir.

Tandoğan’ın, eğitimde soyut kavramların yanı sıra somut örneklere dayanarak uyguladığı öğretim yöntemi inkâr edilemez bir gerçeklik sunar. O bakımdan hayatın içinden sunduğu örnekler, anlaşılır, sade ve düşündürücüdür. Günlük olayları değerlendirmek, incelemek, onlar üzerinde çıkarımlarda bulunmak, insan zihnini, hayat olayları karşısında daha dikkatli, duyarlı bir niteliğe büründürecektir. Ayrıca insan zihnindeki, muhakeme-mukayese etme, eleştirel düşünme yeteneklerinin gelişimine imkân sağlayacaktır. Günümüzde sanal âlemlerde gezinti yapmanın insanı gerçeklerden, hayatın realitesinden ne denli kopardığı düşünülürse, Tandoğan’ın reel hayatın içinden verdiği, “an”ın içindeki örneklerin kıymeti öne çıkmaktadır.

Tandoğan düşüncesinde “an” kavramı önemlidir. Ona göre bütün güzellikler ve yücelikler “an”dadır. Bilimin, felsefenin, güzel sanatların her alanında verilen eserler büyük bir dikkat ve gayretle “an”ın içinde elde edilmiştir. Tandoğan’ın hayatı yorumlama çabası, onun eğitim felsefesinin temellerini aldığı kaynağın yalnızca kütüphaneler dolusu kitaplardan ibaret olmadığını; aynı zamanda hayatı, olayları ve insanı derin bir kavrayışla okuyabilme kabiliyetiyle, hayat karşısında reel bir tavır sergilemesiyle ilişkili olduğunu göstermektedir. Modern eğitim teorileri açısından, bu yaklaşım Bandura’nın Sosyal Öğrenme Kuramı ile desteklenebilir. Bandura’ya (2018) göre bireyler, gözlem yoluyla öğrenir ve model alınan davranışları kendi yaşamlarına

uygular. Tandoğan'ın örneklerinde öğretmen, aile veya çevrenin olumlu ve özenli yaklaşımı, çocukların davranışlarını şekillendiren kritik bir etken olmuştur.

Lickona'nın (2009) değerler eğitimi perspektifinden bakıldığında, öğretmenin veya rehberin yaklaşımı, öğrencilerin ahlaki ve sosyal değerleri içselleştirmesinde temel rol oynar. Tandoğan'ın yaklaşımı, sadece bilgi aktarımına değil; aynı zamanda bireyin gönül ve aklını bütüncül olarak geliştirmeye odaklanan bir eğitim anlayışını yansıtmaktadır.

4.3 Doğu ve Batı Kültürlerinin Sentezi

Tandoğan'ın (2006c, s. 123-124) düşünce dünyası, Doğu ve Batı kültürlerinin karşıtlığı üzerine değil, bu iki medeniyet havzasının tamamlayıcı bir bütünlük içinde ele alınması anlayışı üzerine kuruludur. Tandoğan, insanı yalnızca akıl merkezli ya da yalnızca duygu ve inanç eksenli bir varlık olarak görmez; insanın hem rasyonel hem de manevi yönlerini birlikte değerlendiren bir sentez anlayışı geliştirir. Bu yönüyle onun düşüncesi, Doğu'nun hikmet ve gönül merkezli yaklaşımı ile Batı'nın akıl, eleştirel düşünce ve bilim temelli yaklaşımını bir araya getiren özgün bir perspektif sunmaktadır.

Tandoğan'ın Batı kültürüne ait disiplinlere olan ilgisi, aklı merkeze alan sorgulayıcı tavrında ve olayları sebep-sonuç ilişkisi içinde değerlendirmesinde açıkça görülmektedir. Buna karşılık, Doğu düşüncesinin temel unsurları olan sevgi, saygı, irfan, kanaat, şükür, sorumluluk ve ahlâk kavramları, onun insan anlayışının merkezinde yer almaktadır. Tandoğan, bu iki yaklaşımı birbiriyle çatıştırmak yerine, insanın sağlıklı bir şekilde gelişebilmesi için her ikisinin de vazgeçilmez olduğunu savunur. Bu sentez anlayışı, Tandoğan'ın eğitim felsefesinde de belirgin biçimde ortaya çıkmaktadır. Ona göre eğitim, Batı'nın sunduğu bilimsel bilgi ve yöntemlerle donanmış; ancak Doğu'nun değer dünyasıyla beslenmiş olmalıdır. Aksi hâlde yalnızca teknik bilgiyle yetişen bireyler manevi boşluk yaşamakta, yalnızca manevi eğitimle yetişen bireyler ise çağın gereklerine uyum sağlamakta zorlanmaktadır. Bu nedenle Tandoğan, eğitimi akıl–gönül dengesini esas alan bir süreç olarak ele alır.

Sabri Tandoğan, Doğu ve Batı arasında bir tercih yapmaktan ziyade, bu iki düşünce geleneğini insan problemine çözüm merkezli bir sentezde buluşturmayı hedeflemiştir. Onun yaklaşımı, kültürel kimliğini muhafaza ederken evrensel bilgiyle temas kurabilen bireylerin yetişmesine imkân tanıyan bütüncül bir eğitim anlayışını temsil etmektedir. Bu sentez anlayışı, Mevlânâ'nın pergel metaforuyla açıklanabilecek bir düşünce yapısına karşılık gelmektedir. Mevlânâ'da olduğu gibi Sabri Tandoğan'da da insanın bir ayağı kendi öz değerlerine, inanç ve hakikat zeminine sabit; diğer ayağıyla ise çağın ilimlerini, farklı kültürleri ve düşünce biçimlerini kuşatabilecek bir açıklık söz konusudur. Tandoğan'ın (2018, s. 54) sıkça vurguladığı Anadolu metaforu da bu düşünceyle örtüşmektedir. Ona göre Anadolu, Doğu ile Batı arasında yalnızca coğrafi bir geçiş noktası değil; akıl ile gönlü, madde ile mânâyı, gelenek ile yeniliği buluşturan tarihî ve kültürel bir köprüdür.

Bu bağlamda Tandoğan (2018, s. 55), Batı'nın bilimsel ve analitik düşünme biçimini, Doğu'nun irfan ve hikmet geleneğiyle dengelemeyi amaçlayan bir eğitim anlayışı ortaya koymuştur. Akıl ve kalbin birlikte işlemediği bir sistemin insanı eksik bırakacağını savunan Tandoğan'a göre, yalnızca akla dayalı bir eğitim insanı mekanikleştirirken; yalnızca duygulara dayalı bir yaklaşım da bireyi gerçeklikten koparmaktadır. Bu nedenle onun düşüncesinde Doğu ve Batı kültürleri, birbirini dışlayan değil, insanın bütüncül gelişimini mümkün kılan tamamlayıcı unsurlar olarak ele alınmaktadır. Bu yaklaşım, Doğu ve Batı kültürlerini karşı karşıya getiren bir anlayış yerine, bu iki düşünce dünyasını İslâm'ın tevhidi anlayışına dayanan bir sentezde buluşturmayı amaçlamaktadır. Ona göre Doğu'nun ihmal edilemeyecek derecede güçlü olan ahlâk, irfan ve gönül dünyası; Batı'nın bilimsel düşünce, disiplin ve üretkenlik anlayışıyla dengelenmelidir. Aksi hâlde her iki yaklaşım da insanı tek yönlü bir varlık olarak ele almakta ve onu bütünlüğünden koparmaktadır.

Bu bağlamda Garaudy'nin (2020, s. 23) Batı uygarlığına yönelttiği temel eleştirilerden biri, Rönesanstan bu yana insanlık tarihinin yalnızca Batı merkezli bir perspektiften okunması ve Doğu'nun sistemli biçimde dışlanmasıdır. Batı'nın kendi dışındaki medeniyetleri ya yok sayması ya da değersizleştirmesi, Doğu toplumlarında maddi yoksulluğu, Batı toplumlarında ise manevi yoksunluğu derinleştirmiştir. Garaudy'nin (2020, s. 22) çözüm önerisi, Batı'nın tek taraflı monoloğunu sonlandırarak insanlığın

ortak mirasını oluşturan Doğu ve Batı medeniyetleri arasında "diyalog ve bütünleşme" kurulmasıdır.

Bu yaklaşım, Sabri Tandoğan'ın "sentez düşüncesi" ile doğal bir uyum içindedir. Tandoğan'a (2006c) göre insanlık, tek kanatla uçamaz; bir kanat bilim, diğeri ise mânâdır. Modern dünya, bilimi güçlendirmiş, fakat maneviyat kanadını zayıflattığı için dengesiz bir gelişme ortaya çıkmıştır. Tandoğan'ın sentez düşüncesi, Garaudy'nin eleştirisinin işaret ettiği bu kırılmayı onarmayı hedefler. Bu çerçevede Tandoğan (2011a, s. 40), organizmacı bir yaklaşım ile dünyayı bir insan bedeni gibi düşünür. Asya o vücudun kalbi, Avrupa beynidir. Asya'da sevgi, sıcaklık, güzellik mevcuttur. Ama tek başına yeterli değildir. Avrupa'da metod var, sistemli çalışma, bilimsel araştırmalar var, ama o da eksik kalıyor. Tek başına ne doğu ne Batı o sentezi kurup ikilemden kurtulup, tevhidin güzelliğini yaşayamıyorlar. O yüzden bunalım içinde çırpınıyorlar, Tandoğan'a göre, Doğu ile Batı arasında bir köprü gibi duran, Anadolu'dan çıkacak olan aydınlar, bu sentezi kuracaklardır. İslâm'ın tevhit merkezli bütüncül anlayışı, insanı çok boyutlu bir varlık olarak ele alan eğitim modelidir. Bu çerçevede eğitim, aklı, gönlü ve iradeyi aynı potada eriten bir insan yetiştirme sanatıdır. Tandoğan'ın sentez odaklı eğitim yaklaşımı, Garaudy'nin çağrısını pratik bir zemine taşır: Batı'nın bilgi ve teknik ilerlemesinden yararlanırken; Doğu'nun değer, anlam ve hikmet geleneğini merkeze alır.

Böylece Garaudy'nin "insanlığı kurtaracak olan Doğu-Batı diyalogu" fikri, Tandoğan'da doğru bilgi-doğru değer sentezi üzerinden gerçek bir eğitim felsefesine dönüşür. İki düşünürün ortak noktası, insanlığın geleceğini tek kutuplu değil, çok boyutlu bir uygarlık tasavvurunda görmeleridir.

Tandoğan'ın (2011a, s. 6) sentezci tavrında İslâm'ın tevhidi yaklaşımı temel kaynaktır. Hayatın ve insanın içiyle, dışıyla, zâhiriyle, bâtınıyla bir bütün, bir kompozisyon olduğuna dikkat çekerek, sun'i bölmelerle, parçalamalarla tevhitten uzaklaşmanın insanı karanlıklara götürdüğünü vurgulamaktadır. Bugün bütün dünyanın içine düştüğü bunalımdan, meselenin köküne inmeyince durum değişmeyecek. Tandoğan'a (2006c, s. 123) göre "Bugün bütün dünya gerçek İslâm'ı bekliyor." Ancak İslâm'ın

getirdiği tevhid anlayışı ile problemler çözüm bulacak. "İslâm'ı gerçekten yaşayan insanlar ortaya çıkmadıkça, bu sorunlar hep devam edecektir."

Özetle, modern dünyanın çıkmazı hem Batı'nın anlam boşluğunda hem Doğu'nun ihmal edilmişliğinde görünür hâle gelmektedir. Garaudy'nin eleştirileri ve Tandoğan'ın sentezci yaklaşımı bize, insanlığın kurtuluşunun ne tek başına bilimde ne de yalnızca gelenekte olduğunu hatırlatır. Çözüm, İslâm'ın adalet, denge, özgürlük ve kardeşlik ilkeleri ışığında Doğu ile Batı'nın bütünleştirilmesi ve bu bütünlüğün eğitim yoluyla nesillere aktarılmasıdır. Böylece hem akıl hem gönül aynı istikamette yürümeye başlayacak ve insanlık yeniden anlamına kavuşacaktır.

4.4 Eleştirel Düşünceye Açıklık

Tandoğan, eğitimin temel hedeflerinden birinin bireylere sorgulayıcı bir yaklaşım ve eleştirel düşünme becerisi kazandırmak olması gerektiğini ifade eder. Tandoğan (2011a, s. 165) düşüncesinde mühim olan çocuğu sadece hayata hazırlamak değil; aynı zamanda ona milli ve insani değerleri kazandırmaktır. Bununla birlikte onun fıtri temizliğinin ve asaletinin korunması için olağanüstü çaba sarfedilmesi gerektiğini vurgular.

Tandoğan (2009a, s. 67), hayatın ve insanın sırlarını öğrenmek için her an okuyan her an hayatı sorgulayan basit komplekslere kapılmayan, tuttuğunu kopartan bir insan modeli sunar. Tandoğan'a (2011a, s. 130) göre eğitim yeni fikirlere açık, olayları doğru analiz eden, körü körüne itaat eden değil, düşünen, sorgulayan doğru sonuçlara ulaşabilmeyi hedef edinen cesur bir kişiliğe yönelmesini sağlamalıdır. Bu bağlamda eleştirel düşünce onun eğitim anlayışının temel ilkelerinden biridir.

Demircioğlu (2018b, s. 14), eleştirel düşüncenin bireyin yeni durumlara uyum sağlaması ve olayları doğru değerlendirebilmesi açısından önemine değinir. Ona göre, eleştirel düşünme; bireyin kendini sorgulamasını, olumlu ve olumsuz yönlerinin farkına varmasını, kendini tanımasını ve geliştirmesini sağlar. Demircioğlu'nun ayrıca, Lipman'dan (2003) aktardığı üzere, eleştirel düşünmenin yargıyı kolaylaştırdığını, kriterlere dayandığını, hataları düzeltmeye imkân verdiğini ve bağlam konusuna önem verdiğini belirtir.

Tandoğan'ın (2018, s. 91) eğitim felsefesinde de benzer bir yaklaşım göze çarpar: Bilgiyi yalnızca edinmek değil, onu anlamlandırmak, değerlendirmek ve hayata uygulamak esastır. Bu bağlamda eleştirel düşünce, öğrencinin kendi aklını ve gönlünü bütüncül şekilde kullanabilmesini sağlayan mihenk taşı olarak konumlanır. Tandoğan, bireyin her an sorgulayan, olaylar arasında bağlantılar kurabilen ve basit komplekslere kapılmayan bir modelle yetiştirilmesini önemser. Dolayısıyla eleştirel düşünce, onun eğitim anlayışında hem bilişsel hem de manevi gelişimi destekleyen temel bir araçtır. Bu nedenle eğitim sistemi, geleneksel değerlerden beslenirken aynı zamanda eleştirel düşünceyi de teşvik etmelidir. Nitekim Tandoğan'a (2013b, s. 85) göre hayatın her anı insan için bir öğrenme ve tecrübe alanıdır. O, günlük yaşamında karşılaştığı her olayı sorgular; bu olaylardan ibret, sonuç ve dersler çıkarırdı. Bu yaklaşımını talebelerine de yansıtarak, doğru ile yanlışı hayatın içinde ve somut örnekler üzerinden öğretmeye çalışmıştır. Tandoğan'a göre hayatın getirdiği problemlere nasıl yaklaşıldığı büyük önem taşımaktadır. Talebeleriyle bir sohbet sırasında yaşanan küçük bir olay üzerinden bunu açıklamıştır. Sohbet ettikleri sırada bir çocuk yere düşer. Çocuk toparlanıp kalkmak üzereyken annesi telaşla yanına koşar. Annesinin paniğini gören çocuk ise ağlamaya başlar. Tandoğan, bu durumu değerlendirirken çocuğun düşmesinin hayatın doğal bir parçası olduğunu, böyle durumlarda sakin bir tavırla yaklaşmanın çocuğun da durumu daha sağlıklı karşılamasına yardımcı olacağını ifade etmiş, hayatın getirdiği acılara, problemlere yaklaşımın önemli olduğuna işaret etmiştir. Bu yaklaşım, Tandoğan'ın eğitim anlayışında hayatın her anını öğretici bir tecrübe olarak değerlendiren ve bireyin karşılaştığı olaylardan bilinçli biçimde ders çıkarmasını esas alan pedagojik bakışını ve aynı zamanda Tandoğan'ın eğitim anlayışında eleştirel düşüncenin önemli bir yer tuttuğunu da göstermektedir.

Tandoğan (1994a, s. 2) düşüncesinde insanın kendi kendisi olması önemlidir. Çünkü "insan gerçeğe ve hakikate kendinden gider. Kendi kendini tahlil insanı derin gerçeklere götürür." Böylece Tandoğan bilgiyle birlikte bilincin de geliştiği, kendi aklıyla düşünen, sorgulayan, irfan sahibi bir insan modeli ortaya koyar. Tandoğan'ın bu yaklaşımı Kant'ın (2007) "Aydınlanma nedir?" sorusuna verdiği cevap olarak "Kendi aklını kullanma cesaretini göster" ilkesini hatırlatır. Kant'a göre insanın olgunlaşması, dış otoritelerin baskısından özgür olarak kendi aklını kullanmasıyla mümkün olur. Immanuel Kant, *Saf Aklın Eleştirisi* adlı eserinde bireyin kendi aklını

kullanmasının önemine dikkat çeker (Kant, 2007, s. 23). Tandoğan'ın eğitim felsefesi ile Kant'ın düşüncesi arasında paralellik, yalnızca bilgiyi aktarmak değil, bireyi tefekküre yönelten bir eğitim fikrinde görülür. Her iki yaklaşım da bilgiye pasif bir şekilde ulaşmayı değil, onu eleştirel biçimde değerlendirme ve günlük yaşama yansıtmanın önemini gösterir. Tandoğan'ın okuyan, araştıran, sorgulayan cesur insan modeli ile Kant'ın "aklını kullanma cesaretini göster" vurgusu, modern eğitimde eleştirel düşüncenin temel taşlarını oluşturur. Bu bağlamda Sokrates'in bilinen bir sözü "Sorgulanmamış yaşam, yaşanmaya değmez" ilkesi de bize eleştirel düşüncenin antik dönem ve hatta öncesine uzanan, insanlık kültür tarihinde önemli bir yeri olduğunu gösterir. Düşünme, muhakeme etme, sorgulama insana verilmiş en önemli ayırt edici özellik olan aklı kullanma becerileridir.

Tandoğan (2006c, s. 24) insanı insan yapan bu özelliklerin yok edilmemesi, geliştirilmesi gerektiğine sıklıkla vurgu yapar. Özellikle ilk eğitimin anne karnında başladığı görüşünü savunan Tandoğan, aile içi ilişkilerin çocuğun aklî, vicdanî ve kalbi eğitiminin tohumlarının atıldığı ilk yer olduğuna da dikkat çeker, Tandoğan (2009b) bu bağlamda annesinin, "Aile içinde herkesin aile mutluluğuna katkısı olacak bir işle meşgul olmasını isterdi. Ev içinde kimseyi tufeyli, parazit, tembel, miskin olarak görmek istemezdi." şeklinde aile içinde aldığı tavrı aktarır. Nitekim Tandoğan (2009b, s. 130), annesinin teşvikiyle 4 yaşında iken mutfağa girdiğini, maydanozlu, domatesli pirinç çorbası pişirdiğini ifade eder. Aile içinde sorumluluk alan çocukların ilerleyen yaşamlarında hem bireysel hem toplumsal görevlerini zorlanmadan yerine getiren, üretken ve özgüven sahibi bireyler olarak yetiştiklerini vurgular. Bu yönüyle Tandoğan, erken çocukluk döneminde verilen sorumluluk bilincinin, karakter gelişiminin ve ahlâki olgunluğun temel yapı taşlarından biri olduğunu belirtir. Bu bağlamda, sorumluluk bilinciyle yetişen bireylerin, sorgulayan, araştıran ve eleştirel düşünceye açık nesillerin yetişmesine zemin hazırlayacağını savunur. Bu yaklaşım Demircioğlu'nun (2018b) eleştirel düşünmenin bireyin olayları değerlendirme, kendini sorgulama ve geliştirme becerisi kazandırdığı yönündeki görüşüyle de örtüşmektedir. Demircioğlu, eleştirel düşünme eğitiminin okul müfredatında uygulanması üzerine iki türlü görüşten bahseder; birinci görüşe göre, okullarda eleştirel düşünme becerisini geliştirmenin yolu, mevcut ders programlarına dâhil edilerek verilmesidir. Öğrenci herhangi bir dersi işlerken o dersin içeriğinde

ilintilendirilmiş biçimde bu beceriyi kazanır. İkinci görüş ise müfredata bağımsız bir eleştirel düşünce dersi konulmasıdır. Yapılan deneysel çalışmalarda, eğitim yoluyla eleştirel düşünme yeteneğinin geliştirilebileceği ve kişinin eleştirel düşünme becerileri kazanabileceğini göstermektedir (Demircioğlu, 2018b, s. 61-62). Bu bağlamda ailenin yetersiz kaldığı, kazandıramadığı temel alışkanlıkları sağlamada, aklın, her yönüyle işleyişini sağlayan muhakeme ve mukayese etme, sorgulama gibi yeteneklerin geliştirilmesinde okullara büyük bir görev düşmektedir.

4.5 Yaşayarak Öğrenme ve Örnek Olma

Tandoğan (1994, s. 78) ve Tandoğan (2009, s. 125-126), eğitimde teorik bilginin yanı sıra yaşantının ve örnekliğin önemine dikkat çeker. Ona göre, çocukların eğitiminde örnek davranışlar, sözlü öğütlerden çok daha etkilidir. Çocuklar en çok gördüklerinden öğrenirler. Bu bağlamda özellikle babaannesinin ve annesinin kendisine hâl diliyle örnek oluşunu sık sık dile getirmiştir. Günlük yaşamda sergilenen değerli davranışların, bireyin eğitiminde kalıcı etkiler bıraktığını ifade etmektedir. Günümüzde teknolojik yenilikler sayesinde her türlü bilgiye ulaşmak son derece kolaylaşmıştır. Ancak Tandoğan'a (1994, s. 79) göre bilgi bir amaç değil, araçtır. Hayatta amaçlarla araçların yer değiştirmesi, birçok şeyin anlamını yitirmesine yol açar. Bu durumu Sabri Tandoğan, şöyle ifade etmiştir:

> Bir bilgi tutkusu ki günden güne bizleri sarıyor, sarmalıyor. Kötü mü, hayır, ne münasebet... Çok iyi ama bir şartla. Unutmayalım ki, bilgi gaye değil, vâsıtadır. Hayatta ne zaman amaçlarla araçlar yer değiştirirlerse, bir şeyler anlamını yitiriyor, güzelliğini kaybediyor. Burada müsaadenizle, Resûlullah Efendimizin bir hadisini nakletmek isterim. Meâlen "İşe yaramayan, lüzumsuz, fuzuli bilgiden sana sığınırım Ya Rabbi" buyuruyorlar... Evet, bilgi güzel, amenna ama, işe yarar bilgi, hayatta yeri olan bilgi. Bana ışığı, güzeli, doğruyu, hak olanı, haktan yana olanı gösterecek bilgi (Tandoğan, 1994a, s. 79).

Tandoğan'a (1994, s. 44) göre bilgi, insanı kaostan kosmosa, kesafetten letâfete götüren bir dönüşüm aracıdır. Bu anlayış, bilginin yalnızca zihinsel bir birikim değil, aynı zamanda insanın iç dünyasında bir olgunlaşma süreci olduğunu gösterir. Ona göre bilinenler günlük hayatta yaşanmadıkça, davranışlara yansımadıkça hiçbir anlam ifade etmez; bilgi ancak eyleme dönüştüğü zaman gerçek değerini bulur. Bu bakış açısı, eğitimin amacını yalnızca akademik başarıyla sınırlamayıp, insanın bütün yönleriyle tekâmülünü hedefleyen bir anlayışı ortaya koyar.

Eğitim felsefesi açısından değerlendirildiğinde, Tandoğan'ın bu yaklaşımı deneyim temelli ve değer merkezli bir öğrenme anlayışını yansıtır. John Dewey'in (2018), eğitimde "yaşayarak öğrenme" ilkesine benzer biçimde, Tandoğan da bilginin yaşantıya dönüştüğü, bireyin davranış ve tutumlarında somut karşılığını bulduğu bir eğitim modelini savunur. Aynı zamanda Schunk'un (2012) vurguladığı gibi, öğrenme bireyin hem bilişsel hem de duyuşsal gelişimini içeren bir süreçtir.

Tandoğan'a (1994, s. 45) göre bu çağın insanları, sözüyle değil özüyle; parlak nutuklarıyla değil, samimi ve içten davranışlarıyla örnek olan kişilerden etkilenirler. Ona göre eğitim, sözle değil hâl ile; nasihatle değil yaşantı ile aktarılır. Bu anlayış, Tandoğan'ın eğitim felsefesinin temel taşlarından biridir. Çünkü insanda gerçek dönüşüm, ancak samimiyetle ortaya konan davranış modelleriyle gerçekleşir. Tandoğan, eğitimi bir bilgi aktarımı süreci olmaktan çok, örnek olma ve hâl eğitimi olarak görür. Bu bağlamda Tandoğan (1994, s. 2), Şems ve Mevlâna'yı örnekler: "Şems ve Mevlâna naklî bilgilere karşı, şahsi duygu ve düşünceye daha çok önem veriyorlardı. Önemli olan sadece bilmek değil, o bilinenleri uygulamaktır diyorlardı."

Günümüzde eğitim anlayışında bilgi aktarmanın ötesine geçilerek, bireyleri hayata hazırlayan beceri temelli yaklaşımlar önem kazanmaktadır. Bu durumun güncel bir örneği olarak "yollardahayatvar" adlı sosyal medya kanalında paylaşılan bir kısa videoda görülmektedir. Paris'te okuyan üçüncü sınıf öğrencilerine verilen dönem ödevinde, aile için yemek yapmak, alışveriş yapmak, çorap dikmek, tuvalet temizlemek, adresini ezberlemek ve teşekkür kartı yazmak gibi yaklaşık seksen maddelik görevler yer almaktadır (URL-3, 2024). Bu etkinliklerin amacı, öğrencilerin yalnızca akademik bilgi değil, aynı zamanda günlük yaşam becerileri ve sorumluluk bilinci kazanmalarını sağlamaktır. Bu yönüyle söz konusu örnek, eğitimde "yaşayarak öğrenme" yaklaşımının çağdaş bir uygulamasını temsil etmektedir. Benzer biçimde Tandoğan da eğitimi, bireyin varoluşunu bütün yönleriyle gerçekleştirme süreci olarak görmüş; bilgi kadar davranış ve hayata geçirme boyutuna da vurgu yapmıştır.

Bu yaklaşım, modern eğitim psikolojisinde yer alan Albert Bandura'nın Sosyal Öğrenme Kuramı ile benzerlik göstermektedir. Bandura (2018), bireylerin davranışlarını çoğunlukla çevrelerinde gözlemledikleri modeller aracılığıyla

öğrendiklerini, gözlemlenen davranışların taklit edilerek içselleştirildiğini belirtir. Dolayısıyla öğretmenin veya ebeveynin sözü değil, tutumu ve davranış biçimi eğitimin asıl taşıyıcısıdır.

Aynı doğrultuda Dewey (2019), öğrenmenin deneyim yoluyla gerçekleştiğini vurgulayarak, bireyin doğrudan yaşantı içinde bilgiye anlam kazandırabileceğini savunur. Tandoğan'ın anlayışında da öğrenme, yalnızca bilişsel bir süreç değil, duygusal ve davranışsal boyutlarıyla bütüncül bir yaşantıdır. Bu bağlamda onun eğitim anlayışı, hem Anadolu irfan geleneğinin "hâl ilmî" perspektifini hem de modern eğitim teorilerinin deneyimsel ve gözlemsel boyutunu bir araya getiren özgün bir sentez niteliğindedir.

5. TANDOĞAN'IN EĞİTİM FELSEFESİNDE İNSAN EĞİTİMİNİN BOYUTLARI

5.1 İnsanda Şehvet Yönetimi

Tandoğan'a (1994a, s. 5) göre şehveti aslına uygun yönetmek, kişiliğin sırrına ermek demektir. İnsanın kişilik gelişiminde en önemli aşamalardan biri şehvetin yönetimidir. Şehvet, insana verilen güçlü bir hayat enerjisidir. Bu enerji doğru yönlendirilir, eğitilirse, insanı ötelere götürebilir, olağanüstü işler başarabilir. Bilimde, tasavvufta, güzel sanatların her alanında elde edilen üstün başarıların sırrı, insanın içindeki bu hayat enerjisini gerektiği alana dengeli bir şekilde yönlendirmesidir. Bu nedenle eğitim, yalnızca aklı geliştirmekle kalmamalı, aynı zamanda bireyin nefsini terbiye ederek şehveti doğru yöne kanalize etmesini sağlamalıdır. Tandoğan, şehvetin kontrol altına alınmasını bireyin hem iç huzuru hem de toplumsal düzen açısından vazgeçilmez görmektedir. Aksi durumda insanın hayvandan farkı kalmaz. İnsan aklıyla medeniyetler kuran, hayatını kolaylaştıracak keşifler yapan, sanat ve düşünce üretebilen bir varlıktır (Demircioğlu, 2018a). Bu özellikler hayat enerjisi olan şehvetini kontrol altına alarak, onu bilime, sanata, insanlık yararına olacak keşiflere yönlendirerek tezahür edebilir.

Tandoğan (1994a, s. 5) "Şehvet bir fetih atıdır. Ona fethedecek bir istikamet vermek gerekir... Şehvetini yönetebilen insan her alanı fetheder" diyor. Tandoğan bu durumun çözüm yolunu süblimasyonda bulur. Şehvet duygusu süblime edilir, belli bir gayeye yönlendirilirse, insan olağanüstü işler başarabilir. Cinsel alandaki ahlâksızlığın ise gayesizlikten ileri geldiğini ifade eder. Ahlâksızlığın temel nedeni, insanın varoluş amacını bulamaması ve bu amaca uygun bir yaşam sürememesidir. Dolayısıyla insan, yaratılış gayesini fark etmediğinde, hayatına yön verecek anlam merkezinden uzaklaşır. Bu durum da ciddiyetsizlik, boşluk ve sorumluluk bilincinden yoksunluk şeklinde tezahür eder. Bu nedenle ahlâki çözülmenin kaynağı, dışsal etkenlerden ziyade insanın kendi iç dünyasında, varoluş bilincini kaybetmesinde aranmalıdır.

Tandoğan (2003b, c. 2, s. 36), ahlâkın yeniden inşası için insanın önce kendini tanıması gerektiğini vurgular. Ona göre insanın eğitimi, yalnızca bilgiyle değil, nefs terbiyesiyle

de mümkündür. Tandoğan düşüncesinde gerçek eğitim, kişinin iç disiplinini kazanması, nefsini tanıması ve onu denetleyebilmesiyle başlar. Bunun en güzel yolu ise Resulullah'ın (sas) ahlâkıyla ahlâklanmaktır. Hayatına peygamber'in (sas) on hadisini geçirebilmektir. Sabrın, şükrün, kanaatin yaşandığı mekânlarda insan en güzel içsel eğitimini alır. Ahlâklı insan, dıştan zorlamalarla değil, kendi iç dünyasındaki farkındalıkla hareket eden insandır. Bu bakımdan Tandoğan'ın ahlâk anlayışı, bireyin içsel olgunluğunu ve öz denetimini esas alan bir manevi eğitim modeli olarak değerlendirilebilir.

Tandoğan'a göre insanın iç dünyasında yer alan şehvet duygusu, onun hem en büyük sınavı hem de en güçlü enerji kaynağıdır. Bu duygu, doğru yönlendirilmediğinde kişiyi dünyevî tutkulara bağımlı hâle getirebilir; ancak yüce bir amaca yöneltildiğinde insanı manevî olgunluğa taşır. Nitekim Tandoğan (1994a, s. 5), "İnsanın heyecan ve faaliyet kaynağı olan şehvet, bir yüce amaç bulursa onu ötelere götürür." diyerek bu hususa dikkat çeker. Şehvetin eğitimi, bastırılma değil, dönüştürülme sürecidir. İnsanın yaratılışında var olan bu güçlü enerji, ilim ve bilinçle birleştiğinde, bireyi hem kendini tanımaya hem de varoluş amacını gerçekleştirmeye yönlendirir. Tandoğan (2009a, s. 138), bu konuyla ilgili izlediği bir filmden aldığı ilhamla, insanın içindeki yaşam enerjisini, insanlığın yararına yönlendirme fikrini geliştirmiştir. Filmde, Almanya'daki bir kasabada deli dolu akan bir nehrin, çevreye, ekinlere, civardaki evlere zarar vermesi, ancak o nehrin sularının; tesisler, barajlar kurularak bu enerjinin kontrol altına alınıp, faydaya dönüştürülmesi konu edilmektedir. Tandoğan, bu sahneden hareketle, insanın içindeki taşkın arzuların da aynı şekilde disipline edilip yapıcı bir güce dönüştürülebileceğini düşünür.

Gençlik yıllarında edindiği bu farkındalıkla, içsel enerjisini okumaya, araştırmaya ve kendini geliştirmeye yönlendirmiştir. Dört fakültede eğitim görmüş, din, tasavvuf, bilimin çeşitli alanları, müzik, resim ve edebiyatın (şiir, hikâye, roman, piyes, deneme ve eleştiri...vd) hemen her dalında derin bir birikim kazanarak Türkiye'nin en kültürlü şahsiyetlerinden biri hâline gelmiştir.

Bu düşünce, Tandoğan'ın "Şehvet Eğitimi" olarak adlandırılabilecek yaklaşımının temelini oluşturur. Ona göre şehvet, insanın hem heyecan hem de faaliyet kaynağıdır.

Ancak bu güç, yüce bir amaca yönlendirilmedikçe kişiyi yozlaştırabilir. Şehvet eğitimi, insanın içindeki bu enerjiyi bastırmak yerine anlamlandırmasını, yönlendirmesini ve üretken bir biçimde değerlendirmesini amaçlar. Tandoğan (1994a, s. 5), "İnsanın heyecan ve faaliyet kaynağı olan şehvet, bir yüce amaç bulursa onu ötelere götürür." diyerek bu anlayışın özünü ortaya koyar. İnsana neslin devamı için verilmiş olan bu duygunun, yerinde kullanılması hem neslin devamını hem de yüce amaçlara yönelmesini sağlayacak niteliktedir. Tandoğan'ın şehvet eğitimine ilişkin yaklaşımı, modern psikoloji literatüründe yer alan öz-denetim (self-control) ve öz-düzenleme (self-regulation) kuramlarıyla da paralellik göstermektedir. Bandura'nın (1991) sosyal bilişsel kuramında birey, davranışlarını yalnızca dışsal ödül ve cezalarla değil, içsel standartlar ve öz-yargılar aracılığıyla da düzenler. Benzer biçimde Schunk (2012), öz-düzenleme becerilerinin bireyin hedeflerini belirleme, ilerlemesini izleme ve davranışlarını bu hedeflere göre biçimlendirme süreci olduğunu belirtir. Tandoğan'ın anlayışında şehvet, bastırılması gereken bir dürtü değil, anlamlı bir hedefe yönlendirilmesi gereken bir yaşam enerjisidir. Dolayısıyla onun "şehvet eğitimi", bireyin içsel enerjisini bilinçli şekilde yönlendirmesi bakımından modern öz-düzenleme yaklaşımlarının manevi bir karşılığı olarak değerlendirilebilir.

Tandoğan'a (1994a, s. 5) göre ilim, yalnızca dış dünyayı anlamak değil, insanın kendi iç âlemini çözümleyebilmesidir. "İnsan ilim ve anlayışta yükseldikçe benliğinin sırlarını çözer. Yaratılış hikmetlerine erer" ifadesiyle bu gerçeğe işaret eder. İlim ve anlayış, insanın içgörüsünü derinleştirir; kişiyi dıştan içe doğru bir keşif sürecine yönlendirir. Böylece insan, benliğini tanıdıkça varoluşunun anlamını kavrar ve hakikate daha fazla yaklaşır ve kişi arzularını denetlemeyi, nefsini terbiye etmeyi ve potansiyelini yüce bir hedefe yönlendirmeyi öğrenir. Bu yönüyle Tandoğan'ın eğitim anlayışı, insanın aklî, duygusal ve bedensel yönlerini bütüncül biçimde ele alan bir manevî olgunlaşma süreci olarak değerlendirilebilir. Tandoğan, bilginin yalnızca teorik bir birikim değil, insanın kendini bilme sürecinde etkin bir araç olduğunu vurgular. Gerçek anlamda öğrenme, zihinsel olduğu kadar ruhsal bir olgunlaşmayı da beraberinde getirir. Bilgi, kalple bütünleştiğinde insanın bilincini yükseltir, davranışlarına yön verir ve onu ahlaki olgunluğa taşır. Dolayısıyla Tandoğan'ın ilim anlayışı hem aklî hem de manevî yönleriyle bütüncül bir insan eğitimini esas alır.

Tandoğan (2003, s. 83-84) insanın doğru ve dengeli bir yaşam sürebilmesini, şehvet ve diğer arzularını kontrol edebilmesine bağlar. İnsan fıtratında doğuştan var olan arzular, eğitim ve bilinçli yönlendirme ile disipline edilmezse bireyin hem kişisel hem de toplumsal hayatında olumsuz sonuçlar doğurabilir. Tandoğan, çocukluk ve gençlik yıllarından örnekler vererek, bireyin özdenetim kazanmasının önemini vurgular. Doğru rehberlik ve sevgi dolu bir eğitim ortamının, nefsin dengeli bir şekilde yönetilmesinde kritik olduğunu ifade eder. Dolayısıyla Tandoğan'ın şehvet yönetimi anlayışı hem bireyin içsel dengesi hem de toplumsal uyum açısından temel bir eğitim hedefi olarak değerlendirilebilir. Eğitim sürecinde akıl ve gönlün birlikte yönlendirilmesi, bireyin arzularını bilinçli ve ölçülü biçimde kontrol edebilmesini sağlar.

5.2 Duyguların Eğitimi

Duygu eğitimi, Tandoğan'ın (2003b, c. 2, s. 15-18) eğitim anlayışında duygulu olmak ile duygusal olmak arasındaki ayrımı yapabilmektir. Duygu, kalbin aydınlatılması olarak ifade edilir. Tandoğan'a göre duygulu olmak; sevgi, merhamet, şefkat, vefa gibi duygulara sahip olmak, bir güzellik, bir meziyettir. Ama duygusal olmak, akılla hareket edilecek yerde duyguyla hareket etmek demektir. Bu ise yanlıştır. Sağlıklı bir insanda beyin ve kalp bir arada bulunur. Beyin düşüncenin, kalp ise duygunun merkezidir. Bu iki organdan biri işlevini yerine getiremezse o kişi sağlıklı olmayacaktır. Dolayısıyla Tandoğan, bu iki nimeti yerli yerinde kullanmak gerektiğine dikkat çeker. Bu bağlamda duyguların yerine göre nasıl kullanılacağı bilinmediğinde bireyde eksiklik ve dengesizlik meydana gelir. Oysa duygular, doğru yönlendirildiğinde bireyin hem kendisini hem de çevresini güzelleştiren birer kaynağa dönüşür. Bu nedenle Tandoğan, eğitimi aklın yanı sıra gönlün de terbiyesi olarak görür. Duyguların eğitimi, bireyin estetik ve manevi duyarlılığını güçlendirerek daha bütüncül bir insan modeli ortaya çıkarır.

Tandoğan'a (2003b, c. 2, s. 16) göre "Bir kaos manzarası gösteren duygu ve düşüncelere çekidüzen vermek, insanın iç huzuruna kavuşması için zorunludur..." Gerçeğe giden yolun duygulardan geçtiğini vurgulayan Tandoğan (2013b, s. 96-97), duygularını eğitemeyen insanlardan olgun, kâmil bir şahsiyet çıkamayacağını belirtir.

İnsanın kişilik gelişiminde aklın yanı sıra duyguların da eğitilmesi hayati bir öneme sahiptir. Ona göre sevgi, saygı, merhamet, ölçü ve denge gibi erdemler, insan fıtratında doğuştan var olan değerlerdir. Ancak bireyin içinde bulunduğu aile ve sosyal çevre bu duyguları ya geliştirir ya da zayıflatır. Dolayısıyla duyguların doğru yönlendirilmesi, eğitim sürecinin ayrılmaz bir parçası olmalıdır.

Günümüzde psikoloji ve felsefe, dış dünyayı insanın kendi duygu ve düşüncesine göre yorumladığını ortaya koyuyor. Bu yaklaşım Einstein'in (1916) izafiyet teorisinde görülür. İnsanın anlam dünyasında gerçeklik, bireyin duygu ve düşüncelerine göre farklı biçimlerde algılanabilir. Einstein'ın izafiyet teorisi, bilginin mutlak ve değişmez değil; gözlem, bağlam ve ilişkisellik içerisinde anlam kazandığını ortaya koyarak klasik determinizmi sarsmış ve bilimin durağan değil, sürekli gelişen bir süreç olduğunu göstermiştir. Bu yaklaşım, eğitim felsefesi açısından öğretimin yalnızca bilgi aktarımı değil; öğrencinin sorgulayan, araştıran ve anlam üreten bir özne olarak sürece aktif katılımını esas alan bir yapı olması gerektiğine işaret eder (Dewey, 2014). Öğrencinin bilgiyi hazır kalıplar hâlinde almak yerine, farklı bakış açılarını dikkate alarak yeniden yapılandırması, izafiyet teorisinin öngördüğü ilişkisel düşünme biçimiyle örtüşmektedir.

Bu noktada Tandoğan'ın eğitim felsefesi, bilginin yalnızca zihinsel bir birikim olmadığını; aynı zamanda insanın şahsiyetini inşa eden, ahlâk ve irade ile bütünleşmesi gereken bir süreç olduğunu vurgular. Tandoğan'a (2003) göre şahsiyet, iç dünya ile dış çevre arasında kurulan uyum sayesinde gelişir ve bu uyum, insanın tefekkür ederek hayatı anlamlandırmasıyla mümkün olur. Bu anlayış, izafiyet teorisinin mutlaklık iddialarını reddeden yaklaşımıyla paralel biçimde, insanın hem kendisini hem de kâinatı sürekli yeniden anlamaya yönelmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Öte yandan Tandoğan (2003), vahiy ile akıl arasında bir çelişki bulunmadığını; bilakis her ikisinin de hakikatin farklı boyutlarını aydınlatan tamamlayıcı unsurlar olduğunu belirtir. Bu perspektif, modern bilimin ulaştığı sonuçların dinî ve metafizik düşünceyle çatışmak zorunda olmadığını, aksine birlikte ele alındığında insanın varlık tasavvurunu derinleştirdiğini göstermektedir. Nitekim İslâm düşüncesinde zaman ve mekânın mutlak değil, Allah'ın yaratmasıyla anlam kazanan boyutlara sahip olduğu

kabul edilir. Bu anlayış, izafiyet teorisinin zaman ve mekânın göreli olduğuna ilişkin tespitleriyle dikkat çekici bir paralellik arz etmektedir (Nasr, 2015).

Kur'an-ı Kerim'de (Kamer, 54:49) evrenin ölçü ve düzen üzere yaratıldığına yapılan vurgu, kâinattaki işleyişin insanı tefekküre sevk eden bir anlam boyutu taşıdığını göstermektedir. Bu bağlamda hem modern bilimin ulaştığı bulgular hem de İslâm düşüncesinin tefekkür merkezli yaklaşımı, eğitimin temel hedefinin "düşünen, sorgulayan, sorumluluk sahibi ve ahlâklı insan" yetiştirmek olduğunu ortaya koymaktadır. Tandoğan'ın akıl ve gönül bütünlüğünü esas alan eğitim anlayışı da tam olarak bu noktada, izafiyet teorisinin işaret ettiği ilişkisel ve dinamik evren tasavvuruyla anlamlı bir şekilde kesişmektedir.

Bu bağlamda Tandoğan'a (1994a, s. 10) göre insan, dünyayı kötü veya karanlık görüyorsa, bunun nedenini dış koşullarda değil, öncelikle kendi iç dünyasında aramalıdır. Çünkü birey, dış dünyayı kendi duygu ve düşüncelerinin filtresinden geçirerek algılar. Bu nedenle Tandoğan'a göre eğitimin önemli bir yönü, duygu eğitimi ve düşünce disiplinidir. İnsan, duygularını arındırmadıkça ve düşüncelerini olgunlaştırmadıkça, dış dünyayı olduğu gibi değil, kendi iç çatışmalarının yansıması olarak görür. Bu anlayış hem psikolojik olgunlaşmanın hem de ahlâkî gelişimin temelini oluşturur. Tandoğan'ın eğitim anlayışında amaç, bireyin önce kendi iç dengesini kurmasıdır. Ardından bu dengeyi toplumsal yaşama yansıtabilmesidir.

Eğitim bilimlerinde bu yaklaşım, duygusal zekâ (Emotional Intelligence) kuramı ile örtüşmektedir. Goleman'a (2018) göre bireyin kendi duygularını fark etmesi, onları yönetebilmesi ve başkalarının duygularını anlayabilmesi hem kişisel başarı hem de toplumsal uyum açısından kritik öneme sahiptir.

Tandoğan'ın (2003, c. 2, s. 17) duygulara verdiği önem, onun eğitim anlayışında akıl ile kalp, duygu ile düşünce bütünlüğünü öne çıkarmaktadır. Ona göre "Bütün varlık ister açık, ister gizli olsun, bir düzene, bir nizama, bir güzelliğe dayanıyor. Kendi duygu ve düşüncelerimize bir çekidüzen vermeden, kafamızın içinde bir nizam kurmadan, toplum içinde bir düzen kurulamaz." Duygu ve düşünceler insanın kalp ve beynini yönlendirir. Duygu ile düşüncenin arasına fesat sokmamak gerektiğine, onları

iki düşman gibi karşı karşıya getirmenin doğru olmadığına, bu durumun insanı kişilik çatışmasına götüreceğine vurgu yapan Tandoğan, ikisinin el ele verip, dostça birlikte olması ile insanın önce kendi iç dünyasında huzuru ve barışı sağlayacağını anlatır. Her ikisi de yerine göre, bir düzen ve âhenk içinde kullanıldığında, hayatta karşılaşılan olaylarda sağlıklı ve doğru bir tavır almak kolaylaşabilir. Bu durum kişiyi her anlamda huzura ve başarıya götürür.

Tandoğan'a (2003, c. 2, s. 18) göre sabır ve ümit bütün kalplerin kapısını açan anahtardır. En küçük olayları facia hâline getirmek, sinirli ve gergin bir hava yaratmak; insanlar arasında kurulması gereken köprüleri yıkmaktan başka bir işe yaramaz. Hayat yapılan işi zevk hâline getirmekle tatlılaşır. Bir öğrencinin yanlış davranışı karşısında en doğru tavrı takınabilen öğretici, talebesine gereken eğitimi vermiş olur. Bu bağlamda duygularını yönetebilen bir öğretmen, eğitimi en doğru şekilde verecektir. Eğitim ve öğretimin her aşamasında duygu eğitimi önemlidir. Yalnızca bilişsel yönü geliştiren bir eğitim eksik kalır; bireyin manevi ve duygusal yönünü de besleyen, bütüncül bir yaklaşım olmadan insanın gerçek anlamda eğitilmesi, olgunlaşması mümkün değildir.

Sonuç olarak gerek Einstein'ın izafiyet teorisinin ortaya koyduğu ilişkisel ve dinamik evren tasavvuru gerekse Tandoğan'ın akıl-gönül bütünlüğüne dayalı eğitim anlayışı, insanın hem kendisini hem de kâinatı sürekli anlamaya yönelen aktif bir özne olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda eğitim, yalnızca bilgi aktaran mekanik bir süreç değil; bireyin ahlâkî, entelektüel ve manevi boyutlarını birlikte geliştiren bütüncül bir inşa faaliyeti olarak değerlendirilmelidir. Modern bilimin sunduğu imkânlar ile İslâm düşüncesinin tefekkür merkezli yaklaşımı arasında kurulacak bu sentez, çağın ihtiyaç duyduğu sorumluluk sahibi, eleştirel düşünebilen ve onurlu bireylerin yetişmesine zemin hazırlayacaktır.

5.3 Olgun İnsan Tipi ve Önemi

Tandoğan'ın (1994a, s. 11) eğitim felsefesinin merkezinde "olgun insan" ideali yer almaktadır. Tandoğan'a göre "olgun insan, iç dünyalarına sevgiyi, saygıyı, hoşgörüyü yerleştiren, onları günlük hayatlarına geçirip, her vesile ile uygulayanlardır." Akıl ve

kalp birlikteliğini gerçekleştirmiş, nefsini terbiye etmiş, duygularını dengeye kavuşturmuş bir kimse, yalnızca bireysel düzeyde değil, toplumsal hayatta da denge unsuru olur. Tandoğan'a göre eğitimin temel amacı, bilgi ve beceri kazandırmanın yanı sıra; insanın kemale ermesine, yani olgun bir şahsiyet hâline gelmesine katkı sağlamaktır. Bu nedenle olgun insan tipi, Tandoğan'ın (1994a, s. 60) eğitim anlayışında hem bireysel hem de toplumsal kurtuluşun anahtarıdır. Hayata rengini veren, anlam katan, bedenle ruh, madde ile mânâ, iç ile dış arasında; birlik, âhenk ve güzellik kurabilmiş olandır.

Tandoğan'a göre varoluşun amacı, gelişmek, tekâmül etmek, arınmak ve şikâyet ikliminden uzaklaşarak tam bir islâmi edep içinde, hayatını sürdürmektir. Olgun insan bu amaç doğrultusunda hayatına yön verendir. Bütün sıkıntıların, kötülüklerin, bunalımların ana nedeninin cehalet olduğunu söyleyen Tandoğan (1994a, s. 61), hangi kaptan çıkarsa çıksın bilgiyi, hikmeti almak gerektiğine dikkat çekmekte ve bir tek güzel davranışın binlerce güzel sözden daha etkili olduğunu vurgulamaktadır. Olgun insan; aklı, kalbi ve iradesiyle dengeli, hayatın zorluklarına sabırla yaklaşan, duygularını yönetebilen ve toplumda sorumluluk üstlenebilen, nerede, nasıl davranabileceğini, nerede susup, nerede konuşulacağını bilen kişidir. Böyle bir birey yalnızca kendi hayatında değil, içinde bulunduğu toplumsal yapının gelişiminde de dönüştürücü bir rol oynar. Tandoğan (1994a, s. 11), her fena ve çirkin görünen varlığın altında bir güzellik olduğunu belirtir ve o güzelliği görmeye gayret etmek gerektiğini vurgular. Bu bağlamda olgun insan, sevgi, saygı, hoşgörülü bakış açısına sahip olduğundan o güzelliği ortaya çıkarandır.

Eğitim felsefesi açısından bu yaklaşım, erdem etiği ve karakter eğitimi literatürüyle paralellik göstermektedir. Nitekim Aristoteles, erdemli insanın "orta yolu" bulabilen, ölçülü ve dengeli bir şahsiyet olduğunu ifade ederken; çağdaş eğitimcilerden Thomas Lickona (2009) da karakter eğitiminin amacını dürüst, sorumlu ve erdemli bireyler yetiştirmek olarak tanımlar. Tandoğan'ın olgun insan tasviri, bu çerçevede hem bireysel gelişimi hem de toplumsal bütünlüğü hedefleyen bir eğitim anlayışının yansımasıdır. Tandoğan, kendi hayatından örneklerle olgunluğun nasıl davranışa dönüştüğünü ortaya koymuştur. Örneğin babaannesi Ayşe Hanım'ın sabrı, fedakârlığı, anlayışı ve erdemli duruşu onun kişiliğinin şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Bu

deneyimler, Tandoğan'ın olgun insan idealini yalnızca teorik bir söylem değil, hayatla bütünleşmiş bir eğitim hedefi hâline getirmiştir.

Tandoğan'ın olgun, insan anlayışı, köklerini Türk-İslâm düşüncesindeki "insan-ı kâmil" idealinden alır. Ona göre insan, yaratılış itibarıyla mükemmelliğe yönelme potansiyeline sahiptir. Ancak bu potansiyel, nefis terbiyesi, ahlâkî olgunluk ve bilinçli bir eğitim süreci ile ortaya çıkar. "İnsan-ı kâmil" olma süreci, bireyin kendi varlığını tanıması, kusurlarını fark etmesi ve içsel dönüşümünü tamamlamasıyla mümkündür. Tandoğan (1994a, s. 25), bu anlayışı çağdaş insana yeniden hatırlatmak ister. Çünkü modern çağın bilgiye dayalı eğitim anlayışı, ruh terbiyesini ve karakter inşasını geri plana itmiştir. Onun bozulmamış saf fıtratı ve ferasetli bakış açısında gerçek eğitim, akıl ile kalp, bilgi ile sevgi, düşünce ile davranış arasında kurulan bir dengeyi gerektirir. Bu yönüyle Tandoğan'ın eğitim felsefesi, insan-ı kâmil idealini günümüz pedagojisine yeniden kazandırma çabası olarak değerlendirilebilir.

Tandoğan'ın insan-ı kâmil anlayışı, köklerini Türk-İslâm düşüncesinin büyük temsilcilerinde bulur. Mevlânâ'nın (Rûmî, 2017) "hamdım, piştim, yandım" sözüyle özetlediği içsel olgunlaşma süreci, Tandoğan'ın insanda aradığı kendi varlığını tanıma ve aşma bilinciyle örtüşür. Emre'nin (2020) "İlim ilim bilmektir, ilim kendin bilmektir" dizelerinde vurgulanan kendini bilme anlayışı da, Tandoğan'ın eğiticinin önce kendini tanıması gerektiği yönündeki görüşüyle doğrudan paralellik gösterir. Hacı Bektaş-ı Velî'nin (2010) "eline, beline, diline sahip ol" ilkesi ise, Tandoğan'ın ahlâk temelli eğitim anlayışının özünü yansıtır. Bu düşünürler gibi Tandoğan da (2006, s. 86-90), insanın olgunlaşma sürecini; hayata geçirme şartıyla bilgi, sevgi ve edep üçlüsü üzerine inşa eder. Böylece onun eğitim felsefesi, hem klasik irfan geleneğini çağdaş bir yorumla yeniden üretir hem de insanın içsel dönüşümünü merkeze alan bir manevî eğitim modeli ortaya koyar.

5.4 Eğitimde Görgünün Önemi

Tandoğan'a (2013b, s. 96) göre kültürün temeli görgüdür. İnsanı hayvandan ayıran en büyük farkın edep olduğunu ifade eder ve edep kavramını bütün erdemleri kuşatan ve insanı yücelten bir değer olarak tanımlar. Ona göre edep, büyük ölçüde görgü

aracılığıyla kazanılmakta; aileden veya yakın çevreden aktarılan bir özellik olarak bireyin kişiliğinde yerleşmektedir. Görgü, kişinin ailesinden gördüğünü yaşamasıdır. Bu bağlamda aile, iyi, güzel, asil, temiz yaşamayı itiyat hâline getirmişse çocuk hâliyle aynı özelliklere sahip olacaktır. Tandoğana göre görgülü insanlarla görüşmek, sohbet etmek, görgüyü artırmanın tek yoludur. Ona göre sevgi, saygı, ölçü, denge ve öğrenme merakı gibi duygular insanın fıtratında yer almakta, insan doğuştan tertemiz bir yapıya sahip bulunmaktadır. Ancak birey, anne-baba tutumları ve çevresel etkiler sonucunda bu saf yapısını zamanla kaybedebilmekte, fıtratında var olan olumlu yönler bozulabilmektedir. Ancak, edebin, inceliğin, zarâfetin yaşandığı aile ve sosyal çevrelerde tüm bu güzellikler doğal biçimde insanı etkilemekte ve kişi ister istemez bu güzel özelliklere sahip olmaktadır. Çünkü Tandoğan'a göre hâl, sâridir. İnsandan insana geçer.

Tandoğan'a göre insanın toplumsal yaşamda başarılı ve saygın bir birey olabilmesi, yalnızca bilgi ve beceriyle değil, aynı zamanda doğru görgü kurallarını benimsemesiyle mümkündür. Görgü, bireyin hem kendisine hem de çevresine olan saygısını gösteren temel bir erdem olarak eğitim felsefesinde önemli bir yere sahiptir. Bu yaklaşım, Tandoğan'ın eğitim felsefesinin önemli bir boyutunu ortaya koymaktadır. Eğitim, yalnızca bilgi aktarımına indirgenmemekte; aynı zamanda bireyin toplumsal ilişkilerinde saygı, ölçü, denge ve incelik gibi değerleri içselleştirmesini sağlayan bir süreç olarak görülmektedir. Dolayısıyla Tandoğan'a göre görgü, hem bireyin şahsiyetini olgunlaştıran hem de kültürün taşıyıcı unsuru olan temel bir değerdir.

Toplumun yozlaşması, çoğu zaman tek tek bireylerde başlayan küçük ahlâkî çözülmelerin zamanla yaygınlaşmasıyla ortaya çıkmaktadır. Eskiden ayıp ve yanlış kabul edilen birçok davranışın günümüzde kanıksanması, görgü ve edep anlayışındaki zayıflamayı da beraberinde getirmiştir. Oysa görgü, yalnızca sosyal nezaket kurallarını değil, insanın kendisini, başkasını ve toplumu gözeterek yaşamasını sağlayan ahlâkî bir bilinç hâlini ifade eder. Bu nedenle eğitim, salt bilgi aktarımıyla sınırlı olmayıp, aynı zamanda bireye edep, ölçü ve sorumluluk kazandırma sürecidir.

Kur'an-ı Kerim'in (Nur, 24:19) "Müminler arasında çirkinliğin yayılmasını isteyenler için dünyada da âhirette de can yakıcı bir azap vardır" buyrularak, kötülüğün teşhir edilmesine ve olağanlaştırılmasına karşı uyarıda bulunulmaktadır. Hz. Peygamber (sav) de, "Ümmetimin hepsi affedilir; ancak günahlarını açıktan işleyenler müstesna" (Buhârî, 2011, s. 60) buyurarak, edep ve hayâ duygusunun korunmasını ahlâk eğitiminin temel unsurlarından biri olarak ortaya koymaktadır. Bu bağlamda görgü eğitimi, çocuğun erken yaşlardan itibaren iyi ile kötüyü ayırt edebilen, başkasının sınırlarına saygı gösteren, davranışlarının toplumsal yansımalarının farkında olan bir birey olarak yetişmesini hedefler. Görgüden yoksun bir eğitim anlayışı, bilgili fakat sorumsuz bireyler yetiştirme riskini taşırken; edep ve hayâ ile desteklenen bir eğitim, şahsiyetli, ölçülü ve erdemli insan tipinin oluşmasına zemin hazırlar. Dolayısıyla eğitimde görgü, hem bireysel ahlâkın hem de toplumsal huzurun vazgeçilmez bir bileşeni olarak değerlendirilmelidir. Bu çerçevede İslâm düşüncesi, kötülüğün teşhir edilmesini değil, iyiliğin yaygınlaştırılmasını ve bireyin önce kendi nefsini ıslah etmesini esas alır. Zira bireyin ahlâkî istikameti korunmadıkça, toplumsal dirilişin mümkün olmadığı kabul edilir.

Görgü ve edep eğitiminin etkili olabilmesi, öncelikle öğretmenin kişiliğinde somutlaşmasına bağlıdır. Çünkü öğretmen yalnızca bilgi aktaran bir uzman değil, aynı zamanda öğrencinin davranışlarını şekillendiren canlı bir modeldir. Hz. Peygamber'in (sas) "Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim" (Mâlik b. Enes, 2014, s. 8) buyruğu, İslâm düşüncesinde eğitimin özünde ahlâkî örnekliğin bulunduğunu göstermektedir. Bu bağlamda öğretmenin sınıf içindeki dili, üslûbu, sabrı ve adalet anlayışı, öğrencinin görgü kazanmasında belirleyici rol oynar. Bu durum ev içinde anne-baba, yakın çevredeki tüm fertler için de gerekli bir durumdur. O bakımdan Tandoğan güzel davranışlar sergileyen "Kapıcı İrfan Efendi", "Şekerci Şükrü Amca", "Azize Anne", "Boyacı Osman Efendi" gibi şahsiyetleri tanıtmış, onlara eserlerinde yer vermiştir. Bir nesil ancak böyle güzel örnekleri görerek; ruh, gönül ve akıl sağlığını koruyabilir. Bu nedenle herkesin bu güzel örnekleri görmeye ihtiyacı vardır.

Tandoğan'ın (2009a) eğitim felsefesinde öğretmen, öğrencinin yalnızca zihnine değil, kalbine de hitap eden bir rehberdir. Tandoğan'a göre sevgi ve saygıya dayalı ilişki kurulmadan gerçekleştirilen hiçbir eğitim kalıcı değildir. Öğrencinin kendisini değerli

hissettiği bir ortamda, edep ve görgü doğal olarak gelişir; zorlamayla değil, içselleştirmeyle kazanılır. Görgü eğitimi yalnızca okulun sorumluluğu değildir. Toplumun bütün fertleri ve kurumları bu anlamda sorumludur. Aile, çocuğun ilk eğitim ortamıdır ve çocuk, temel davranış kalıplarını büyük ölçüde ailesinde gözlemleyerek öğrenir. Okulda verilen değerler eğitiminin etkili olabilmesi için aile, okul ve toplum arasında tutarlılık ve iş birliği bulunmalıdır. Evde saygının, nezaketin ve ölçülü davranışın yaşanmadığı bir ortamda, okulda verilen görgü eğitiminin kalıcı olması güçleşir. Okul ortamında ise görgü; selamlaşma, konuşma adabı, sıra bekleme, başkasının sözünü kesmeme, ortak alanları temiz kullanma gibi gündelik davranışlarla somutlaşır. Bu küçük görünen davranışlar, uzun vadede öğrencinin karakterinin şekillenmesinde büyük rol oynar.

Sonuç olarak öğretmen, aile, toplum ve okulun ortak hedefi; sadece akademik yönden başarılı bireyler değil, aynı zamanda saygılı, ölçülü ve sorumluluk sahibi insanlar yetiştirmek olmalıdır. Böyle bir eğitim anlayışı, görgüyü kültürel bir süs olmaktan çıkarıp, şahsiyetin ayrılmaz bir parçası hâline getirir. Tandoğan'ın babaannesinden aktardığı çocukluk hatıraları, görgü ve kültür arasındaki bu bağı somut bir biçimde ortaya koymaktadır. Küçük yaşlarda yere düşürdüğü bir pirinç tanesini önemsemeyerek "Bir pirinç tanesi için bu kadar yorulmaya değer mi?" dediğinde babaannesi ona sert bir şekilde karşılık vermiştir: "Sen hiç pirinç üretilirken gördün mü? Ne kadar zorluk çekiyorlar, haberin var mı?" Bu olay karşısında utandığını belirten Tandoğan, yıllar sonra "Acı Pirinç" filmini izlediğinde pirinç işçilerinin yaşadığı zorlukları görmüş ve babaannesinin sözlerini daha derin bir şekilde anlamıştır. Bu hatıra, görgünün yalnızca bireysel davranış değil, aynı zamanda emeğe, alın terine ve insana saygı temelinde kültürel bir değer olduğunun göstergesidir.

Modern eğitim anlayışı açısından bakıldığında ise bu örnek, günümüzde çevre bilinci, emek kültürü ve tüketim ahlakı gibi alanlarda da yol göstericidir. Tandoğan'ın işaret ettiği görgü, bireyin sadece sosyal ilişkilerinde değil; kaynakları kullanma biçiminde, emeğe gösterdiği saygıda ve toplumsal sorumluluk bilincinde de belirleyici olmaktadır. Bu yönüyle görgü, hem bireysel ahlakı hem de ortak kültürel değerleri inşa eden temel bir eğitim aracı olarak değerlendirilebilir.

Tandoğan'ın görgüye ilişkin yaklaşımı, modern eğitim biliminde değerler eğitimi ve sosyal öğrenme teorisi ile paralellik göstermektedir. Albert Bandura'nın sosyal öğrenme kuramına göre bireyler, değerleri ve davranış kalıplarını büyük ölçüde gözlem yoluyla öğrenmektedir (Bandura, 2018). Çocuklar, anne-baba ve yakın çevrelerini model alarak davranışlarını şekillendirir. Bu bağlamda Tandoğan'ın "görgünün aile ve çevre aracılığıyla kazanıldığı" vurgusu, sosyal öğrenme yaklaşımı ile örtüşmektedir. Ayrıca değerler eğitimi literatüründe de (Lickona, 2009; Schunk, 2014) ahlaki değerlerin yalnızca bilişsel aktarım yoluyla değil, gündelik yaşamın içinde somut davranış örnekleriyle pekiştirildiği vurgulanır. Tandoğan'ın pirinç tanesi hatırası, değerlerin soyut bir öğreti olmaktan çıkıp gündelik hayatın küçük ayrıntıları üzerinden içselleştirildiğini göstermektedir.

Dolayısıyla Tandoğan'ın görgü anlayışı hem bireysel kişiliğin olgunlaşmasında hem de toplumsal kültürün aktarımında eğitimsel bir araç niteliği taşımaktadır. Modern değerler eğitimi teorilerinde olduğu gibi, onda da öğrenme süreci sadece bilgi aktarımıyla sınırlı kalmayıp, gözlem, deneyim ve kültürel yaşantılarla bütünleşmektedir. Albert Bandura'nın sosyal öğrenme kuramına göre bireyler, değerleri ve davranış kalıplarını gözlem yoluyla öğrenirler (Bandura, 2018). Tandoğan da görgünün, bireyin aile ve çevresinden edindiği bir öğrenme süreci olduğunu vurgular; yani birey, küçük yaşlardan itibaren çevresindeki model davranışları gözlemleyerek sosyal ve ahlaki değerleri kazanır. Bunun yanı sıra Lickona'nın karakter eğitimi yaklaşımı, edep, saygı ve sevgi gibi değerlerin sadece bilişsel aktarım yoluyla değil, günlük yaşamdaki somut deneyimlerle öğrenildiğini ortaya koyar (Lickona, 2009). Tandoğan'ın babaannesinden aktardığı "pirinç tanesi" hatırası, bu yaklaşımı somut olarak desteklemekte; görgü ve kültürün, küçük yaşlarda deneyimlenen olaylar yoluyla içselleştirildiğini göstermektedir. Ayrıca Kohlberg'in Ahlak Gelişimi Kuramı da Tandoğan'ın görüşlerini destekler. Kohlberg'e göre insanlar doğuştan bir ahlaki potansiyele sahiptir ancak çevresel koşullar ve eğitim süreci bu potansiyelin şekillenmesinde belirleyicidir (Kohlberg, 2015). Tandoğan da insan fıtratının doğuştan temiz olduğunu, ancak aile ve çevrenin olumlu veya olumsuz etkileriyle geliştiğini belirtmektedir.

Son olarak Dewey'in Eğitim ve Toplum anlayışı, görgünün kültürel bir temel olduğunu vurgulayan Tandoğan yaklaşımı ile uyumludur. Dewey'e göre eğitim, yalnızca bireysel bilgi aktarımı değil, aynı zamanda toplumsal değerlerin nesilden nesile aktarımıdır (Dewey, 2017). Tandoğan'ın "kültürün temeli görgüdür" ifadesi, bireyin toplumsal yaşamda sahip olması gereken davranış ve değerlerin eğitim yoluyla kazandırılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Tandoğan'ın eğitim anlayışı teorik bilgide kalmayıp, somut yaşantılarla desteklenmiştir. Bu çerçevede Tandoğan'ın görgü anlayışı, modern eğitim teorileriyle desteklenerek, bireyin hem ahlaki hem de kültürel açıdan yetiştirilmesinde temel bir eğitimsel araç olarak değerlendirilebilir.

5.5 Zaman Yönetimi

Tandoğan'a (2003, s. 21) göre, bireyin kendini geliştirebilmesi için zamanı etkili kullanması zorunludur. Zaman yönetimi hem kişisel verimliliği artırmak hem de eğitim ve kültürel faaliyetlere yeterli zamanı ayırabilmek açısından kritik bir beceridir. Ona göre kültür, bir birikimdir. Kitap okuyarak, muhakeme, mukayese, idrâk ederek ona ulaşılabilir. O bakımdan, zamanı gereksiz yere kullanarak sarf etmemek gerektiğine, dakikaları bile değerlendirmek gerektiğine dikkat çeker. Bu bağlamda çocuklar küçük yaşlardan itibaren, zamanı en güzel şekilde, yararlı işlerle değerlendirmeye teşvik edilmelidir.

Zaman kavramına son derece titiz ve saygılı bir yaklaşım sergilemiş olan Tandoğan'a (2013a, s. 88) göre yaşamın her dakikası bir inci tanesi kadar kıymetlidir. Randevularına hiçbir zaman gecikmemiş, hatta daima en az beş dakika öncesinde gideceği yerde hazır bulunmuştur. Ancak bu beş dakikalık süre bile onun için "boş zaman" değildir; her an mutlaka anlamlı bir şekilde değerlendirilir. Bu kısa zaman dilimlerinde ya önemli bir konu üzerinde düşünür ya bir şiir okur ya da çevresinde o anda gerçekleşen bir olayı analiz ederdi. Ona göre bir işi yapabilmek için en münasip zaman içinde bulunulan andır. Bu bağlamda annesini örnek gösteren Tandoğan'ın rahmetli annesi edebiyat öğretmeniydi. Üç dil bilen çok kültürlü bir hanımefendi olduğunu, bütün ev işlerini kendisinin yaptığını belirtirdi. Romatizma hastalığı olduğundan, yorulduğu zaman on beş dakika dinlenmek için verdiği molada bile eline bir kitap alır, birkaç sayfa okur, sonra kalan işlerine devam ettiğinden bahsederdi. Bu

yaklaşımı, Kur'an-ı Kerim'in (İnşirah, 94:7) geçen "Bir işi bitirince hemen başka bir işe koyul." ayetiyle örtüşmektedir. Zira bu ayette de insanın tembelliğe kapılmadan sürekli bir gayret hâlinde olması öğütlenmektedir. Tandoğan'ın (1994a, s. 92) hayatında bu ilahi öğüdün bir yaşam prensibine dönüştüğü söylenebilir. Nitekim, kendisine yöneltilen, "Siz binlerce insanın sorununa çözüm buluyor, hem çevrenizdeki kültür ve sanat olaylarını takip ediyor, devamlı okuyorsunuz. Bütün bunları 24 saate nasıl sığdırıyorsunuz?" şeklinde sorulan bir soruya verdiği cevapta; Saniyeleri bile değerlendirdiğini, hayatı ve insanı bütünüyle, maddi ve mânevî varlığı ile kavramaya çalıştığını, insanı ilgilendiren her şeyle ilgilendiğini, hayatında hiç oturup, acı olaylarla, zaman kaybetmediğini belirtmiştir.

Tandoğan, yıllar önce Paris'te, Louvre Müzesini gezerken dikkatini çeken ve kendisini uzun süre düşündüren bir anısını sosyal medya paylaşımında aktarıldığına göre (URL-4, 2025); Bir ressamın kalemle çizdiği, birbirinden güzel desenlerdir bunlar. Her biri ayrı ayrı çok güzel bir çerçeve içine alınmışlar ve üzerileri camdan bir fanus ile örtülmüş. Tandoğan, sonra bu ressamın hayatını incelemiş. Yalnız yaşayan bu ressam, yemeklerini bir restoranda yemektedir. Garsona siparişini verdikten sonra, yanında taşıdığı kalem ve kâğıtları çıkarıp, o birkaç dakikayı değerlendirmek için gördüklerini çizmektedir. Bu bazan yemeği üstüne döken bir çocuk oluyor, bazan çorba içen bir kadın, bazan müşteriye yemek götüren bir garson... Ressam vefat ettikten sonra, Fransız Kültür Bakanlığı bu desenleri Louvre Müzesinde korumaya bu şekilde almış. En küçük zaman birimini değerlendiren ressam yemek siparişini verdikten sonra boş oturmamış, o birkaç dakikalık zaman dilimini bu resimleri yaparak değerlendirmiştir. Böylece yaptığı desenler ile adını sanat tarihine yazdırmıştır

Tandoğan, (2013a, s. 84) *Gönül Sohbetleri* adlı eserinin sekizinci cildinde yer alan "Zaman Nasıl Değerlendirilir?" başlıklı yazısında, zamanı doğru kullanmanın önemini çeşitli bilim insanlarının hayatlarından örneklerle açıklar. Tandoğan'a göre zaman, insanın en kıymetli sermayesidir ve onu faydalı biçimde değerlendiren kişi, hayatını anlamlı kılar. Bu bağlamda, Albert Einstein'ın günlük çalışmalarından yorulduğunda piyano çalarak dinlendiğini, Littré'nin her gün yalnızca iki saatini ayırarak iki yıl içinde dünyaca ünlü bir lügat meydana getirdiğini, Anton Çehov'un doktorluk mesleğinin yanında akşamları hikâyeler yazarak edebiyat dünyasında kalıcı bir yer

edindiğini belirtir. Ayrıca fırın işçisi olarak çalışan Maksim Gorki'nin de klasikler arasına girmiş birçok eser ortaya koyduğunu ifade eder. Tandoğan, bu örneklerle insanın hangi koşulda olursa olsun zamanını üretkenliğe dönüştürebileceğini vurgulamaktadır. Ona göre "boş zaman" diye bir kavram yoktur; sadece değerlendirilmeyen zaman vardır.

5.5.1 Heidegger, Tandoğan, Kuantum Fiziği ve Tasavvufta Zaman Kavramı

Tandoğan, karşılaştığı her olayı yalnızca yüzeysel bir gözlem olarak değil, psikolojik ve sosyolojik yönleriyle bir bilim adamı titizliğiyle incelerdi. Ona göre hayatın her ânı, insanın kendisini eğitmesi ve geliştirmesi için bir fırsattır. Günlük yaşamın sıradan olayları bile onun nazarında ibret ve ders çıkarılacak birer olgu hâline gelirdi. Bu yönüyle Tandoğan, zamanı sadece kronolojik bir akış olarak değil, bilgelik üretiminin alanı olarak görmüştür. Adeta her anını dikkatle gözlemleyen bir bilim insanı titizliğiyle, yaşamı bir laboratuvar gibi değerlendirmiştir. Onun bu tavrı, hem kendi iç disiplininin hem de eğitim anlayışının temelini oluşturur. Çünkü Tandoğan'a göre eğitimin özü, yalnızca sınıfta verilen bilgilerde değil, hayatın her anında öğrenmeye açık bir bilinç geliştirmektedir. Bu zaman anlayışı, tasavvuftaki "an" kavramıyla dikkate değer bir paralellik taşır. Tasavvuf düşüncesinde hakikat, geçmişin pişmanlığına ya da geleceğin kaygısına takılı kalmadan, şimdiki ânın idraki ile kavranır. "İbnü'l-vakt olmak" olarak ifade edilen bu anlayışta, insanın kemâli, yaşadığı ânı bilinçle, sorumlulukla ve ahlâkî bir farkındalıkla değerlendirmesine bağlıdır. Dolayısıyla zaman, niceliksel değil; niteliksel bir değer kazanır.

Heidegger, modern felsefede zaman anlayışını kökten dönüştüren düşünürlerden biridir. Varlık ve Zaman adlı eserinde zamanı, saatle ölçülen nicel bir akış olmaktan çıkararak, insanın varoluş biçimiyle iç içe geçmiş ontolojik bir boyut olarak ele alır. Ona göre Avrupa felsefesinin önemli problemlerinden biri varlık ve oluş sorununu unutmaları, görüş alanından çıkarmalarıdır. Bu çerçevede Heidegger düşüncesinde insan, zamanı dışarıdan gözlemleyen bir varlık değil; zamanın içinde var olan, zamanı yaşayarak kuran (Dasein) bir varlıktır. "İnsanı tanımlamak için Dasein (kelimenin tam anlamıyla 'orada olmak') kavramını tanıtır." (Yurtoğlu, 2024, s. 55). Bu nedenle zaman, geçmiş-şimdi-gelecek şeklinde mekanik bir bölünmeye indirgenemez. Bu

bağlamda zamanın insan varoluşuyla birlikte anlam kazandığını belirtir. Heidegger (2016, s. 45), zamanı şöyle açıklar: Zaman, insan varoluşunun dışında işleyen nesnel bir ölçü değil, insanın dünyada-oluşunu mümkün kılan ontolojik bir yapıdır. Bu nedenle zaman, varlığın anlaşılmasının asli şartıdır.

Heidegger'in "şimdi" anlayışı, gündelik anlamda anlık bir kesit değildir. "Şimdi", geçmişin birikimi ve geleceğe yönelik imkânlarla birlikte var olan varoluşsal bir yoğunluk alanıdır. Bu yaklaşım, Tanpınar'ın (2015) zamanı "yekpare, geniş, parçalanmaz bir ân" olarak tanımlamasıyla dikkat çekici bir paralellik taşır. Her iki düşüncede de zaman, insan bilincinin dışında akan nesnel bir nehir değil; insanın anlam dünyasında şekillenen bir tecrübedir. Modern insanın teknik karşısındaki konumu Heidegger (2013) ve Heidegger (2015) tarafından eleştirel biçimde değerlendirilir. Düşünmenin salt bilgi üretimi olmadığını vurgular.

Tasavvufta karşılığını bulan "ibnü'l-vakt" (vaktin çocuğu olmak) anlayışı da Heidegger'in zaman tasavvuruyla örtüşür. İnsan, geçmişe takılıp kalmadan ya da geleceğin belirsizliğinde savrulmadan, yaşadığı ânın sorumluluğunu üstlenerek hakikate yaklaşabilir. Bu bağlamda zaman, edilgen bir bekleyiş değil; bilinç, farkındalık ve sorumlulukla yoğrulan aktif bir varoluş alanıdır. Zaman ve varlık ilişkisi Heidegger (2011) ve Heşdegger (2016) felsefesinin merkezinde yer alır. Sabri Tandoğan'ın düşüncesinde ise bu ontolojik zaman aynı şekilde bilinç, farkındalık ve sorumlulukla birlikte ahlâk ve eğitim zemininde somutlaşır. Tandoğan'a (2013a) göre insan, hayatın hiçbir ânını önemsiz görmemelidir; çünkü şahsiyet, küçük gibi görünen söz ve davranışların toplamında inşa edilir. Heidegger'in (2011) "sahici varoluş" (Eigentlichkeit) kavramında olduğu gibi, Tandoğan'da (1994a) da insanın değeri, hazır kalıplarla yaşamakta değil; bilinçli, tutarlı ve özüyle uyumlu bir hayat sürmekte ortaya çıkar.

Kuantum fiziğinde zaman, klasik fizikte olduğu gibi doğrusal ve mutlak bir yapıdan ziyade, gözlemciyle ilişkili ve olasılıksal bir boyut kazanmıştır (Heisenberg, 2014). Bu noktada kuantum düşüncesiyle kurulan ilişki daha da anlam kazanır. Kuantum fiziğinde gözlemcinin gerçeklik üzerindeki belirleyici rolü, Heidegger'in (2016) insanı varlığı açığa çıkaran bir "anlam ufku" olarak konumlandırmasıyla örtüşür. Gerçeklik,

insanın dışında hazır duran bir nesnellik değil; insanın farkındalığı, niyeti ve duruşuyla birlikte açığa çıkan dinamik bir süreçtir. Bohm'a (2018) göre evren, birbirinden kopuk parçaların toplamı değil, örtük bir düzen içerisinde birbirine bağlı bir bütündür. Bu bağlamda Tandoğan'ın zaman anlayışı, hem kişisel gelişim hem de eğitsel felsefe açısından derin bir örneklik taşır. Zamanı saygıyla yaşamak, onun eğitim düşüncesinde insanın kendisine, topluma ve Yaradana karşı sorumluluğunun bir ifadesidir. Zira her insanda özel bir yetenek vardır. Bu da ancak dikkatli, sistemli bir çalışmayla ortaya çıkabilir. İnsan ancak o zaman varoluşunun anlamını ve nedenini bulabilir. Kendini, aslını, özünü tanıyabilir. Tandoğan (1994a, s. 7) birçok insanın kendi içindeki güzellikleri ve yetenekleri keşfetmeden, kendini tanımadan bu dünyadan göçüp gitmelerine hayıflanır, "İnsan için en acı şey, kendi hayatında mahpus kalmasıdır" der ve tasavvuf düşüncesindeki "zaman içinde zaman; mekân içinde mekân vardır." sözüyle çoklu evren düşüncesinin tasavvuf ile ilişkisine dikkat çeker.

5.5.2 Zaman Tasavvurunun Tandoğan'ın Eğitim Felsefesine Yansıması

Tandoğan'a göre "Hayata karşı saygısızlık, zamana dikkatsizlikle başlıyor. Kendine saygılı insanın verdiği bir söze zaman bakımından da dikkat etmelidir." (Tandoğan, 2011b, s. 151). Zamanı parçalanmış, yalnızca ölçülen ve hız üzerinden tanımlanan bir olgu olarak ele almak, eğitimi de yüzeysel, sonuç odaklı ve mekanik bir sürece indirger. Oysa Sabri Tandoğan'ın eğitim anlayışında zaman, insanın iç dünyasında olgunlaşmayı mümkün kılan, sabırla işleyen ve derinlik kazanan bir tecrübe alanıdır. Bu yönüyle Tandoğan (2011b), eğitimi kısa vadeli kazanımların değil, uzun soluklu bir şahsiyet inşasının zemini olarak görür. Dolayısıyla eğitim, belirli yaş aralıklarına sıkıştırılmış bir faaliyet değil; hayatın bütününe yayılan, her anı kapsayan bir tekâmül sürecidir. Bu yaklaşım, zamanı "Yekpare ve kesintisiz bir akış" olarak ele alan düşüncelerle örtüşür. İnsanın öğrenmesi de tıpkı zaman gibi doğrusal ve parçalı değil; yaşantılar, tecrübeler, hatalar ve içsel farkındalıklar yoluyla derinleşen bir süreçtir. Bu nedenle Tandoğan, eğitimin aceleye getirilemeyeceğini, zorla ve dıştan dayatmalarla gerçek anlamda bir dönüşüm sağlanamayacağını vurgular.

Tandoğan'ın eğitim felsefesinde esas olan, çocuğu veya bireyi yalnızca bilgiyle donatmak değil; onun düşünme biçimini, ahlâkını, sorumluluk duygusunu ve hakikatle

kurduğu ilişkiyi olgunlaştırmaktır. Bu da ancak zaman içinde, yaşanarak ve içselleştirilerek mümkün olabilir. Bilginin hayata aktarılmadığı, davranışa dönüşmediği bir eğitim anlayışı, Tandoğan'a göre eksik ve yüzeysel kalmaya mahkûmdur. Zamanın eğitici yönü burada belirleyici bir rol oynar: İnsan, öğrendiğini zamanla sınar, derinleştirir ve şahsiyetinin bir parçası hâline getirir. Bu bağlamda Tandoğan'ın eğitim anlayışı, modern dünyanın hız ve verimlilik merkezli eğitim modellerine eleştirel bir mesafe koyar. Eğitimi, "hemen sonuç alma" beklentisinden kurtararak, insanın fıtrî gelişimine uygun bir olgunlaşma süreci olarak ele alır. Zamanı doğru kavrayamayan bir eğitim anlayışının, insanı da doğru inşa edemeyeceğini savunan Tandoğan, eğitimi bir meslek edindirme aracı olmanın ötesinde, insanı insan yapan değerlerin yeşertildiği bir hayat mektebi olarak görür. Bu bağlamda zaman, bireyin hem kişisel gelişimi hem de topluma katkısı açısından en değerli kaynaktır. Çocukluk ve gençlik yıllarından itibaren zamanı etkin kullanmayı öğrenmiş, öğrenme, kültürel etkinlikler ve düşünce çalışmaları için gününü dikkatli biçimde planlamıştır. Örneğin, Tandoğan tüm sanatsal ve kültürel faaliyetleri (tiyatro, sinema, konser, sergi, kitap ve dergi) takip edebilmek için geceleri iki-üç saat uyuyarak veya bazen hiç uyumayarak vakit ayırdığını belirtir (Tandoğan, 1994, s.77). Bu disiplinli yaklaşım hem akademik başarısına hem de entelektüel birikimine katkı sağlamıştır.

Modern eğitim bağlamında, zaman yönetimi, öğrencilerin hedeflerine ulaşabilmesi ve üretken bireyler olarak yetişebilmesi için kritik bir beceri olarak değerlendirilir. Bandura'nın Sosyal Öğrenme Kuramına göre, bireyler çevrelerinden gözlemledikleri davranışları model alır (Bandura, 2018). Tandoğan'ın zamanı etkin kullanma pratiği, öğrenciler ve eğitimciler için model teşkil edebilir. Ayrıca Lickona'nın (2009) değerler eğitimi perspektifinden bakıldığında, zaman yönetimi, sorumluluk ve disiplin gibi değerlerin kazanılmasında önemli bir rol oynar. Bu çerçevede Tandoğan'ın zaman yönetimi anlayışı, bireysel verimlilik ve başarının yanı sıra; insanın neden bu dünyaya gönderildiğinin sırrına vâkıf olması, kendini bilmesi, bulması ve entelektüel-manevi gelişimi açısından da temel bir eğitim aracıdır.

Einstein (1955), bir mektubunda[3] ifade ettiği üzere "Geçmiş, şimdi ve gelecek arasındaki ayrım yalnızca inatçı bir yanılsamadır." diyordu. Kuantum fiziğinde zaman,

[3] Bu ifade, Einstein'ın 1955 yılında Michel Besso'nun ailesine yazdığı taziye mektubunda yer almaktadır.

klasik düşüncede olduğu gibi doğrusal ve mutlak bir akış olarak değil; gözlem, bilinç ve olasılıkla anlam kazanan dinamik bir yapı olarak ele alınmaktadır. Bu anlayışta geçmiş, bütünüyle kapanmış bir alan olmaktan çıkarak şimdiki bilinçle yeniden anlamlandırılan bir boyut hâline gelirken, gelecek ise belirlenmiş bir kaderden ziyade olasılıklar alanı olarak düşünülmektedir. Benzer şekilde Heidegger (2016), zamanı geçmiş-şimdi-gelecek şeklinde ayrıştırmak yerine, insanın varoluşu içinde anlam kazanan bir bütün olarak ele almış; "şimdi"yi insanın varoluşsal farkındalığının merkezi olarak konumlandırmıştır. İbn Arabî (2015), "An, Allah'ın kuluna en yakın olduğu zamandır." sözüyle zamanın mânevî yoğunluk kazandığı anı vurgular. Gazâli (2013), İnsan, içinde bulunduğu "anı ıskalarsa, hakikati de ıskalamış olur" diyerek, bilinçli an yaşantısına dikkat çekmiştir. Bu bağlamda İslâm düşüncesinde "an" kavramı, insanın hakikatle temas ettiği bilinçli zaman dilimini ifade eder. Dolayısıyla geçmiş ve gelecek, insanı kuşatan mutlak belirleyiciler değil; insanın içinde bulunduğu "an"ı nasıl yaşadığıyla anlam kazanan boyutlardır.

Heidegger'in zamanın varoluşla birlikte anlam kazandığına dair yaklaşımı, İslâm düşüncesindeki "an" bilinci ve modern fizikte zamanın mutlaklığının sorgulanması, Sabri Tandoğan'ın hayatı okuma ve eğitimi an merkezli değerlendirme anlayışıyla ortak bir zeminde buluşmaktadır. Tandoğan, insanın yaşadığı her anı dikkatle gözlemlemesi, olayları anlamlandırması ve bu yaşantılardan dersler çıkarması gerektiğini vurgulamış; eğitimi, insanın zamanla kurduğu bilinçli ilişki üzerinden değerlendirmiştir. Bu yönüyle Tandoğan'ın düşüncesi, kuantum zaman anlayışı, varoluşçu felsefe ve İslâmî düşünce arasında sentezci bir köprü kurmaktadır.

Bu bakış açısı, eğitimin yalnızca geçmiş bilgilerin aktarımı ya da geleceğe dönük meslek kazandırma süreci olarak değil; insanın içinde bulunduğu anı bilinçle yaşayarak kendini inşa etmesi olarak anlaşılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Sabri Tandoğan'ın eğitim felsefesi de tam olarak bu noktada şekillenmektedir. Ona göre eğitim, insanın zamanla kurduğu ilişkiyi fark etmesini, yaşadığı her "an"ı anlamlandırmasını ve bu farkındalıkla hem kendisini hem de çevresini dönüştürmesini amaçlar. Bu yönüyle Tandoğan'ın eğitim anlayışı, kuantum zaman algısının sunduğu olasılıksal düşünme biçimi, varoluşçu felsefenin bilinç vurgusu ve İslâm düşüncesindeki "an" bilinciyle örtüşen bütüncül bir eğitim modeli ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak Heidegger'in zaman ve varlık anlayışı, Tanpınar'ın sezgisel zaman tasavvurunu, tasavvufun "an" merkezli hikmet anlayışını ve Tandoğan'ın yaşama sanatı olarak sunduğu ahlâkî duruşu felsefî bir zeminde buluşturur. Bu bütünlük, modern insanın parçalanmış zaman algısına karşı, anlam, sorumluluk ve bilinçle yaşanan bir zaman idraki sunar.

5.6 Tandoğan'ın Düşüncesinde Sohbetin Eğitsel ve Manevi Boyutu

Tandoğan'a (1994a, s. 8) göre "Sohbet, kültürü taşıyan bir nehirdir." Gerçek sohbetler, kültürün, zarafetin, güzelliğin çiçeklendiği yerlerde ve insanlar arasında yapılır." Sohbet, karşılıklı görüşme ve etkileşim üzerine kuruludur. Çünkü sohbet, insanların birbirine ayna olduğu, ortak bir anlam üretiminin gerçekleştiği bir süreçtir. Bu karşılıklı etkileşim sayesinde insan, yalnızca diğerini değil, aynı zamanda kendi özünü de görme imkânı bulur. Tandoğan (1994a, s. 9), gerçek sohbetin insanı kendi aslıyla, özüyle karşı karşıya getirdiğini, bu süreçte kişinin kendisini yeniden duymaya, hissetmeye başladığını ifade eder. Sohbet ortamında birey, içsel bir ferahlık, aydınlanma ve inşirah hisseder. Günlük hayatın yoğunluğu ve modern yaşamın koşuşturması, insanı çoğu zaman en ilginç olaylar karşısında bile duygusuz ve ürpertisiz hâle getirebilir. Tandoğan'a göre gönül sohbeti, insanı bu sığlıktan ve basitlikten kurtarır; kişiyi yeniden hayret etmeye, ürpermeye ve hayranlık duymaya yöneltir. Bu bağlamda sohbet, insanın hem duygusal hem ruhsal yönden yenilendiği bir tecrübedir. Tandoğan, bu yenilenmeyi insanın fıtratına, yani doğasına ve özüne dönüşü olarak görür. Sohbet, bireyi hikmetle olgunlaştırır; insanın kendi benliğiyle yeniden tanışmasına vesile olur. Bu yönüyle sohbet, Tandoğan'ın eğitim anlayışında hem bir manevi terbiye yöntemi hem de insanî olgunlaşmanın temel yollarından biri olarak değerlendirilebilir.

Tandoğan (1994a, s. 7-9) her konuşmanın sohbet olamayacağını söyler. Gevezelik etmek, çene çalmak, dedikodu gibi boş konuşmalar sohbet değildir. Tandoğan, insanın çok konuşmasının kendi tekâmülünü engellediğini vurgular. Eğer hayır ve güzelliği konuşacaksak ağzımızı açmamız gerektiğini, yoksa sükût etmek gerektiğinin üzerinde önemle durur. "Sohbette bir ciddiyet, bir ağırbaşlılık, bir olgunluk, efendilik vardır. Sohbetin incelikleri, adâbı, erkânı vardır. Sohbeti ancak belirli bir kültür düzeyine,

olgunluğa, kıvama gelmiş kişiler yapabilir. Düşünceye saygısı olmayan, edepli, ince, toleranslı olmayan sohbet yapamaz" diyerek sohbetin en önemli unsurlarının karşılıklı sevgi, saygı, hoşgörü olduğunu ifade eder. Tandoğan'a (1994a, s. 8) göre sohbetin ardında bütün bir ömrün özeti vardır. Sohbeti yapan kişi, bir ömür boyu okuyarak, dinleyerek, hissederek, yaşayarak elde ettiği birikimini; bir sanatçı estetiğiyle, söz, yazı, bakış, tavır, incelik aracılığıyla, bir ortam, bir manevi iklim inşa etme sanatı olduğunu belirtir. Sohbet, petekten damla damla sızan bala benzer. Bu yönüyle sohbet, dinleyenlerin ruhunu besleyen ve gönlünü arındıran manevi bir şifadır. Tandoğan, sohbetin insanın manevi-ahlâki eğitiminde üstlendiği rolü önemli görür. O, doğru sohbetin, bireyin düşünsel ve ahlâkî gelişimini desteklediğini ve toplumsal ilişkilerin güçlenmesine katkı sağladığını ifade eder. Ona göre "düşünmek, tahlil etmek, sohbet etmek insanı derin gerçeklere götürebilir.

Tandoğan'ın düşüncesinde sohbet, eğitimin en etkili yollarından biridir. Ona göre gerçek eğitim, salt kuru bilgi aktarımıyla değil, yaşanmış tecrübenin, içtenliğin ve samimiyetin paylaşıldığı bir sohbet ikliminde de gerçekleşebilir. Sohbet, sadece bilginin değil, hikmetin de aktarılabildiği bir ortamdır. Bu yönüyle Tandoğan'ın sohbet anlayışı, bireyin iç dünyasının aydınlanmasına, manevi olgunlaşmasına ve karakter terbiyesine katkı sağlayan bir eğitim yöntemidir. Zira, bilgi ve değerler sadece ders kitaplarından değil, birebir iletişim ve samimi diyaloglar yoluyla da aktarılabilir. Tandoğan (2009a, s. 149), küçük yaşlarından itibaren kültürlü, deneyimli olgun, kâmil insanların sohbetlerinde bulunmuştur. Her hafta sonu Op. Dr. Münir Derman'ın engin kültüründen ve düşünce dünyasından bir şeyler öğrenebilmek, sohbetini dinlemek için Ankara'dan Eskişehir'e gittiğini belirtir. Keza edebiyat Profesörü Mehmet Kaplan'ın İstanbul Moda'daki yoğurtçu parkının bitişiğindeki evlerinde her hafta düzenlenen edebiyat sohbetlerine katıldığını sohbetlerinde anlatmıştır.

Modern eğitim bağlamında, bu yaklaşım sosyal öğrenme kuramı ile desteklenebilir. Bandura'ya göre bireyler, çevrelerinde gözlemledikleri davranışlar ve iletişimler aracılığıyla öğrenirler (Bandura, 2018). Tandoğan'ın sohbet aracılığıyla aktardığı değerler hem bilişsel hem de duygusal boyutta öğrenmeyi destekler. Ayrıca Lickona'nın (2009) değerler eğitimi perspektifinden bakıldığında, sohbet, öğrencilerin ahlaki ve sosyal becerilerinin geliştirilmesi için önemli bir araçtır. Tandoğan, sohbeti

yalnızca bilgi aktarımı için değil, aynı zamanda sosyal bir varlık olan insanın kalbini ve zihnini aydınlatacak bir etkileşim biçimi olarak görür. Bu bağlamda sohbet, bireyin hem entelektüel hem sosyal hem de manevi gelişimini destekleyen temel bir eğitim aracıdır. Nitekim Tandoğan'a göre gerçek aydınlanma insanın kendi kendisiyle yüz yüze gelmesidir. Gerçek sohbet, insanı bir dalgıç gibi kendi içine daldırıp, orada gerçekleri bulmasını sağlamalıdır (Tandoğan, 1994a, s. 9). Böylece sohbet yoluyla, insanın kendisiyle yüzleşerek, gerçekleri kendinde bulmasını sağlamak, eğitimin temelini oluşturacaktır. Bu bir nevi iç aydınlanmadır. Çocukluk yıllarında Tandoğan'ın deneyimlediği de böyle bir durumdur. Aileden, okuldan, yakın çevresinden edindiği intibalarla, okuyarak, gözlem yoluyla inceleyerek, düşünerek hakikate giden yolu kendi içinde bulmuştur.

Tandoğan'ın (1994a, s. 14) edindiği entelektüel birikimin yanı sıra sosyal alt yapısını kurgulayan kahramanlarından biri olan, hafızasında asırlık Türk halk kültürünün değerlerini taşıyan Karamanlı Dede'nin küçük not defterinden ona Yunus Emre'den şiirler okuması, sohbetin kültürü taşıyan bir nehir olduğunun ne güzel bir örneğidir. Tandoğan da günlük yaşamında bütün bildiklerini paylaşan canlı bir kültür aktarıcısı olmuştur. Onun taşıyıcısı olduğu kültür birikimi aslını, özünü koruyan, bir yandan da bütün evreni kucaklayan "Yerdeki bir kum tanesinden, gökyüzündeki samanyoluna kadar" evrensel bir tavır gösterir. Sabri Tandoğan özellikle yeni nesillerin eğitimine son derece önem vermiştir. Eğitim konusunu her zaman öncelikli bir mesele olarak görmüş, kendisine bu konuda yöneltilen sorulara ve paylaşılan düşüncelere e posta, telefon veya birebir görüşme yoluyla cevap vererek ilgi ve hassasiyetini ortaya koymuştur.

5.6.1 Sabri Tandoğan'ın Düşüncesinde Kültürel Aktarım

Sabri Tandoğan'ın düşünce dünyasında kültür, bir milletin hafızasını ve kimliğini oluşturan en temel unsurlardan biridir. Bu bağlamda onun "Sohbet, kültürü taşıyan bir nehirdir" (1994a, s. 8). Sözü kültürün en önemli aktarıcı rolünü sohbete, bu bağlamda fertlere vermektedir. Ona göre kültür, yalnızca geçmişten gelen birikimin korunması değil, aynı zamanda insanın kendi varoluşunu anlamlandırmasının da bir yoludur. Tandoğan (2003, s. 21), "Kültür, beşer tefekkürünü bütün zenginliği, nüansları ile

tanımaktır. İnsanın içini ışıtır. Onda yüceltici, mutluluk verici bir ışık vardır.” sözüyle, kültürün bireyi yalnızca bilişsel düzeyde geliştiren bir birikim olmayıp; aynı zamanda onun iç dünyasını aydınlatan, düşünsel derinliğini artıran ve değerler dünyasını inşa eden çok boyutlu bir yapı olduğunu vurgulamaktadır

Tandoğan, insanın hem bireysel hem de toplumsal yönüyle eğitilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Dolayısıyla kültürel değerlerin aktarımı, yalnızca sözle değil, davranışla da gerçekleşmelidir. Tandoğan'ın sohbetlerinde sıkça vurguladığı üzere, insanın eğitici rolü en çok hal ve tavırlarında görünür. Nitekim, bir yazısında aktardığı şu örnek onun eğitim anlayışını açıkça yansıtmaktadır.

Bir baba, kız çocuğu dünyaya geldikten sonra, onun gözünde edepli bir örnek teşkil etmek için bir daha hiç bacak bacak üstüne atmadığını ve otururken dahi ölçülü davrandığını ifade eder (Tandoğan, 2006c, s. 35). Baba kızının zarif, ince, saygılı bir birey olmasını istemiş; o nedenle bu erdemleri kendi davranışlarında kazanıp, duygu ve düşüncelerinde dürüst, temiz ve asil bir örnek olmak istemiştir. Tandoğan (2006c) bu örneği aktarırken, eğitimin yalnızca sözel nasihatlerle değil, davranışların ahlaki bir örneğe dönüşmesiyle mümkün olacağını belirtmiştir. Bu yaklaşım, onun “sözün gücü davranışla tamamlanmadıkça, gerçek tesir ortaya çıkmaz” anlayışının da bir yansımasıdır. Zira ona göre, “Toplumlarda güzel insanlar, ancak güzel örnekler görerek, onlara bakarak yetişebilirler”

Modern psikoloji ve eğitim araştırmaları da benzer biçimde, model olmanın eğitimin en etkili biçimlerinden biri olduğunu ortaya koymaktadır (Schunk, 2014; Bandura, 2018). Tandoğan'ın bu örneği, geleneksel ahlak eğitimiyle modern öğrenme kuramlarını birleştiren özgün bir anlayışın göstergesidir. Ayrıca, kültürel değerlerin yalnızca bireysel davranışlarda değil, toplumsal hafızada da korunması gerektiğini vurgulamıştır. Epigenetik araştırmalar, kültürel ögelerin yaklaşık 150 yıl kadar biyolojik ve davranışsal düzeyde aktarılabildiğini, ancak bu aktarım süreklilik kazanmadığında unutulma eğilimi gösterdiğini ortaya koymaktadır (Demir, 2019; Şimşek ve Güler, 2021; Kaya, 2022). Bu yönüyle Tandoğan'ın sevgi, saygı dolu, incelik içinde ve edepli yaşamak anlayışı hem kültürel hem biyolojik sürekliliğin korunmasına hizmet eden bir eğitim felsefesi olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak Tandoğan'ın (2013, s. 85) eğitim ve kültür anlayışı, "Hayat olayları karşısında doğru tavır almaktır." Ona göre eğitimin gayesi, insanı hayata hazırlamaktır. Kendini bilmesi, hayatı her an yeni bir şeyler öğrenmek için bir fırsat bilerek, alınması gereken en doğru tavrı alabilmek, hatalarından ders çıkararak daha iyiye, güzele ve doğruya ulaşmanın aşkını ve heyecanını yüreğinin derinliklerinde hissedebilmektir. Ve bu bilinci ve heyecanı sonraki nesillere aktarabilmektir.

5.6.2 Klasik Geleneğin Işığında Tandoğan'ın Sohbet Anlayışı

Sabri Tandoğan'ın sohbet anlayışı, kökleri tasavvuf geleneğine dayanan bir kavrayışı modern bir üslupla yeniden yorumlamaktır. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (2019), *Mesnevî*'de sohbeti "Canların birbirini diriltmesi" olarak görür; ona göre "sohbet, gönülden gönüle bir yolculuktur." Mevlânâ (2019), bilgiyle değil, muhabbetle ve hâl diliyle yapılan sohbetin insanı olgunlaştırdığını vurgular. Benzer biçimde Yunus Emre de sohbeti, insanın içsel dönüşümünün temel aracı olarak görür. Yunus'a (2023) göre sohbet, kelimeden öte bir hâl paylaşımıdır; O, "İlim ilim demektir, İlim kendin bilmektir, Sen kendini bilmezsin, Ya nice okumaktır." diyerek, sohbetin özündeki manevi derinliği dile getirir.

Tandoğan (1994a), bu klasik anlayışları modern döneme taşıyarak sohbeti, insanın kendi özüyle yeniden buluştuğu bir eğitim alanı olarak yorumlar. Onun sohbetlerinde bilgi, tecrübe ve içsel olgunluk iç içedir. Aynı zamanda karşılıklı sevgi, saygı, hoşgörü, içtenlik ve samimiyet ortamında yapılan gönül sohbetleri, insanın tekâmülü için gereklidir. Bu yönüyle Tandoğan hem Mevlânâ'nın aşk merkezli hem Yunus Emre'nin tevazu ve aşk merkezli sohbet geleneğini çağın ruhuna uygun bir dile tercüme eden, yaşadığı çağa ve daha ötesine hitap eden bir mütefekkir olarak değerlendirilebilir.

Tandoğan (1994a, s. 9) gerçek sohbetlerde insanın ferahladığını, içinin arındığını, kendi ile barışık bir hâle geldiğini belirtir. İnsan kendi içine kilitlenmişken, bir sohbette aydınlanabilir, çözemediği sorunların cevabını bulabilir. Bu bağlamda gönül sohbeti insanın içinde gizli kalmış güzellikleri ortaya çıkaran bir ortam hazırlamaktadır. Tıpkı bahar geldiğinde bahar çiçeklerinin açması, fışkırması gibi, sohbette insanın içinde

saklı güzellikleri ortaya çıkarır. Bu anlamda insan gönlü beslenir, gıdasını alır. Gönlün gıdası, gerçek anlamda edep, incelik ve zarafet ortamında yapılan sohbetlerdir.

5.6.3 Sohbetin Eğitimdeki İşlevi

Sabri Tandoğan'a göre eğitim, bireyi zihnen, ruhen ve ahlâken hayata hazırlama ve olgunlaşma sürecine katkıda bulunmaktır. Bu sürecin en etkili araçlarından biri ise yaşayarak öğrenme ve sohbettir. Tandoğan'ın sohbet anlayışı, öğretmenin öğrencisine bilgi aktardığı bir monolog değil; karşılıklı etkileşim, duygu paylaşımı ve hâl aktarımı temelinde gerçekleşen bir diyalogdur. Ona göre gerçek eğitim, insanın kendi potansiyelini fark ettiği, iç dünyasıyla yeniden bağ kurduğu bir süreçtir ve bu bağın kurulabildiği ortam sohbet atmosferidir.

Tandoğan, sohbetin insanda bir "uyanış" meydana getirdiğini, bireyi sıradanlıktan kurtarıp düşünmeye, anlamaya ve hissetmeye yönelttiğini belirtir (Tandoğan, 1994a, s. 8). Bu yönüyle sohbet hem bilişsel hem duygusal öğrenmeyi aynı anda harekete geçirir. Modern eğitim yaklaşımlarında da benzer biçimde, öğrenme sürecinde duygusal katılım ve anlamlı etkileşimin önemi vurgulanmaktadır (Vygotsky, 2004; Schunk, 2014).

Sohbet, Tandoğan'ın anlayışında öğretmen ile öğrenci arasında sevgiye, güvene ve karşılıklı saygıya dayalı bir bağ kurar. Bu bağ, öğrenmenin kalıcılığını artırır ve bireyin içsel motivasyonunu güçlendirir. Tandoğan'a (1994a, s. 9) göre, "İnsanı insan yapan yine insandır. Bir gönül sohbetinin iki unsuru vardır. Söyleyen ve dinleyen, dinleyen laf olsun diye dinliyorsa, gönlüyle değil de kulağıyla dinliyorsa, söyleyen ne yapsın. Söyleyenin diline hikmet, dinleyenin bakışından gelir." Bu ifade, onun eğitimde gönül temelli bir iletişimi esas aldığını göstermektedir.

Sonuç olarak sohbet, Tandoğan'ın eğitim felsefesinde hem bilgiyi aktaran hem de insanı dönüştüren bir yöntemdir. Sohbet, sadece öğretim aracı değil, insanın hakikati arama ve kendi özünü tanıma sürecinde bir manevi eğitim mekânıdır. Bu yönüyle Tandoğan'ın sohbet anlayışı, hem klasik irfan geleneğinin bir devamı hem de çağdaş eğitimde "etkileşim temelli öğrenme" anlayışına katkı sunan özgün bir yaklaşımdır.

5.6.4 Gönül Sohbeti ve Varlığın Özüyle Temas

Tandoğan'a (1994, s. 7-10) göre gönül sohbeti, insanın yalnızca başkalarıyla değil, aynı zamanda kendi varlığının özüyle yeniden temas kurmasını sağlar. Bu ifade, onun insan anlayışının derinliğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. "Varlığın özüyle temas", insanın yaratılıştan getirdiği saf, arı ve ilahi yönüyle yeniden buluşması anlamına gelir. Günlük hayatın koşuşturması, dünyevi arzular ve zihinsel dağınıklık, insanı bu özden uzaklaştırır. Gönül sohbeti ise, bu yabancılaşmayı ortadan kaldırarak insanı yeniden kendi özüne, hakikatine döndürür. O zaman insan fıtratı harekete geçecek, hayret ve hayranlık duyguları işleyecek ve insan bilimde, felsefede, edebiyatta, resimde, müzikte, güzel sanatların bütün alanında eserler ortaya koyabilecek; tıpta, fizikte, astronomide, kimyada ve bilimin bütün dallarında yeni keşifler yapabilecek, evrenin sırlarına vâkıf olabilecektir. Bu bağlamda Tandoğan'ın sohbet anlayışı, sadece iletişimsel bir etkinlik değil, aynı zamanda bir manevi farkındalık ve içsel arınma sürecidir. O, sohbeti öğrenme işlevinin yanı sıra insanın kendini hatırlama, kendine gelme, kendini tanıma biçimi olarak görür. Sohbet esnasında kişi, karşısındaki insanı dinlerken aslında kendi özünü de duymaya başlar; böylece bilgi, sadece akla değil, kalbe de ulaşır.

Modern psikolojideki "öz-farkındalık" ve "içsel bütünlük" kavramları da bu anlayışla paralellik göstermektedir (Maslow, 2001; Rogers, 2016). Ancak Tandoğan'ın yaklaşımı, bu kavramları manevi bir derinlikle ele alır; onun amacı, insanın sadece kendini tanıması değil, yaratılışındaki hikmeti fark etmesi, varlığın sırlarını da çözebilmesidir. Bu yönüyle Tandoğan'ın "varlığın özüyle temas" kavramı, hem tasavvufi geleneğin insanın hakikatine yönelişini hem de çağdaş eğitim anlayışında yer alan bütüncül insan modelini bir araya getiren özgün bir kavramsal çerçeve sunar.

5.6.5 Varlığın Özüyle Temasın Eğitime Yansıması

Tandoğan'ın (2009a, s. 86) eğitim anlayışında insan, sadece bilgiyle donatılması gereken bir varlık değil, kendi özünü fark etmeye ve içsel potansiyelinin ortaya çıkarılması gereken bir bütündür. Bu nedenle Tandoğan'ın "varlığın özüyle temas" kavramı, onun eğitim felsefesinde merkezî bir yere sahiptir. Eğitimin amacı, bireyin

dış dünyaya uyum sağlamasından öte, kendi iç dünyasıyla da uyum içinde bir varoluş geliştirmesidir. Bu çerçevede hakiki öğrenme, insanın özüyle temasa geçtiği anda başlar. Bu temas, bilgiyle değil, farkındalıkla gerçekleşir. Çünkü insan, özüne yönelmeden öğrendiği bilgilere anlam yükleyemez. O, eğitimde bu süreci "uyanış" olarak adlandırır. Bu uyanış, bireyin sadece zihinsel değil, aynı zamanda duygusal ve manevi boyutlarını da harekete geçirir. Tandoğan'a göre eğitimde önemli olan insan-ı kâmil yetiştirebilmektir. Çocuğun diploma sahibi olmasından önce efendi bir insan olarak yetişmesi önemlidir. Ona göre "hayat bir bütün, bir kompozisyon, diploma onun bir nüansıdır."

Bu yaklaşım, modern eğitim felsefelerinden John P. Miller'ın bütüncül (holistik) eğitim anlayışıyla paralellik göstermektedir. Miller'a (2007; Gür, 2006) göre eğitim, insanın yalnızca bilişsel gelişimini değil, aynı zamanda duygusal, ruhsal ve toplumsal bütünlüğünü hedeflemelidir. Gerçek öğrenme, bireyin içsel farkındalığa ulaşmasıyla mümkündür. Miller'ın bütüncül eğitim modeli üç temel ilkeye dayanır:

Bağlantısallık (connectedness); birey, kendisini hem doğanın hem insanlığın hem de evrensel bir bütünün parçası olarak görmelidir.

İçsel farkındalık (inner awareness); Öğrencinin kendi iç sesini duyabilmesi, öğrenmenin kalıcı ve anlamlı hâle gelmesi için gereklidir.

Anlamlı deneyim (meaningful experience); Eğitim, yaşamla bağ kuran, öğrencinin duygularına ve değerlerine dokunan bir süreç olmalıdır.

Miller, bu ilkeleri "eğitimde ruhun yeniden hatırlanması" olarak tanımlar. Ona göre öğrenme, yalnızca bilgi edinmek değil, kendini ve varoluşu yeniden hatırlamaktır. Bu yönüyle Miller, eğitimi insanın "özüne dönüş" süreci olarak görür.

Bu ilkeler, Tandoğan'ın sohbet ve eğitim anlayışında doğal olarak karşılık bulmaktadır. Tandoğan'ın "varlığın özüyle temas" vurgusu, Miller'ın "içsel farkındalık" kavramına; "gönül sohbeti" kavramı ise "bağlantısallık" ilkesine denk düşer. Her iki düşünür de eğitimi, insanın kendisini, diğer insanları ve varoluşu bir bütün olarak algıladığı bir süreç şeklinde yorumlar.

Tandoğan'a göre öğretmen, öğrencisine yalnızca bilgi aktaran kişi değil, onun içsel kapılarını aralamasına rehberlik eden bir bilgedir. Bu rehberlik, sözle değil, hâl ile gerçekleşir. Benzer biçimde Miller da eğitimi, öğrencinin içsel bütünlüğünü fark etmesini sağlayan bir süreç olarak tanımlar. Dolayısıyla hem Tandoğan'ın hem Miller'ın eğitim anlayışında temel hedef, insanın özünü tanıyarak anlamlı bir varoluşa ulaşmasıdır.

Bu bakımdan Sabri Tandoğan'ın eğitim felsefesi, Batıdaki bütüncül eğitim yaklaşımlarıyla ortak bir zeminde buluşmakta; ancak onu aşarak, manevi bir derinlik ve fıtrata dönüş bilinciyle zenginleşmektedir. Tandoğan'ın yaklaşımı, insanı yalnızca öğrenen bir varlık değil, anlam arayan, özüne yönelen ve varlığın hikmetini kavramaya çalışan bir bütün olarak ele alır. Tandoğan'ın farkı, bu bütünlüğü manevi bir temelde yorumlamasıdır. Ona göre insanın varlığındaki en derin öğrenme hem aklın hem kalbin rehberliğinde gerçekleşir. Nitekim, Altan ve Yıldırım'ın (2022) "*Eğitimde yeni yaklaşımlar dergisinde*" yer alan "Bütüncül eğitim, bütüncül gelişim, bütüncül insan" başlıklı makalede "İlim ve irfan olmadan, ilmin kapsayıcılığının ve bütüncüllüğünün farkına varmadan sadece akademik yani bilim tarafının peşinde koşulmasının ve yegâne değer olarak görülmesinin ve bunun da eğitim olarak sunulmasının insanlığa ne kadar kötülük yaptığı açıktır." sözleri Tandoğan'ın ilkeleriyle uyum göstermektedir.

Bu çalışma, Sabri Tandoğan'ın eğitim ve ahlâk anlayışının, modern eğitim sistemlerinde karşılaşılan anlam, değer ve insan merkezli yaklaşım eksikliklerine önemli açılımlar sunduğunu ortaya koymuştur. Tandoğan'ın insanı akıl, gönül ve davranış bütünlüğü içinde ele alan yaklaşımı, eğitimin yalnızca kurumsal bir faaliyet değil, hayatın tamamına yayılan ahlâkî ve kültürel bir süreç olduğunu göstermektedir. Bu tespitler, yalnızca teorik bir değerlendirme olarak kalmamakta; aynı zamanda günümüz eğitim anlayışına yönelik somut öneriler geliştirilmesini de gerekli kılmaktadır.

6. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

6.1 Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada, Sabri Tandoğan'ın hayatı, düşünce dünyası ve eğitim anlayışı karşılaştırmalı okumalarla incelenmiş; onun tevhidi bakış açısının, eğitim felsefesine sunduğu katkılar ortaya konulmuştur. Tandoğan, yaşamı boyunca insan problemini merkeze alan, onu sadece aklıyla değil kalbiyle de bir bütün olarak değerlendiren bir anlayış geliştirmiştir. Ona göre eğitim, yalnızca bilgi aktarımı değil, insanın kendini tanıma, iç dünyasını olgunlaştırma, başkalarının haklarına saygı duyan ve yaşamla uyum içinde bir bilinç düzeyine ulaşma sürecidir. Ahlâkın, modern dünyada giderek daha fazla, bireysel tercihleri meşrulaştıran bir araç hâline geldiği görülmektedir. Böylece evrensel hak ve erdem anlayışı zayıflatılmıştır (MacIntyre, 2019, s. 26). Bu çalışma Sabri Tandoğan'ın eğitim felsefesi bağlamında İslâm ahlâkı temelinde tüm yeniliklere açık evrensel bir eğitim felsefesi perspektifi ortaya koymuştur.

Bu bağlamda İngiltere ve Amerika'da çeşitli üniversitelerde felsefe ve siyaset bilimi dersleri veren MacIntyre (2019), modern eğitim yaklaşımlarının temelinde bulunan pragmatist ve fayda merkezli ahlâkın, indirgemeci doğasını reddeder. MacIntyre (2019, s. 18-19), *Erdemin Peşinde* adlı eserinde, "Modern ahlâkî söylem, gerçekte parçalanmış ve tutarsızdır; çünkü onu destekleyecek ortak bir erdem anlayışından ve teleolojik bir insan tasavvurundan yoksundur. Ahlâk, bu bağlamda, bireysel tercihleri meşrulaştıran bir araç hâline gelmiştir." diyerek, pragmatist ve faydacı yaklaşımların evrensel ilke üretmekte neden başarısız kaldığını temellendirmektedir. Bireysel faydayı merkeze alan yaklaşımlar, ötekinin hakkını ihlâl edebilecek bir zemin üretir. O bakımdan Hak kavramı modern yaklaşımların birçoğunda ilkesel değil, iddiasal bir zemine kaymıştır. Bu konuda MacIntyre (2017), Hak kavramının, modern ahlâk teorilerinde çoğu zaman gerekçelendirilmeden kullanılan bir iddia diline indirgendiğini söylemiştir. MacIntyre'ın bu tespiti, pragmatist yaklaşımın ahlâkı fayda üretme kapasitesine indirgediğini ve böylece ilke merkezli bir ahlâk anlayışını aşındırdığını göstermektedir. Nitekim eylemin doğruluğu yalnızca sonuçlarına göre değerlendirildiğinde, bireyin kendi çıkarını önceleyerek ötekinin hakkını ihlâl etmesi

teorik olarak mümkün ve hatta meşru hâle gelebilmektedir. Modern pragmatist ahlâk anlayışı, eylemlerin değerini çoğunlukla sonuç ve fayda üzerinden tanımlarken, ahlâkî ilkeyi değişken koşullara tâbi kılmaktadır. MacIntyre (2017), ahlâkın bireysel tercihler ve fayda hesapları doğrultusunda araçsallaştırıldığını belirtirken, yaklaşımın yol açtığı ilkesizlik problemi, yalnızca modern eleştirmenler tarafından değil, klasik İslâm düşünürleri tarafından daha erken dönemlerde reddedilmiştir. Nitekim İslâm ahlâk geleneğinde ahlâk, faydaya indirgenemeyen; niyet, erdem ve adalet ekseninde temellendirilen bir yapıya sahiptir. Bu çerçevede MacIntyre'ın (2019) modern ahlâka yönelttiği eleştiriyi, İslâm düşünürleri çok daha erken dönemlerde bu tehlikeyi görmüş ve ilkesel olarak sınırlandırmıştır. Gazâlî (2015), *İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde ahlâkî değerin yalnızca dışsal sonuçlara indirgenemeyeceğini, esas ölçütün adalet olduğunu vurgular: Gazâli'ye (2015, s. 197) göre adalet kuvveti, insanın iç dünyasında hâkimiyet rolünü yerine getirir. Bir bakıma adalet insanın iç dünyasındaki adalet terazisini kurma ve İslâm'ın en yüce değeri olan orta yolu koruma işini yürütmektedir. İnsan iç dünyasında adaleti ya gerçekleştirir ya da bilmeden nefsine zulmeder. Ayrıca Gazali amellerin niyetlere göre olduğunu söyler. Benzer şekilde Fârâbî (2018), *el-Medînetü'l-Fâzıla* adlı eserinde, ahlâkı bireysel çıkara değil, insanın nihai yetkinliğine ve ortak iyiliğe bağlar ve erdemli fiillerin insanı mutluluğa ulaştıran fiiller olduğunu vurgular. Bu mutluluğun bireysel haz değil, insanın kemâli olduğuna da dikkat çeker. Farâbi düşüncesinde erdemli devletin tanımı da ahlaki erdemleri ilke edinmiş, iş bölümü ve sosyal dayanışmanın en mükemmel düzeyde gerçekleştiği, hukukun ve sosyal adaletin tam olarak gerçekleştiği, bilgelerin yönetici olduğu devlettir (Özden, 2020). Pragmatizmde fayda, çoğu zaman kısa vadeli ve bireysel olarak tanımlanırken; Fârâbî'de ahlâk, insanın ontolojik gayesiyle ilişkilidir. Bu yönüyle fayda, ilkeye tâbidir. Benzer şekilde Miskeveyh (2017), ahlâkın temelini erdemlerde görür ve faydayı ikincil konuma yerleştirir: ona göre iyi fiil, nefsin erdemli hâlinden doğan fiildir; fayda bu fiilin sonucu olabilir, fakat ölçüsü değildir. Bu yaklaşım, MacIntyre'ın (2019) erdem vurgusuyla büyük ölçüde örtüşür ve pragmatist fayda merkezli ahlâkın indirgemeci doğasını reddeder.

MacIntyre'ın modern ahlâk eleştirisi, pragmatist düşüncenin ilke ve erdem eksikliğini ortaya koyarken; Gazâlî, Fârâbî ve İbn Miskeveyh'in ahlâk anlayışları, bu eleştirinin İslâm düşüncesinde köklü bir karşılığı olduğunu göstermektedir. İslâm ahlâkı, faydayı

tamamen dışlamaksızın, onu niyet, hak ve erdem ile sınırlandırarak bireysel çıkarın mutlaklaşmasını engelleyen daha bütüncül bir ahlâk modeli sunmaktadır.

Burada, pragmatist ahlâk anlayışının faydayı merkeze alan yapısının, ahlâkî ilke ve hak kavramları açısından taşıdığı sorunlar, İslâm ahlâk düşüncesiyle karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Pragmatizm, eylemlerin doğruluğunu büyük ölçüde sonuç ve fayda üzerinden tanımlayarak pratik çözümler üretme iddiasında olsa da bu yaklaşım ahlâkı değişken koşullara tâbi kılmakta ve evrensel normatif zemini zayıflatmaktadır. Özellikle bireysel faydanın öncelenmesi, ötekinin hakkının ihlâl edilebileceği bir meşruiyet alanı doğurmaktadır. Bu noktada Alasdair MacIntyre'ın modern ahlâk eleştirisi belirleyici bir teorik katkı sunmaktadır. MacIntyre (2019), fayda ve tercih merkezli ahlâk anlayışlarının erdem kavramını aşındırarak ahlâkı araçsallaştırdığını ve normatif tutarlılığını kaybettirdiğini ortaya koyar. Onun bu tespiti, pragmatist düşüncenin sınırlarını görünür kılmakta ve ilke temelli ahlâk anlayışlarının gerekliliğini yeniden gündeme getirmektedir.

Kant'ın niyet merkezli ahlâk anlayışı, ahlâkî eylemi evrensel ilkelere dayandırarak rasyonel bir zemin kurarken; MacIntyre'ın (2019) bu anlayışa yönelttiği eleştiriler, erdem, karakter ve gelenek vurgusunun ihmal edildiğini göstermektedir. Sabri Tandoğan'ın yaklaşımı ise, İslâm ahlâkının niyet-amel-erdem bütünlüğünü esas alarak, ahlâkı insanın günlük hayatında somutlaşan bir eğitim pratiği olarak ele almaktadır. Tandoğan'a göre insan, ancak iyi örneklerle, yaşanmışlıklarla ve sorumluluk bilinciyle olgunlaşabilir. Bu bağlamda onun düşüncesi, modern eğitim sistemlerinde sıkça göz ardı edilen insanî ve ahlâkî boyutların yeniden inşası için güçlü bir referans noktası oluşturmaktadır. İslâm ahlâk anlayışı ise ahlâkî değeri yalnızca sonuçlara değil; niyet, hak, adalet ve erdem ilkelerine dayandırarak daha bütüncül bir çerçeve sunmaktadır. Gazâlî'nin (2015) niyet vurgusu, Fârâbî'nin (2018) insanın nihai yetkinliği ve ortak iyilik anlayışı, İbn Miskeveyh'in (2017) erdem merkezli ahlâk teorisi, faydanın ilkeye tâbi kılındığı güçlü bir ahlâk zeminine işaret etmektedir. Bu gelenekte fayda, ahlâkın belirleyicisi değil; ancak ahlâkî eylemin doğal bir sonucu olarak anlam kazanır.

Sonuç olarak pragmatist yaklaşım, pratik ve işlevsel çözümler üretme kapasitesine rağmen, ahlâkı ilkesizleştirme ve hak kavramını zayıflatma riski taşımaktadır. Buna karşılık İslâm ahlâk düşüncesi, bireysel çıkarın mutlaklaşmasını engelleyen, ötekinin hakkını merkezi bir ilke olarak koruyan ve ahlâkı yalnızca fayda değil sorumluluk temelinde inşa eden daha kuşatıcı bir model sunmaktadır. Bu bağlamda, MacIntyre'ın modern ahlâk eleştirisi ile İslâm erdem ahlâkı arasında kurulan ilişki, çağdaş ahlâk tartışmalarına alternatif ve güçlü bir teorik zemin sağlamaktadır. Bu bağlamda Kaplan (2022, s. 42-43), Batı uygarlığının, "bilgi güçtür" söylemini merkeze alarak, bilgiyi bir araç olmaktan çıkarıp, amaç hâline getirdiğine dikkat çekmektedir. Bu yaklaşımın, tabiatın efendisi ve sahibi olma arzusuyla, insanı tanrılaştıran bir anlayışı beslediğini ve bunun da Batı düşüncesini derin bir felsefî çıkmaza sürüklediğini ifade eder. Kaplan'a göre bu süreç, Batı'da sarsıcı bir ontolojik güvensizlik problemine yol açmıştır. Bu güvensizlikten çıkış yolu olarak epistemolojik güvenlik alanlarının genişletildiğini belirten Kaplan, bilime sahip olma ve tabiata hükmetme iddiasıyla bireylerin sahte bir öz güvene kavuşturulduğunu vurgular. Böylece araç olması gereken bilim, tüm amaçların ve ilkelerin önüne geçirilmiş; Nietzsche'nin ifadesiyle bir "bilim kilisesi" kurulmuş, bilim ve güç üreten araçlar kutsanmıştır. Sonuç olarak insanoğlu, kendi ürettiği araçların kölesi hâline gelmiş ve asli amaçlarını yitirmiştir. Kaplan (2022, s. 43), bu durumu Charlie Chaplin'in *Modern Times* adlı filmi üzerinden somutlaştırarak, söz konusu "bilim kilisesinin" vahşi kapitalizmi nasıl ürettiğini ve insanı bir makinenin dişlisi hâline nasıl dönüştürdüğünü çarpıcı biçimde gözler önüne serdiğine işaret eder. Kaplan'a (2022, s. 40-41) göre, içinde bulunulan medeniyet krizinden çıkış, insanı çok boyutlu ele alan bütüncül bir eğitim anlayışıyla mümkündür. Kaplan, bu bağlamda akılla ilim yolculuğunu, kalple irfan yolculuğunu, ruhla hikmet yolculuğunu esas alan bir inşa süreci önermektedir. Ona göre bu üç alanın dengeli biçimde geliştirilmesiyle âlim, ârif ve hakîm şahsiyetler yetiştirilebilir. Söz konusu şahsiyetler, yalnızca bilgi üreten değil; bilgiyi anlam, değer ve sorumlulukla bütünleştiren öncü bireyler olacaktır. Kaplan, bu niteliklere sahip kuşakların, yeni bir medeniyet tasavvurunun inşasında belirleyici rol üstleneceğini vurgulamaktadır.

Yusuf Kaplan'ın akıl, kalp ve ruh merkezli eğitim önerisi, Sabri Tandoğan'ın insanı bütüncül olarak ele alan eğitim ve medeniyet anlayışıyla büyük ölçüde örtüşmektedir. Tandoğan da insanı yalnızca bilgi üreten bir varlık olarak değil; akıl, gönül ve mânâ

boyutlarını birlikte taşıyan bir bütün olarak değerlendirmektedir. Ona göre eğitim, yalnızca aklı besleyen bir süreç değil; aynı zamanda gönlü terbiye eden ve insanı hikmete taşıyan ahlâkî bir inşa faaliyetidir. Bu yönüyle Tandoğan'ın "akıl-gönül dengesi" vurgusu, Kaplan'ın ilim, irfan ve hikmet yolculuklarıyla paralel bir zeminde buluşmaktadır. Her iki düşünürde de ortak olan temel hedef, yalnızca meslek sahibi bireyler yetiştirmek değil; âlim, ârif ve hakîm vasıflarını şahsiyetinde cem eden, sorumluluk bilinci yüksek, insan ve toplum merkezli bireyler yetiştirmektir. Tandoğan'ın örnek şahsiyetler üzerinden geliştirdiği eğitim anlayışı, Kaplan'ın öncü kuşaklar tasavvurunu somutlaştıran bir pedagojik zemin sunmaktadır. Bu bağlamda Sabri Tandoğan'ın düşüncesi, Kaplan'ın yeni medeniyet inşası çağrısına ahlâkî ve eğitsel bir derinlik kazandıran tamamlayıcı bir perspektif olarak değerlendirilebilir.

İslâm anlayışını merkeze alan Tandoğan'ın düşüncesinde temel ilke, kişinin -iç dünyası ile dış dünya arasında- kendi bütünlüğü ile toplumsal şahsiyeti arasında kurduğu denge, insan ilişkilerinde öne çıkan sevgi, saygı, ahlâk, çalışkanlık, adalet duygusu ve sorumluluk, temel kavramlar olarak öne çıkmaktadır. İnsan hem bireysel hem toplumsal yönüyle bir sentezdir. Bu sentez, akıl ile kalbin, madde ile mananın, birey ile toplumun uyumlu dengesiyle mümkündür. Eğitim, bu dengenin kurulmasına aracılık etmelidir. Günümüzde eğitim sistemi Batı düşüncesi temelli yaklaşıma uyarlandığından kendi öz değerlerimizden uzaklaşılmış ve Batının düştüğü yanlışa onların düşülmüş olduğu görülmektedir.

Televizyon kanallarında sıklıkla öğretmenine hakaret eden, annesini bıçaklayan, öğrencisini döven bireylere rastlamak olağan hâle gelmiş durumdadır. Toplumun yozlaşmasının, kötüye doğru gitmesinin nedenleri, yıllar önce yapılan yanlış uygulamaların sonucu olduğu düşünülebilir. Bugün toplumun en büyük etki alanı tv programları ve sosyal medyadır. Sabah kuşağı yayınlarında eleştiri adı altında birbirine hakaret eden, seviyesiz biçimde tartışılan programlar toplumun ahlâkını olumsuz yönde etkiliyor mu? Bazı tv yayınlarının ilk yıllarındaki eğitici, öğretici rolünü kaybederek, günümüzde düştüğü durumun ahlaki bozukluk ve dejenerasyon etkisi yaratmış olduğu söylenebilir mi? Toplum ahlakının denetimden yoksun programlarla bozulmuş olma ihtimali ne derecedir? Bunlar, sorgulanması, üzerinde düşünülmesi ve hassasiyetle takip edilmesi gereken hususlardır. Bu durumda eğitim programları ne

kadar iyileştirilirse iyileştirilsin, bazı sosyal medya kanallarından aile mahremine oluk oluk akan kirlilik durmadığı müddetçe toplum olarak tertemiz bir limana ulaşmak mümkün görülmemektedir.

Bu çalışma eğitim felsefesine bütüncül bir yaklaşımla mercek tutmayı amaçladığından toplumun bütün bireylerinin, dolayısıyla kurumlarının da sorumlu olması gerektiğine vurgu yapmıştır. O bakımdan büyük kitlelere ulaşan yayın organlarının toplumun ahlâkî yapısına olumlu katkılar sağlaması; eğitim ve öğretimin sağlıklı yürümesi, vicdanlı, güzel ahlaklı, merhametli, saygılı nesiller yetişmesi için üzerlerine düşen sorumluluğun yerine getirilmesi icap etmektedir. Bu bağlamda Tandoğan, yaşadığımız kültürel bozulmayı *Yozlaşan Kültürümüz* başlıklı yazısında ele almış, gazetelerden, tv yayınlarına kadar birkaç kanal dışında çoğu iletişim araçlarının düşünceye, sanata, bilime dair programlara reyting uğruna yer vermediğine, harcandığına ve misafirliklerde bile sohbetin, fikir alış verişinin unutulduğuna dikkat çekmiştir.

Tandoğan'ın anne-babasından, babaannesinden ve çevresinden aldığı ahlâkî terbiye, onun insan ve toplum anlayışına yön vermiştir. Hayatın içinden verdiği örneklerle eğitimin teorik kalıplardan çok, yaşanmış değerler üzerine inşa edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu yönüyle onun düşünceleri, Türk-İslâm kültür geleneğiyle modern eğitim arasında köprü kuran özgün bir perspektif sunmaktadır. Hayatı boyunca her yaştan insana rehberlik eden Tandoğan, eğitimi bir yaşam biçimi olarak görmüştür. Onun anlayışına göre, insanın eğitimi anne karnında başlar ve hayat boyu devam eder. Gerçek eğitim, bireyin kendisini tanıması, potansiyelini fark etmesi, içsel dengesini kurması ve topluma faydalı bir birey hâline gelmesiyle mümkündür. Tandoğan (1994a), eğitimde en önemli unsurun insanı anlamak olduğunu vurgulamıştır. İnsan, ancak kendini tanıyarak başkasını anlayabilir. Bu nedenle eğitimci, önce kendini tanımalı, sonra öğrenciyi eğitebilecek olgunluğa ulaşmalıdır. Türk-İslâm geleneğinde de yer alan bu anlayış, eğitimi insan doğasına uygun bir sistem olarak ele alır.

Tandoğan (2011a, s. 83), insanın yetişmesi için, büyük kaynaklarla, içten ve sürekli olarak temas ve günü gününe muntazam çalışma gerektiğine vurgu yapmıştır. Ona göre başarı kendiliğinden gelmez. Edison'un elektriği bulmak için 200 deney yaptığına dikkat çeken Tandoğan, yıllar önce Nobel edebiyat ödülü alan bir yazara, gazetecilerin,

bundan sonra ne yapacaksınız? şeklinde sorduğu soruya, yazarın "Evime gidip masama oturacağım, nasıl daha iyi yazılır konusunda araştırmalar yapacağım." cevabını verdiğine dikkat çekmiştir. Yazarın ödül aldıktan sonra da öğrenme, daha iyiye doğru gelişme isteği ve azmi devam ediyor. Ne zamana kadar? Tandoğan'ın felsefesinde "son nefese kadar." Son nefesini verirken bile insan çevresine örnek olmalıdır.

Bu çalışma, Sabri Tandoğan'ın düşünce dünyasında Doğu ve Batı arasında kurduğu dengeyi, İslâm'ın getirdiği tevhid anlayışı metoduyla insan problemine çözüm getiren bir eğitim felsefesi çerçevesinde ele almıştır. Tandoğan (2006c, s. 122-123), Doğu'nun gönül, ahlâk ve irfan geleneği ile Batı'nın akıl, bilim ve sistemli düşünce anlayışını karşıtlık üzerinden değil, tamamlayıcılık ilkesi üzerinden değerlendirmiştir. Resulullah'ın (sas) getirdiği tevhid anlayışına göre insan ne yalnızca akla indirgenebilecek rasyonel bir varlık ne de sadece sezgi ve duyguyla açıklanabilecek manevi bir özdür. İnsan, akıl ve gönül birlikteliği içinde anlam kazanan bütüncül bir varlıktır. Bu bağlamda Tandoğan'ın eğitim anlayışı, Doğu'nun değer merkezli yaklaşımını Batı'nın yöntem ve disiplin anlayışıyla sentezleyen özgün bir perspektif sunmaktadır. Eğitim, yalnızca bilgi aktaran bir süreç değil; insanı ahlâken, zihnen ve ruhen inşa eden çok boyutlu bir faaliyet olarak ele alınmalıdır. Tandoğan'ın örnek şahsiyetler üzerinden geliştirdiği eğitim yaklaşımı, bireyin hem kendisiyle hem toplumla hem de varoluşla sağlıklı bir ilişki kurmasını hedeflemektedir.

Sonuç olarak Sabri Tandoğan'ın düşüncesi, modern eğitim anlayışlarının karşı karşıya kaldığı değer krizi, anlam boşluğu ve insanın parçalanmışlığı sorunlarına güçlü bir alternatif sunmaktadır. Onun Doğu ve Batı'yı meczeden sentezci yaklaşımı, sadece bir kültürel uzlaşma değil; aynı zamanda çağdaş insanın ihtiyaç duyduğu dengeli, sorumlu ve erdemli birey modelinin inşasına yönelik bütüncül bir eğitim felsefesidir. Bu sistemin alt yapısı İslâm'ın tevhid anlayışına dayanmaktadır. Tandoğan, eğitimi yalnızca aklın değil, kalbin, vicdanın ve iradenin de dâhil olduğu bütüncül bir süreç olarak değerlendirmiştir. Akıl, bilginin ışığı; kalp ise o bilginin anlam kazanmasını sağlayan güçtür. Bu denge bozulduğunda birey de toplum da huzurunu kaybeder. İnsanın başına ne gelirse tevhitten uzaklaştığından geldiğine dikkat çeken Tandoğan (2011a), hayatın ve insanın içiyle, dışıyla, zâhiriyle, bâtınıyla bir bütün, bir

kompozisyon olduğunu vurgular. Onun anlayışında eğitim, bireyin kendini bilmesiyle başlar; insanı olgunlaştırmayı, toplumu iyileştirmeyi hedefler. Tandoğan'ın düşünceleri, Yunus Emre'nin eğitim metodunda olduğu gibi nefis terbiyesini de kapsayan bir model sunarak, modern dünyanın madde ve mânâ arasında kuramadığı dengeye bir cevap niteliği taşımaktadır.

Hayatı boyunca gençlerle kurduğu diyaloglarda eğitimin özünü özetleyen tavsiyelerini sık sık dile getirmiştir. Hacettepe Üniversitesi öğrencileriyle yaptığı bir söyleşinin sonunda, şu öğütleri vermiştir:

> İnsanları tanıyın, sevin ve hiçbir ayrım yapmadan onlara sevgi, saygı duyun, hoşgörü gösterin. Bütün insanlığa hizmet aşkı ile dolu olun. Bu ülkenin dinamikleri sizlersiniz. Kendinizi bu ülke ve dünya için yeterli birikime ulaştırın. Çok okuyun. Daima sorun, araştırın, hakikatler üzerinde kafa yorun ve kendinizi dar bir alana hapsetmeden çok yönlü olarak yetiştirmeye gayret edin. Yolunuz açık olsun (Tandoğan, 2009a, s. 64-71).

Bu sözler, onun eğitim anlayışının temelini oluşturur. Sonuç olarak Tandoğan'ın bütüncül bir varlık, anlam ve toplum tasavvuruna dayanan düşünce sistemi, İslâmın tevhid merkezli ontolojik ve epistemolojik yaklaşımıyla uyumlu bir çerçeve sunmaktadır. Bu yaklaşım, Müslüman-Türk düşünce geleneğiyle yapısal bir bütünlük sergileyerek bireysel kimliğin parçalanmadan, tarihsel ve kültürel süreklilik içerisinde inşa edilmesine imkân tanımaktadır. Sosyolojik düzlemde ise söz konusu düşünce sistemi, ülke gençliğinin kültürel hafızası ve toplumsal kodlarıyla örtüşen; aidiyet bilincini güçlendiren ve kültürel devamlılığı destekleyen bir kültürel altyapının oluşumuna katkı sağlamaktadır. Bu yönüyle Tandoğan'ın düşünceleri, modernleşme süreçlerinde ortaya çıkan kimlik bunalımlarına karşı bütüncül ve özgün bir perspektif sunmakta; eğitim, kültür ve gençlik politikalarına yönelik önemli kuramsal açılımlar üretmektedir. Gelecek çalışmalarda bu düşünce sisteminin eğitim programları, değerler eğitimi ve toplumsal dönüşüm süreçleri üzerindeki etkilerinin ampirik verilerle desteklenerek incelenmesi, literatüre özgün katkılar sunacaktır.

Tandoğan henüz beş yaşlarında bir çocukken Yûnus Emre Divanını okumuş olduğu göz önünde bulundurulursa ilk eğitimini Yunus Emre okulunda almıştır diyebiliriz. Yûnus Emre'nin eğitim anlayışında da akıl ve kalp dengesi önemli bir yer tutar. Bu bağlamda Yûnus Emre mektebinde her bir gencin eğitim görmesi, bireyin kendini, kültürel köklerini ve varoluşsal anlam dünyasını tanıması bakımından önemli bir

imkân sunmaktadır. Ancak mevcut müfredat yapıları incelendiğinde, yerli düşünce geleneğini ve medeniyet tasavvurunu merkeze alan yaklaşımların yeterince yer bulamadığı görülmektedir. Eğitim programlarının büyük ölçüde batı düşüncesi merkezli kuramsal çerçeveler etrafında şekillenmesi, bireyin kendi değer dünyasıyla bağ kurmasını zorlaştırmakta; bu durum, tarihsel ve kültürel birikimi yüksek olmasına rağmen kendi düşünce mirasını yeterince tanımayan nesillerin yetişmesine yol açmaktadır. Bu noktada sorun, yalnızca bireysel ilgisizlikten ziyade, müfredat tercihleri ve eğitim politikalarının yönelimleriyle doğrudan ilişkilidir.

Eğitim politikalarının, evrensel bilgi üretimini dikkate alırken yerli ve özgün düşünce kaynaklarını ihmal etmesi, eğitimde kimlik ve aidiyet krizini derinleştiren bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Oysa Yunus Emre'nin sevgi, hikmet ve nefis terbiyesine dayanan düşüncesi, çağdaş eğitim anlayışlarına değerler eğitimi, ahlâkî gelişim ve insan inşası açısından güçlü bir referans sunmaktadır. Bu bağlamda Yunus Emre'nin düşüncesinin müfredatlara yalnızca tarihsel bir figür olarak değil, eğitim felsefesini besleyen kurucu bir kaynak olarak dâhil edilmesi gerekmektedir. Böyle bir yaklaşım, eğitim politikalarının bireyi yalnızca akademik başarıya yönlendiren teknik bir süreç olmaktan çıkararak, kültürel sürekliliği ve ahlâkî sorumluluğu önceleyen bütüncül bir yapıya kavuşmasına katkı sağlayacaktır.

6.2 Öneriler

Bu sonuçlar doğrultusunda, Sabri Tandoğan'ın eğitim anlayışının yalnızca felsefî bir miras olarak değil, uygulanabilir bir eğitim modeli olarak ele alınması gerektiği anlaşılmaktadır. Aile içi eğitim, örnek şahsiyetler ve yaşantıya dayalı öğrenme gibi unsurların pedagojik araştırmalara konu edilmesi; özellikle Sabiha Tandoğan ve Ayşe Tandoğan Hanımefendilerin çocuk yetiştirme pratiklerinin, duygu ve ahlâk eğitimi bağlamında incelenmesi önem arz etmektedir. Ayrıca Tandoğan'ın sohbetleri ve eserleri temel alınarak değer temelli, bütüncül eğitim modellerinin geliştirilmesi, günümüz eğitim anlayışına hem yerli hem de evrensel katkılar sunacaktır. Tandoğan'ın başlı başına bir okul olduğu, geniş bir kitle tarafından kabul edilmiştir. Bu bağlamda onun eğitim anlayışı, günümüz değerler eğitimi programlarında bir

model olarak ele alınabilir. Onun sevgi, saygı ve sorumluluk temelli yaklaşımı, modern müfredata insanî bir boyut kazandıracaktır.

- Üniversitelerde "Sabri Tandoğan ve Eğitim Felsefesi" konulu seçmeli derslerin açılması, gençlerin yerli düşünürleri tanımasına katkı sağlayabilir.

- Tandoğan'ın eserleri, özellikle *Gönül Sohbetleri* serisi, eğitim fakültelerinde etik, iletişim ve karakter eğitimi derslerinde yardımcı kaynak olarak kullanılabilir.

- Çocuk eğitiminde Tandoğan'ın annesinin sergilediği bilinçli, sevgi dolu, sabırlı tutumlar pedagojik örnek olay olarak incelenmeli ve aile eğitim programlarına dâhil edilmelidir.

- Eğitimciler için "akıl-kalp dengesi" ve "insanı tanıma sanatı" konularında seminer ve atölyeler düzenlenmesi, öğretmenlerin insan doğasına uygun bir eğitim anlayışı geliştirmelerine yardımcı olabilir.

- Tandoğan'ın hayat felsefesine dayalı olarak hazırlanacak belgesel, söyleşi ve dijital arşiv çalışmaları, onun fikirlerinin gelecek nesillere aktarılmasına katkı sağlayacaktır.

- Tandoğan'ın eserleri, günümüz eğitim fakültelerinde "Türk düşüncesinde eğitim felsefesi" veya "değerler eğitimi" derslerinde incelenmelidir.

- Eğitimcilerin, öğrenciyi sadece bilgiyle değil; sevgi, saygı ve hoşgörüyle eğitmesi gerektiği bilinci güçlendirilmelidir.

- Aile içi eğitimde Tandoğan'ın özellikle annelerin çocuk yetiştirme konusundaki örnek tutumlarına dair gözlemleri dikkate alınmalı, bu konuda eğitim programları hazırlanmalıdır.

- Ayrıca Sabiha Tandoğan ve Ayşe Tandoğan Hanımefendiler üzerine araştırmalar yapılmalı; onların çocukları üzerinde uyguladığı bu bilinçli eğitimin pedagojik yönü bilimsel olarak incelenmelidir.

- Tandoğan'ın düşüncelerinden hareketle, modern eğitim sisteminde akıl-kalp sentezine dayalı bir müfredat modeli geliştirilmelidir.

- Öğretmen yetiştiren kurumlarda "kendini tanıma ve içsel farkındalık" temelli programlara yer verilmelidir.

Sabiha Tandoğan ve Ayşe Tandoğan Hanımefendiler üzerine ayrı çalışmalar yapılmalı; onların çocuk yetiştirmedeki bilinçli, sevgi temelli ve değer odaklı yaklaşımları pedagojik açıdan incelenmelidir. Bu annelerin uyguladığı eğitim anlayışı, Türk aile yapısında geleneksel değerlerle modern pedagojinin nasıl birleşebileceğine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Bu öneriler, eğitimi yalnızca akademik başarı odaklı bir sistem olmaktan çıkararak; bireyin kendini tanıyan, kültürel kökleriyle barışık, ahlâkî sorumluluk üstlenen bir özne hâline gelmesini hedefleyen bütüncül bir eğitim anlayışına katkı sunmayı amaçlamaktadır. Böyle bir müfredat yaklaşımı, evrensel bilgiyle yerli değerler arasında sağlıklı bir denge kurarak eğitimde kimlik ve anlam krizinin aşılmasına imkân sağlayabilir.

6.2.1 Somut Müfredat Önerileri

6.2.1.1 Yerli düşünce ve değerler temelli zorunlu dersler

21. yüzyılın eğitim hedefleri incelendiğinde; akademik başarı kadar karakter gelişimi, duygusal zekâ, etik farkındalık, sosyal sorumluluk, empati, çevrim içi vatandaşlık, toplumsal uyum ve bütüncül iyi oluş gibi değer temelli becerilerin ön plana çıktığı görülmektedir. UNESCO (2015), OECD (2018) ve MEB (2018)'in 2023 Eğitim Vizyonu gibi belgeler, bireyin yalnız bilişsel değil duyuşsal yönlerinin de geliştirilmesini zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda Yunus Emre çizgisi, modern değerler eğitimi anlayışıyla şaşırtıcı düzeyde örtüşmektedir. Bu nedenle karakter ve değer eğitimi çalışmalarında Yunus'un mirası, formal müfredatın yanında örtük program, rol model öğretmen, öğrenci liderliği, toplumsal projeler, sanat ve şiir yoluyla duygu eğitimi gibi pedagojik süreçlere yerleştirilebilir. Böylelikle eğitim sadece bilgi aktaran

değil, insanı insan yapan değerleri inşa eden bir süreç hâline gelir; ve her çağ, tıpkı geçmişte olduğu gibi kendi Yunus'unu yetiştirme imkânı bulur.

İlk ve ortaöğretim düzeyinde, öğrencilerin kendi kültürel ve düşünsel miraslarını sistematik biçimde tanıyabilecekleri "Yerli Düşünce ve Değerler Eğitimi" başlıklı zorunlu dersler müfredata eklenmelidir. Bu derslerde Yunus Emre, Mevlânâ, Hacı Bayram-ı Velî, Sabri Tandoğan ve benzeri düşünürler yalnızca edebî şahsiyetler olarak değil; insan, ahlâk, sorumluluk ve eğitim anlayışları çerçevesinde ele alınmalıdır.

6.2.1.2 Disiplinler arası yaklaşımın güçlendirilmesi

Yunus Emre ve benzeri şahsiyetlerin düşünceleri; Türk dili ve edebiyatı, felsefe, din kültürü ve ahlâk bilgisi, sosyal bilgiler dersleri arasında parçalı değil, bütüncül bir anlayışla ele alınmalıdır. Böylece öğrenci, aynı değerin farklı disiplinlerde nasıl anlam kazandığını fark edebilecektir.

6.2.1.3 Değerler ve karakter eğitimi odaklı kazanımlar

Müfredatlarda yer alan kazanımlar, yalnızca bilişsel hedeflerle sınırlı kalmamalı;

- Sorumluluk bilinci,
- İrade terbiyesi,
- Empati,
- Öz denetim,
- Ahlâkî muhakeme

gibi duyuşsal ve karakter gelişimine yönelik hedefler açık biçimde tanımlanmalıdır. Yunus Emre'nin sevgi, hoşgörü ve insan onurunu merkeze alan nefs terbiyesi yaklaşımı bu kazanımlar için güçlü bir içerik sunmaktadır.

6.2.1.4 Metin merkezli ve yorumlayıcı öğrenme etkinlikleri

Yunus Emre'nin ve Sabri Tandoğan'ın şiirleri ve metinleri, ezbere dayalı bilgi aktarımı yerine;

- Metin çözümleme,
- Değer tartışmaları,
- Güncel sorunlarla ilişkilendirme,
- Ahlâkî ikilem analizleri yoluyla ele alınmalıdır.

Bu sayede öğrencinin eleştirel düşünme ve ahlâkî muhakeme becerileri desteklenebilir.

6.2.1.5 Öğretmen yetiştirme programlarının yeniden yapılandırılması

Müfredat değişikliklerinin etkili olabilmesi için öğretmen yetiştirme programlarında da;

- Yerli düşünce geleneği,
- Eğitim felsefesi,
- Değerler ve karakter eğitimi

derslerine daha fazla yer verilmelidir. Öğretmen, aktarıcı değil; örnek olan ve rehberlik eden bir rol üstlenmelidir.

6.2.1.6 Seçmeli dersler ve atölye çalışmaları

Ortaöğretim ve yükseköğretimde;

- "Yunus Emre'de İnsan ve Eğitim",

- “Anadolu İrfanı ve Eğitim Felsefesi”

- “Sabri Tandoğan’ın Eğitim Metodunda Yaklaşımın Önemi”

gibi seçmeli dersler ve uygulamalı atölyeler açılarak öğrencilerin ilgi ve yeteneklerine göre derinleşmeleri sağlanabilir.

KAYNAKLAR

Altan, M. Z., ve Yıldırım, T. (2022). Bütüncül eğitim, bütüncül gelişim, bütüncül insan. *Eğitimde Yeni Yaklaşımlar Dergisi, 5*(1), 68-77.

Arı, H. S. (2012). *Mahalle kültürümüzden yansımalar*. Kitabevi Yayınları.

Aristoteles (2018). *Metafizik.* (Y. Gurur Sev, Çev.). Pinhan Yayıncılık.

Aristoteles (2019). *Nikomakhos'a etik* (Z. Özcan, Çev.). Sentez Yayıncılık.

Aydın, M. (2020). Epigenetik miras ve davranış: Kuşaklar arası aktarımın biyolojik temelleri. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 75*(2), 215-232.

Ayverdi, S. (2014). *Miilî kültür mes'eleleri ve maârif dâvâmız.* (4. Baskı). Kubbealtı Neşriyatı.

Bandura, A. (1991). Sosyal bilişsel kuram: Öz düzenlemenin rolü. R. Vasta (Ed.), *Gelişimsel psikoloji: Güncel araştırmalar* içinde (ss. 248–287). Nobel Yayıncılık. (Y. Kuzgun, Çev.)

Bandura, A. (2001). *Sosyal bilişsel teori: İnsan ajansının bir bakış açısı.* (S. Yalçın, Çev.). Nobel Yayıncılık.

Bandura, A. (2018). *Sosyal öğrenme kuramı.* (S. Yüksel, Çev.). Nobel Yayıncılık.

Başaran, İ. E. (1984). *Eğitime giriş.* (5. Baskı). Sevinç Matbaası.

Başaran, İ. E. (1988). *Eğitim psikolojisi.* (9. Baskı). Ankara.

Bayraklı, B. (2012). *Kur'an-ı Kerim meali*. Bayraklı Yayınları.

Bayraktar, E. (2016). Farklı bir sûfî tipolojisi: Operatör Dr. Münir Derman. *Akademia Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 1*(1), 203-237.

Bayraktar, E. (2017). *Cumhuriyet dönemi mutasavvıflarından Doktor Münir Derman: Hayatı, eserleri ve tasavvufî görüşleri.* [Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.

Bohm, D. (2018). *Bütünlük ve örtük düzen* (B. Yıldırım, Çev.). İnsan Yayınları.

Buhârî, M. B. İ. (2011). *el-Câmiʿu's-sahîh (Sahîh-i Buhârî).* (M. Sofuoğlu, Çev.). Ötüken Neşriyat.

Cevizci, A. (2019). *Felsefe tarihi.* (9. Baskı). Say Yayınları.

Creswell, J. W. (2016). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni.* (M. Bütün, S. B. Demir, Çev. Ed.). Siyasal Kitabevi.

Çepni, S. (2018). *Bilim, fen, teknoloji ve eğitim ilişkisi*. Pegem Akademi.

Demir, F. (2019). Kültürel mirasın epigenetik temelleri: Biyoloji ve sosyoloji arası bir köprü. *Bilimname: Düşünce Platformu Dergisi, 37*(1), 95–116.

Demircioğlu, A. (2015). *Eleştiri ve şüphe temelinde Gazali'de bilgi meselesi*. Gece Kitaplığı.

Demircioğlu, A. (2018a). *İbn Haldun'da insan ve medeniyet.* (1. Baskı). Gece Kitaplığı.

Demircioğlu, A. (2018b). *Eleştirel düşünme eğitimi.* (1. Baskı). Gece Kitaplığı.

Demircioğlu, A. (2021). Eğitimin felsefi temelleri. N. Cemaloğlu, F. Şahin (Ed.), *Eğitime giriş* içinde (s. 77–106). Pegem Akademi.

Descartes, R. (2014). *Meditasyonlar Gassendi'nin meditasyonlara itirazı ve Descartes'in bu itirazlara yanıtı.* (İ. Birkan, Çev.). Bilge Su Yayıncılık.

Dewey, J. (2008). *Eğitim klasikleri serisi-1: Okul ve toplum* (H. A. Başman, Çev.). Pegem Akademi.

Dewey, J. (2014). *Deneyim ve eğitim.* (S. Akıllı, Çev.). ODTÜ Yayıncılık.

Dewey, J. (2017). *Demokrasi ve eğitim.* (H. Aydın, Çev.). Pegem Akademi.

Dewey, J. (2018). *Deneyim ve eğitim* (M. Sönmez, Çev.). Pegem Akademi.

Döner, N. (2025) Sabri Tandoğan'ın hayatı ve tasavvufî görüşleri. *İLSAM Akademi Hakemli Dergisi, 5*(1), 65-68.

Durkheim, E. (1956). *Education and sociology*. Simon and Schuster.

Durkheim. E. (1961). *Moral education: A study in the theory and application of the sociologyof education.* Free of Glencoe Inc.

Dworkin, A. G., Ballantine, J. H., Antikainen, A., Barbosa, M. L., Konstantinovskiy, D., Saha, L. J., & Teodoro, A. (2013). *The Sociology of Education*. Sociopedia.is. https://doi.org/10.1177/2056846013121

Einstein, A. (1916). *Relativity: The Special and the General Theory*. NY: Henry Holt.

Einstein, A. (2016). *İzafiyet teorisi: Özel ve genel teori* (A. Arıkan, Çev.). Say Yayınları.

Emre, Y. (2020). *Yûnus Emre'den yolcuya öğütler; Risâletü'n – nushiyye şerhi.* (M. Tatçı Çev.). H Yayınları

Ertürk, S. (2016). *Eğitimde program geliştirme*. EDGE Akademi Yayınları.

Fârâbi, (2018). *El medinetü'l fazıla*. (Y. Aydınlı, Çev.). Litera Yayıncılık.

Fidan, N. (1996). *Okulda öğrenme ve öğretme*. Alkım Yayınevi.

Garaudy, R. (2020). *Geleceğimizde İslâm var* (19. Baskı). (C. Aydın, Çev.). Timaş Yayınları.

Gazâlî, İ. (2013). *İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn* (A. Serdaroğlu, Çev.). Bedir Yayınevi.

Göktaş, E. *(2024). Sabri Tandoğan'ın hayatı ve tasavvufî görüşleri.* [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.

Gür, B. S. (2006). Eğitimde bütüncül yaklaşım ve uygulama örnekleri. *Milli Eğitim Dergisi,* 171, 45–61.

Hacı Bektaş-ı Velî. (2010). *Makalât*. (E. Coşan, Yay.Haz.). Server Yayınları.

Hakkı, E. İ. (2013). *Mârifetnâme.* (A. Yılmaz, H. Kılıç, Çev.). Çelik Yayınevi.

Heidegger, M. (2011). *Metafizik nedir?.* (A. Aydoğan, Çev.). Say Yayınları.

Heidegger, M. (2013). *Tekniğe ilişkin soruşturma.* (D. Kanık, Çev.). Paradigma Yayınları.

Heidegger, M. (2014). *Sanat eserinin kökeni.* (İ. Türkmen, Çev.). De Ki Yayınları.

Heidegger, M. (2015). *Düşünmek ne demektir?.* (A. Aydoğan, Çev.). Say Yayınları.

Heidegger, M. (2016). *Zaman ve varlık* (K. Ökten, Çev.). Agora Kitaplığı.

Heisenberg, W. (2014). *Fizik ve felsefe.* (Y. Öner, Çev.). Metis Yayınları.

İbn Arabî. (2015). *Fütûhât-ı Mekkiye.* (E. Demirli, Çev.). Litera Yayıncılık.

Kant, I. (2007). *Saf aklın eleştirisi.* (N. Cevizci, Çev.). Kaknüs Yayınları.

Kant, I. (2020). *Ahlâk metafiziğinin temellendirilmesi.* (İ. Kuçuradi, Çev.). Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

Kaplan, M. (2013). *Tanpınar'ın şiir dünyası.* (6. Baskı). Dergâh Yayınları.

Kaplan, M. (2014). *Edebiyatımızın içinden.* (4. Baskı). Dergâh Yayınları.

Kaplan, M. (2014a). *Edebiyatımızın bahçesinde dolaşırken* (2. Baskı). Dergâh Yayınları.

Kaplan, Y. (2022). *Yol haritası*. İnsan Yayınları.

Karadağ Yılmaz, R. (2021). Eğitimin amaçları ve işlevleri. N. Cemaloğlu, F. Şahin (Eds.), *Eğitime giriş* içinde (s. 23–41). Pegem Akademi.

Karakuş, M. (2018). Kültürel süreklilik ve toplumsal hafıza: Epigenetik yaklaşımlar bağlamında bir değerlendirme. *Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 38*(3), 567–584.

Kaya, E. (2022). *Epigenetik ve kültür: Davranışların biyososyal kökeni üzerine bir inceleme*. Nobel Akademik Yayıncılık.

Kohlberg, L. (2015). *Ahlak gelişimi üzerine denemeler.* (B. Şener, Çev.). Bilge Su Yayınları.

Kumar, S., & Ahmad, S. (2008). *Meaning, aims and process of education.* School of Open Learning.

Lickona, T. (2009). *Karakter eğitimi: Çocuklarımızın ahlak gelişimi için nasıl çalışmalıyız?* (G. Ülgen, Çev.). Özgür Yayınları.

Maclntyre, A. (2017). *Kimin adaleti? Hangi akıl?* (M. Özcan, Çev.). Ayrıntı Yayınları.

Maclntyre, A. (2019). *Erdem peşinde.* (M. Özcan, Çev.). VakıfBank Kültür Yayınları.

Mâlik b. Enes. (2014). *el-Muvatta'* (M. Sofuoğlu, Çev.). Ötüken Neşriyat.

Maslow, A. H. (2001). *İnsan olmanın psikolojisi.* (S. Koray, Çev.). Kuraldışı Yayıncılık.

Miller, J. P. (2007). *The holistic curriculum.* (2nd ed.). University of Toronto Press.

Miskeveyh, İ. (2017). *Tehzîbü'l-ahlâk.* (A. Şener, İ. Karaoğlu, C. Tunç, Çev.). Büyüyenay.

Moran, B. (2010). *Edebiyat kuramları ve eleştiri. İletişim Yayınları.*

Müslim, M. b. H. (2020). *Sahih-i Müslim* (Hadis No. 1907). (A. Davudoğlu, Çev.). İFAV Yayınları.

Nasr, S. H. (2015). *İslâm kozmolojisine giriş* (K. Turan, Çev.). İnsan Yayınları.

OECD. (2018). *The future of education and skills: Education 2030*. OECD Publishing. [Çevrim-içi: https://www.oecd.org/education/2030-project/], Erişim Tarihi: 10.05.2025.

Önkal, A. (2004). *Resulullah'ın İslâm'a davet metodu* (22. Baskı). Kitap Dünyası Yayınları.

Özden, H. Ö. (2020). *Türk düşünce tarihi* (1. Baskı). Bilge kültür sanat.

Rilke, R. M. (2016). *Auguste Rodin.* (S. Uçar, Çev.). Nora Kitap.

Rilke, R. M. (2018). *Malte Laurids Brıgge'nın notları* (B. Necatigil, Çev.). Can Sanat Yayınları.

Rogers, C. (2016). *Bir insan olmaya dair* (F. Ersoy, Çev.). Okyanus Yayınları.

Rûmî, M. C. (2017). *Mesnevî tercümesi.* (16. Baskı). (Ş. Can, Çev.). Ötüken Neşriyat.

Rûmî, M. C. (2019). *Mesnevî'den seçmeler* (A. Gölpınarlı, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Sâdık, İ. (1962, 12 Eylül). *Bir doktor kopan ayağı yerine taktı*. Yeni Sabah Gazetesi.

Sâdık, İ. (1964, 24 Temmuz). *Tıp ilminin yurdumuzda eriştiği ileri seviye*. Akşam Gazetesi.

Schunk, D. H. (2012). *Eğitimsel psikoloji: Kuramlar, araştırmalar ve uygulamalar* (M. Şahin, Çev.). Nobel Yayıncılık.

Schunk, D. H. (2014). *Eğitimsel psikoloji: Kuram, araştırma ve uygulama* (M. Şahin, Çev.). Nobel Yayıncılık.

Schunk, D. H. (2021). *Öğrenme teorileri: Eğitimsel bir bakış açısı* (M. Şahin, Çev.). Nobel Yayıncılık.

Şahin, F. (2021). Eğitimin tarihi temelleri. N. Cemaloğlu, F. Şahin (Eds.), *Eğitime giriş* (s. 23–41). Pegem Akademi.

Şimşek, Ö. ve Güler, S. (2021). Kuşaklar arası aktarımda epigenetik etkiler ve toplumsal öğrenme. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 10*(4), 2124–2143.

T.C. Millî Eğitim Bakanlığı. (2018). *2023 Eğitim vizyonu*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları. [Çevrim-içi: https://2023vizyonu.meb.gov.tr/, Erişim Tarihi: 10.06.2025.

Tandoğan, R. (2003). *Günlüğümden.* Sözkesen Matbaacılık.

Tandoğan, S. (1994a). *Gönül sohbetleri cilt 1* (1. Baskı). Set Ofset Ltd. Şti.

Tandoğan, S. (1994b). *Bekleyiş.* Denge Yayınları.

Tandoğan, S. (2003a). *Gönül sohbetleri cilt 3.* (2. Baskı). Sözkesen Matbaacılık.

Tandoğan, S. (2003b). *Gönül sohbetleri cilt 2.* (1. Baskı). Set Ofset Matbaacılık.

Tandoğan, S. (2006a). *Gönül sohbetleri cilt 4.* (1. Baskı). Sözkesen Matbaacılık.

Tandoğan, S. (2006b). *Gönül sohbetleri cilt 5.* (1. Baskı). Sözkesen Matbaacılık.

Tandoğan, S. (2006c). *Gönül sohbetleri cilt 6.* (1. Baskı). Sözkesen Matbaacılık.

Tandoğan, S. (2007). *Sabri Tandoğan'la gönül sohbetleri: Sizden gelenler*. Gönül Sohbetleri. [Çevrim-içi: ://www.gonulsohbetleri.net/html/mektup_oku.asp?id=4593&root=4592&replies=True], Erişim Tarihi: 7.04.2025.

Tandoğan, S. (2008, 20 Ağustos). *Sabri Tandoğan'la gönül sohbetleri: Sizden gelenler*. Duygunun yeri ayrı, düşüncenin yeri ayrıdır. [Çevrim-içi: http://www.gonulsohbetleri.net/html/mektup_oku.asp?id=3145&root=3144&replies=True], Erişim Tarihi: 13.04.2025.

Tandoğan, S. (2009a). *Gönül sohbetleri cilt 7.* (1. Baskı). Sözkesen Matbaacılık.

Tandoğan, S. (2009b). *Gönül sohbetleri cilt 8.* (1. Baskı). Sözkesen Matbaacılık.

Tandoğan, S. (2011a). *Gönül sohbetleri cilt 9.* (1. Baskı). Sözkesen Matbaacılık.

Tandoğan, S. (2011b). *Gönül sohbetleri cilt 10.* (1. Baskı). Sözkesen Matbaacılık.

Tandoğan, S. (2011c). *Gönül sohbetleri cilt 11.* (1. Baskı). Sözkesen Matbaacılık.

Tandoğan, S. (2013a). *Gönül sohbetleri cilt 13.* (1. Baskı). Öncü Basımevi.

Tandoğan, S. (2013b). *Gönül sohbetleri cilt 14.* (1. Baskı). Öncü Basımevi.

Tandoğan, S. (2018). *Gönül sohbetleri cilt 12.* (1. Baskı). Sabri Tandoğan Kültür Sanat ve Edebiyat Derneği Yayınları.

Tanpınar, (2000). *Bütün şiirleri.* Dergâh Yayınları.

Tatçı, M. (2023). *Yunus Emre divanı*. H Yayınları.

Tatçı, M. (2025). *Aşk dilimiz Yûnus Emre.* (5. Baskı). H Yayınları.

Taymaz, H. (2019). *Okul yönetimi.* (11. Baskı). Pegem Akademi.

Tezcan, M. (1985). *Eğitim sosyolojisi.* (4. Baskı). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.

Topçu, N. (2017). *Türkiye'nin maarif davası.* (27. Baskı). Dergâh Yayınları.

Tüzel İşeri, E. (2021). Eğitimin sosyal temelleri. N. Cemaloğlu, F. Şahin, (Eds.), *Eğitime giriş* içinde (s. 23–41). Pegem Akademi.

Ulusavaş, M. (1997). *Eğitim bilimine giriş*. ECS Matbaacılık.

UNESCO. (2015). *Education 2030: Incheon declaration and framework for action – Towards inclusive and equitable quality education and lifelong learning for all*. UNESCO Publishing. [Çevrim-içi: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000245656], Erişim Tarihi: 11.05.2025.

URL-1. www.gonulsohbetleri.net, Erişim Tarihi: 10.05.2025.

URL-2. https://www.facebook.com/sabriumittandogan, Erişim Tarihi: 05.10.2025.

URL-3. www.yollardahayatvar.com/, Erişim Tarihi: 13.03.2024

URL-4. https://www.facebook.com/share/p/1BJjx7C7Kp/, Erişim Tarihi: 4.11.2025

URL-5 https://www.islamveihsan.com/ya-hayir-konus-ya-da-sus-hadisi.html, Erişim Tarihi: 25.11.2025.

Vygotsky, L. S. (2004). *Düşünce ve dil* (S. Koray, Çev.). Alfa Yayınları.

Waller, R. (2011). The sociology of education. In B. Dufour & W.Curtis (Eds.) *Studying education an introduction to the key disciplines in education studies* (pp. 106-131). Open Universty Press.

Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

Yıldız, M., ve Çelik, A. (2019). Çocukların kişilik gelişiminde anne-baba tutumlarının rolü. *Eğitim ve Psikoloji Araştırmaları Dergisi, 3*(2), 45–62.

Yurtoğlu, Y. (2024). *Paul Ricœur ve Martin Heıdegger'de zaman yorumbilimsel bir karşılaştırma.* [Yüksek Lisans Tezi]. Atatürk Üniversitesi.

EKLER

EK A Model Müfredat Taslağı

Dersin Adı: Yunus Emre Temelli Değerler ve Eğitim Felsefesi

Dersin türü: Seçmeli / Alan Dışı Seçmeli

Dersin süresi: Haftada 2 saat - 1 dönem (14 hafta)

Dersin genel amacı: Bu dersin amacı, öğrencilerin kendi kültürel ve düşünsel miraslarını tanımalarını; insan, ahlâk, irade ve sorumluluk kavramlarını felsefî ve pedagojik bir çerçevede değerlendirebilmelerini sağlamaktır. Ders, öğrencilerin yerli düşünce geleneği ile evrensel değerler arasında ilişki kurarak, bilinçli, sorumluluk sahibi ve erdemli bireyler olarak yetişmelerini hedeflemektedir.

Özel amaçlar (Kazanımlar) Dersi tamamlayan öğrenciler:

1. Eğitimin yalnızca bilgi aktarımı olmadığını, aynı zamanda bir insan inşa süreci olduğunu kavrar.
2. Yunus Emre'nin insan ve ahlâk anlayışını temel kavramlarıyla tanır.
3. Sevgi, merhamet, sorumluluk ve irade kavramlarını günlük hayatla ilişkilendirir.
4. Kendi kültürel değerleri ile evrensel etik ilkeler arasında bağ kurar.
5. Ahlâkî muhakeme ve eleştirel düşünme becerilerini geliştirir.

Ünite-İçerik-Etkinlik Taslağı

Ünite 1: Eğitim ve İnsan (1-2. haftalar)

İçerik

- Eğitim nedir?
- Eğitim felsefesine giriş
- İnsan anlayışları

Etkinlik

- "Eğitim sadece okul mudur?" konulu tartışma
- Kısa yansıtıcı yazı

Ünite 2: Yunus Emrede İnsan Tasavvuru (3-5. haftalar)

İçerik

- Yunus Emre'nin hayatı
- İnsan anlayışı
- Sevgi ve merhamet kavramları

Etkinlik

- Şiir çözümlemesi
- Metinden değer çıkarımı
- Grup sunumu

Ek A'nın Devamı

Ünite 3: Ahlâk, İrade ve Sorumluluk (6-8. haftalar)

İçerik

- İrade nedir?
- Ahlâkî sorumluluk
- Kader-irade ilişkisi

Etkinlik

- Ahlâkî ikilem çalışmaları
- Güncel olay analizi
- Sınıf içi münazara

Ünite 4: Değerler Eğitimi ve Günümüz (9-11. haftalar)

İçerik

- Modern eğitimde değer sorunu
- Kimlik ve aidiyet
- Küreselleşme ve yerellik

Etkinlik

- "Modern eğitim neyi eksik bırakıyor?" tartışması
- Kısa araştırma ödevi

Ünite 5: Eğitimde Örnek Olma ve Karakter İnşası (12-13. haftalar)

İçerik

- Rol model kavramı
- Eğitimcinin sorumluluğu
- Toplum ve birey ilişkisi

Etkinlik

- Rol model inceleme çalışması
- Drama / canlandırma

Ünite 6: Genel Değerlendirme (14. hafta)

İçerik

- Kazanımların bütünleştirilmesi

Etkinlik

- Öğrenci portfolyosu sunumu
- Öz değerlendirme formu

Ek A'nın Devamı

Ölçme ve Değerlendirme

- Yansıtıcı günlükler
- Metin çözümleme çalışmaları
- Grup sunumları
- Süreç değerlendirme
- Portfolyo dosyası

📌 Ezbere dayalı sınavlardan özellikle kaçınılır.

Pedagojik Dayanak

Bu müfredat taslağı;

- Değerler eğitimi,
- Karakter eğitimi,
- Erdem temelli eğitim felsefesi yaklaşımlarına dayanmaktadır.

Öğrenciyi pasif alıcı değil, anlam kuran ve sorumluluk üstlenen bir özne olarak konumlandırır.